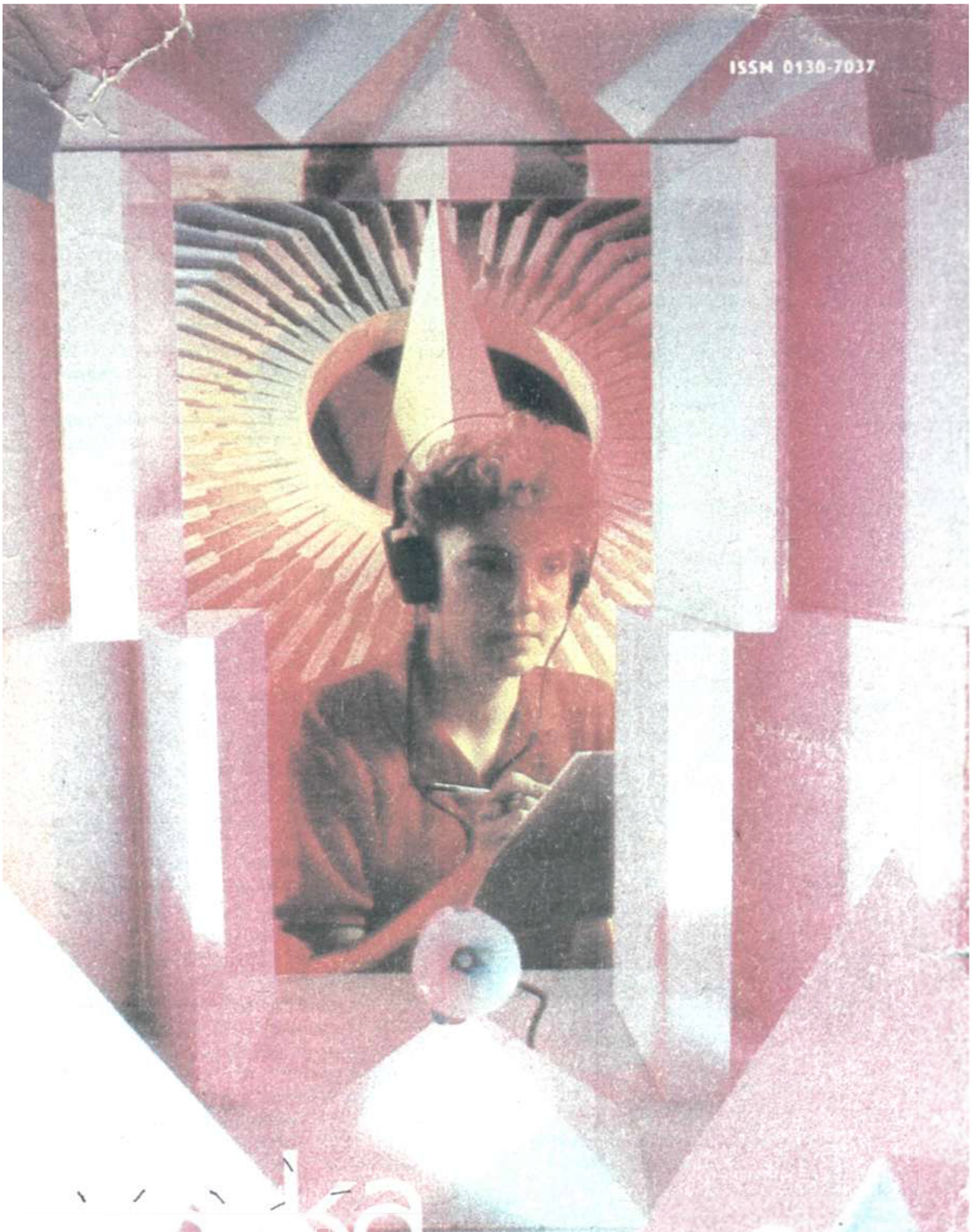
ISSN 0130-7037
1'91

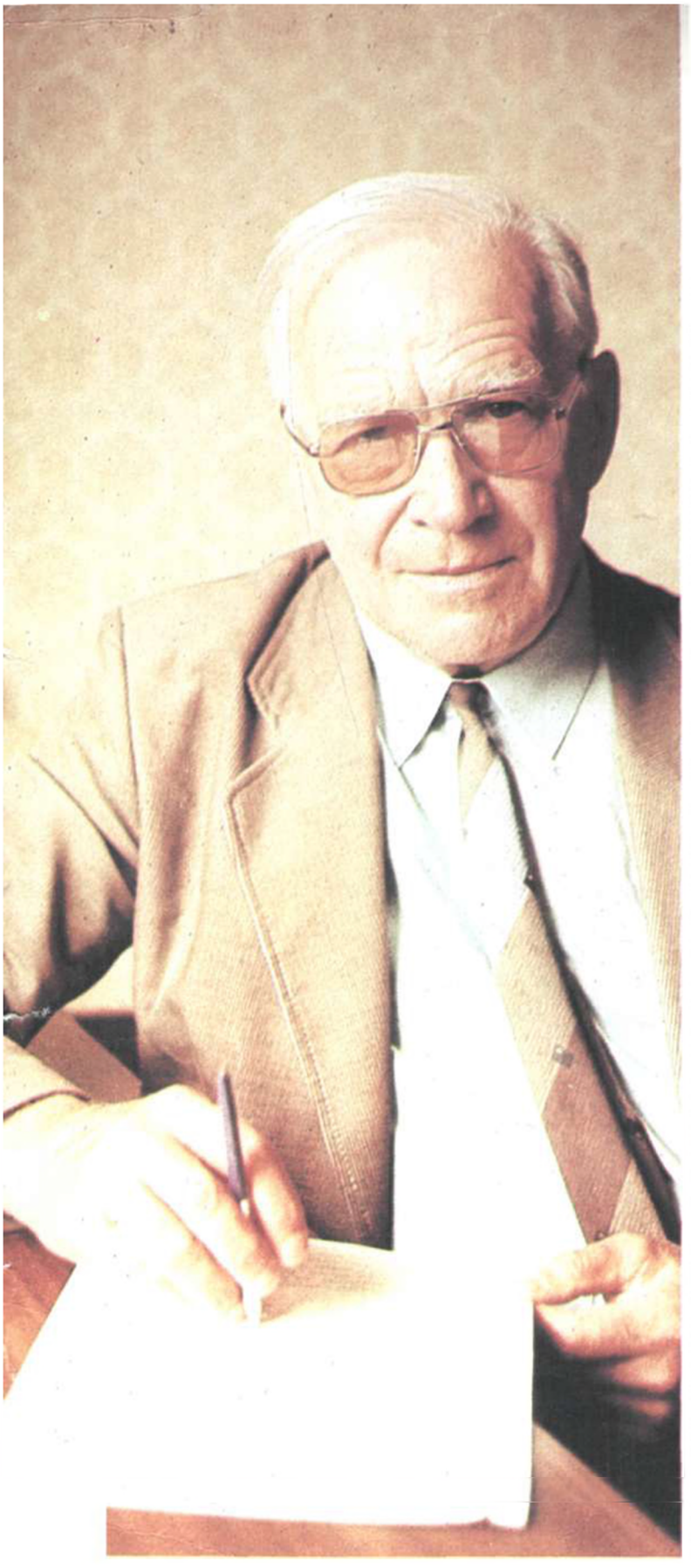

Густав НААН:

— Вважаю, позаземних цивілізацій (ПЦ), зокрема, й розумних, може бути дуже багато. Але, займаючись проблемою ПЦ, ми дещо обманюємо себе: нас цікавлять не вони — якісь невідомі живі істоти,— а ми самі. Через них ми намагаємося зрозуміти самих себе: звідки ми взялися, хто ми є і що на нас чекає.

А щодо самого контакту з ПЦ, то ми, земляни, можемо становити небезпеку як для цивілізації, що стоїть на нижчому щаблі розвитку, ніж ми, так і для більш розвиненої. Модель першого типу контакту добре відома нам із земної історії. Другого... Високорозвинена цивілізація, напевно, високоморальна, отже, досить наївна і нездатна уявити усієї нашої підступності, наших розбійницьких нахилів. У нас може виникнути спокуса скористатися цим.

НААН Густав Иоганович, 1919 року народження. 1951-го обраний академіком АН ЕРСР. Протягом 13 років — віце-президент Академії наук Естонії, з 1966 по 1989 — головний редактор Естонської енциклопедії. Автор майже 300 публікацій. Головні наукові інтереси — філософські проблеми космології.

Інтерв'ю відомого вченого нашому кореспонденту читайте на стор. 12.

СІЧЕНЬ 1991

Щомісячний науково-популярний журнал товариства «Знання» Української РСР

Заснований у серпні 1923 року.

Видавництво «Радянська Україна» Київ.

© журнал «Наука і суспільство». 1991

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

У номері:

2 **Не переступити поріг. Альтернатива**
МОЙСЕЄНКО В. З ОСОБОВОЇ СПРАВИ «БІОКОНВЕРСІЇ». Чи виживе дощовий черв'як?

5 **Книги**

6 **Панорама науки і техніки**

7 **Українська держава. Якою їй бути!**
ГОЛОВАТИЙ С. МИ НЕ Є НАРОДОМ ВІДСТАЛИМ. Історико-юридичні факти розвитку державності.

12 **На порозі третього тисячоліття**
НААН Г. НЕЗВАНІ ГОСТІ З КОСМОСУ. На запитання нашого кореспондента В. Пустовойта відповідає академік АН Естонії.

17 ГУЛЕНКО В. СОЦІОНІКА. Завершення публікації.

20 СЕРГІЙЧУК В. ЧОМУ ВПАЛА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ?

27, 44 **Мозаїка планети**

28 **Проекти. Загадки. Гіпотези**
ІГНАТОВИЧ Е. Попередня назва Київської Русі

30 **З роду-віку**
БОРИСЕНКО В. НАРОДИНИ

32 **Біблія. Глави з «Нового завіту»**

36, 42 **Резонанс**

38 РОМАНЮК Ю. АВГУСТІМОВ ВИХОДИТЬ З ТІНІ

40, 45 **Банк ідей**

46 **Мистецький словничок**

48 **Біля домашнього вогнища**

51 ВИННИЧЕНКО В. ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ

67 **Україна і українці**
НАЗАРОВА Л. ЩОБ ЖИТИ У ЗЛАГОДІ

70 **«Гіперболоїд»**

74 **Експедиції повертаються**
ЗВОЛЬСЬКИЙ С. ЗА ТРОПІКОМ РАКА

77 **Доброго вам здоров'я**

80 **Шахи**

81 **Чудеса! Давайте розберемося...**
РУБАН В. ЕКСТРАСЕНСОМ ТРЕБА НАРОДИТИСЯ

83 **«Сміхофразотрон»**

86 **Конкурс-вікторина «Подорож у Всесвіт»**

З особової справи «Біоконверсії»

У наших помірних широтах припадає близько тонни біомаси дощових черв'яків на гектар. Протягом 60 років вони пропускають крізь себе весь верхній прошарок грунту, тим самим роблячи всю наявну в ньому органіку «їстівною» для коріння рослин та дерев. Поки що біомаса черв'яків у перенаселеній Європі перебільшує біомасу людей. Але може так статися, що це співвідношення зміниться на «користь» людей. За плугом уже давно не тупцюють граки — їм нема чого видзьобувати. Кількість дощових черв'яків у ріллі катастрофічно зменшилася. І головна причина тут — бездумна хімізація сільського господарства. Але мінеральні добрива та отрутохімікати вбивають не лише цих корисних істот. Повільно вони вбивають і нас з вами. За деякими підрахунками шкідливий вплив радіонуклідів посилюється у шість-вісім разів, якщо продукти харчування забруднені нітратами та іншими неприродними хімічними сполуками.

Що може благодійник

Прикмети: колір — темно-червоний, доросла особина досягає в довжину вісім-дев'ять сантиметрів, в діаметрі — три-п'ять міліметрів, живе кілька років, температура тіла 19—20 градусів, маса дорослої особини 0,8—1 грам, їжу втягує буззубим отвором, кормом служить практично вся органіка. Бажано її застосовувати у вигляді субстрату з подрібненими твердими часточками (до міліметрового розміру).

Червоний черв'як — анемід-гермафродит несамостійний (має органи розмноження самиці й самця, але для запліднення необхідний партнер). Запліднення за хороших умов відбувається кожні сім діб. З капсули з 2—20 яйцями через 14—20 днів з'являються молоді черв'яки, які в свою чергу стають статевозрілими приблизно через 90 діб. Вважається, що популяцію черв'яків можна збільшити або, як кажуть, «розігнати» за рік у півтори тисячі разів! Для цього обладнуються так звані маточники — приміщення, де на стелажах розміщені ящики з компостом.

Усіх, хто вперше потрапляє в місце розмноження, вражає, що вже на другий день після того, як у компост запускають черв'яків, він перестає тхнути і його обминають мухи. Прислухайтесь, і ви почуєте характерне потріскування. Це черв'яки пропускають корм крізь себе. Якщо ви за кілька тижнів розгорнете верхній шар компосту, то побачите темні грудочки різного діаметру. Перед вами біогумус — еліксир життя. Має він і запах — дух розіпрілої землі.

Під час травлення органічних речовин у кишечнику цих істот формуються гумусні речовини, які повністю засвоюються рослинами. Крім того, вони вигідно відрізняються своїм хімічним складом від гумусу, що утворюється в грунті тільки за допомогою мікрофлори, оскільки насичені азотом у п'ять, фосфором — у сім, калієм — в 11 разів більше. Значно пришвидшується проростання насіння, рослини менше хворіють, у буряках та винограді підвищується цукристість, овочі та квіти набувають більш інтенсивного, натурального кольору. Застосування цього біогумусу як добрив скорочує період вегетації рослин на один-два тижні, підвищує врожайність, стійкість до захворювань і, головне, гарантує екологічну чистоту продукції.

Другою специфічною і водночас унікальною властивістю дощових черв'яків є здатність оструктурювати грунт. За літній період популяція із ста особин в орному прошарку на одному квадратному метрі прокладає близько кілометра ходів. Продукти їх життєдіяльності (копроліти), відкладаючись у цих ходах, зміцнюють стінки, бо мають неабияку водостійкість. Такий грунт успішно протистоїть водній та вітряній ерозіям.

Третя, теж тільки черв'якам властива здібність — відновлення родючості еродованих, а також забруднених земель. Мікроорганізми, які внаслідок діяльності хробаків з'являються у компостах, здатні переводити токсичні форми важких металів у малорухомі сполуки. Як повідомив президент Всесвітнього товариства сапрофагних тварин Отто Граф (ФРН), виступаючи на семінарі у Києві, черв'як здатен засвоювати солі важких металів.

Іншими словами, біогумус — продукт переробки таких отруєних відходів — стає чистим. Певною мірою вищесказане стосується і радіонуклідів.

Не менш перспективним напрямом є використання черв'яків як високобілкового корму для птахівництва і тваринництва. Приблизно 40 процентів компосту, переробленого черв'яком, іде на підтримання його життєдіяльності. За рахунок цього біомаса черв'яків зростає за рік у десятки разів. Вже зараз в Японії витяжку з їхньої біомаси використовують як цінну сировину для медичних препаратів.

Цікавим є досвід Нової Зеландії, куди з Європи було завезено значну кількість черв'яків і розселено на окультурених пасовиськах загальною площею у три мільйони гектарів. (Місцеві види через антропогенну діяльність майже зникли). Продуктивність пасовиськ удалося поновити.

Звичайно, говорити зараз про негайну відмову від застосування мінеральних добрив — несерйозно. Але перехід овочівництва, передусім парникового, найближчим часом на підживлення натуральними добривами — річ цілком реальна. Як це зробити?

Ферми для хробаків

У тридцятих роках нашого століття вперше спробували вивести інтенсивний вид дощового черв'яка. Найбільш активно селекцією зайнялися у Сполучених Штатах. Хоча у природі існує близько восьми тисяч видів, для промислового розведення і утримання більш-менш придатні одиниці. Успіх у цих дослідженнях прийшов тільки в 1959 році. З виду черв'яка «Eisemia foetida», або ж звичайного гнойовика, американським ученим удалося вивести новий різновид з комерційною назвою — «Каліфорнійський гібрид червоного черв'яка», чи просто — червоного черв'яка. Зовні він майже нічим не відрізняється від свого старшого брата. З'їдає за добу їжі стільки, скільки важить сам. Зате за плодючістю та невибагливістю до умов не має собі рівних. Крім того, він практично не хворіє. Тому буквально за два десятиріччя після свого народження поширився на території самих Сполучених Штатів, у Західній Європі, Азії.

А як стоять справи у нашій країні? Чи є у нас «тваринники», котрі розводять цих дивовижних істот?

Зараз їх вже чималенько, але ще два роки тому були одиниці. Чи не найбільш настирливий, діловитий і тому вдачливий — голова Івано-Франківської облсільгоспхімії Іван Панасович Мельник.

... Усі ми знаємо, що треба везти з-за кордону: «видики», шкірянки, колготки, парфуми, радіателефони, автомобілі... Проте Іванові Панасовичу ще три роки тому запраглося привезти до нас черв'яків. Отих, каліфорнійських. Валюти у нього, природно, не було, і тому до Польщі поїхала вантажівка з лляними мішками місцевого виробництва. Назад привіз партію хробаків. Як він примудрився проскочити з ними кордон, уточнювати не буду. Потім обміняв ще одну партію на «КамАЗ».

У квітні 1989 року перша промислова партія червоних черв'яків у нашій країні — шість з половиною мільйонів штук — оселилася у Тлумацькій райсільгоспхімії. Окрилений успіхом, Іван Панасович закидав рідну Укрсільгоспхімію проханнями, та ні, навіть вимогами про надання додаткових матеріальних ресурсів для розгортання нової справи. Хоч і не відразу, але прийшла допомога... в особі ревізора. Це одразу остудило запал Мельника. Нарешті він почав розуміти, що черв'яки і, відповідно, здоров'я землі та нації — це справа аж ніяк не людей, які повинні відповідати за неї, згідно з посадами, що обіймають. Подітися було нікуди, й Іван Панасович організував кооператив «Родючість», щоб мати змогу утримувати своїх черв'яків. Кооператив почав випускати органічні та комплексні мінеральні добрива, у тому числі, й для продажу населенню. Найбільш цікаве — комплексне добриво «Карпати», яке містить у собі унікальні мікроелементи, що випускаються тільки калуськими хіміками.

Паралельно велася видавнича робота, оскільки будь-яких серйозних вітчизняних посібників не існувало. Перша праця вийшла обмеженим тиражем коштом кооперативу під назвою «Біоконверсія органічних відходів в біодинамічному господарстві». У магазинах годі шукати її: весь тираж переправлено до Івано-Франківська. Книжку вручатимуть випускникам п'ятиденних курсів техніків по вермикультурі при асоціації «Біоконверсія». До речі, ці курси вже закінчило близько двохсот чоловік.

Та повернемось у позаминулу осінь. Черв'яки благополучно плодилися, але бажаючих придбати їх майже не було. Іван Панасович знову мусив ставати «на вуха». Частину розіпхав по своїх знайомих керівниках, частину ж роздав сім'ям, які мали корівчину та просторий погріб. Мушу сказати, що ці люди не пошкодували. Весною всі сім'ї отримали по кілька тисяч карбованців.

Увесь цей час тривала бурхлива епістолярна діяльність. Атака велася не тільки на спеціалізовані видання, а й на провінційну пресу — аж до районних газет по всій країні. Як не дивно — друкують. Вперто відмовчується лише центральна преса. Попри це, з настанням тепла до Прикарпаття потяглися небайдужі. Передбачливий Іван Панасович наприкінці березня пробив рішення Івано-Франківського облвиконкому за № 64 «Про створення асоціації «Біоконверсія» з метою: «Прискорення проведення наукових досліджень і впровадження в народне господарство нових, у тому числі зарубіжних, технологій по використанню органічних відходів для одержання біологічних видів добрив, препаратів захисту рослин, білкових речовин, біологічно чистої продукції землеробства, ведення екологічно безпечної системи агропромислового виробництва». За емблему асоціація взяла симпатичного хробачка, який в одній руці тримає овочевий букет, а другою спирається на торбинку з написом — «біогумус».

З настанням літа ходоки і цілі делегації майже щодня приїздять до Івано-Франківська. Асоціація з обласної вже фактично переросла на всесоюзну і налічує близько восьми-десяти філій та шість регіональних центрів від Закарпаття до Тихого океану. Регулярно надходять пропозиції про науково-технічну та комерційну співпрацю з фірмами та науковими закладами зарубіжних країн — Угорщини, ФРН, Італії, Китаю, Монголії.

Чудово! Але...

Те, що біотехнологіям перетворення органічних відходів на високоякісні натуральні судилося бути — вже не викликає сумніву. Залишається тільки одне запитання: «Коли?» На перший погляд здається, що скоро. Років за п'ять, наприклад. Якби мова йшла не про нашу країну, я прийняв би цю цифру за реальну. Але подивіться самі. Перші два повороти Іван Панасович Мельник зі своєю асоціацією «Біоконверсія» проскочив. Ризикуючи керівним кріслом, він таки завіз до країни черв'яків. Цим самим уже зекономив нам не один десяток мільйонів доларів. Бо якби життя йшло згідно з інструкціями, рано чи пізно наша країна все одно підписала б угоду (цілком можливо, що й міжурядову) про запровадження у нас біогумусних технологій. Не виникає жодного сумніву — на далеко не найкращих для радянської сторони умовах. Найцікавіше, що це б, напевно, подавалося як велике досягнення і турбота про нашу занедбану землю. Прикладів — скільки завгодно. Крім того, йому вдалося створити й асоціацію «Біоконверсія», яка вже давно переросла обласні рамки. Черв'яків вона продає по три копійки за штуку, біогумус — по 500 карбованців за тонну.

Але без грунтовних наукових досліджень справа не розвиватиметься. На Заході це питання вирішується просто. Подібні дослідження, наприклад, у США, європейських країнах, вже сорок років фінансуються напряму, або ж наданням пільгових кредитів сотням наукових організацій та окремих господарств. Крім того ця, як і кожна нова справа, потребує певних капіталовкладень у будівництво та обладнання маточників, придбання необхідної техніки тощо.

У нас, природно, все не як у людей. Куди тільки І. П. Мельник не звертався по кредит: і до сільгоспвідділу ЦК КПРС, і до Держагропрому Союзу та республіки, і до науково-дослідних інститутів цього профілю... У відповідь отримував лише казенні відписки.

Та якби навіть бюрократичну машину заїло (у когось би з високопоставлених заболіла душа) й справі дали хід, нічого путнього, думаю, не вийшло б. Бо, хоч яка чудова ця ідея, в умовах поки що існуючої системи вона нежиттєздатна. Механіка цієї справи до болю проста. Раз виділили кошти, ордени, звання, квартири й закордонні турне — до них, як мухи до меду, кваплються причепи від адміністрації та науки. Авторові ідеї у такій компанії нема чого робити.

Взагалі, імунітету нашого шановного Держагропрому на усілякі новації можна тільки позаздрити. Якби сільгоспрослинам таку стійкість до хвороб — ми б і горя не знали! Пліч-о-пліч з агромонстром і наша славна сільськогосподарська наука, вихована на горезвісних лисенківських засадах, перша з яких — абсолютна алергія до усього не тільки талановитого, а просто раціонального.

Повною мірою сказане стосується і впровадження у життя вермикультури («верми» — латинською черв'як). Адже з точки зору офіціозного Держагропрому — ця справа безперспективна. Я довго шукав хоча б один приклад нормального ставлення до цієї нової справи і ледве знайшов його в Миколаєві. Місцевий кооператив «Наско» два місяці тому придбав 20 мільйонів черв'яків за 600 тисяч карбованців. Гроші разом з сучасною базою й усіма необхідними механізмами і автотранспортом вартістю в кілька мільйонів карбованців були виділені зацікавленими організаціями, у першу чергу, Миколаївською птахо-

фабрикою. Голова кооперативу Северин Іван Миколайович макітриться не кредитами, запчастинами і тому подібними речами, а тим, як вигідніше сторгуватися з західнонімецькою фірмою, яка в обмін на майбутній біогумус пропонує будь-яку сільськогосподарську техніку та устаткування.

Не маю жодного сумніву, що тільки форма асоціації, а в недалекому майбутньому — акціонерного товариства, в яке добровільно входять кооперативи, колгоспи, малі підприємства — єдино можлива для будь-якої нової справи. Поки що відносно високі ціни на біогумус і, особливо, черв'яків, з насиченням ринку будуть зменшуватись. Щоб до цього дійшло, нам вже зараз як повітря потрібен республіканський закон, який хоча б на найближчі п'ять років звільнив від виплати податку з прибутку будь-які організації, які займаються оздоровленням навколишнього середовища. Я кажу про республіканський закон тому, що Верховна Рада СРСР, приймаючи закон про податки, цього не передбачила.

Необхідно також, аби Держкомітет по цінах найближчими роками не обмежував ціни на овочі та фрукти, вирощені на натуральних добривах без застосування пестицидів. З цими міркуваннями я звернувся до заступника голови Державного комітету Української РСР по охороні природи Б. К. Кубрака. На його думку, справі вирощування екологічно чистої овочевої продукції та оздоровлення землі безумовно знайдеться місце в законах Української РСР про землю та охорону природи, що їх прийматиме чергова сесія Верховної Ради республіки.

Ну що ж, будемо сподіватися!

Валентин МОЙСЕЄНКО

Книги

«Таємнича» фігура української історії

В. М. ВОЛКОВИНСЬКИЙ, С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ. Християн Раковський: політичний портрет. К., Політвидав України, 1990.

Християн Георгійович Раковський приїхав до Радянської Росії вже відомим діячем міжнародного соціалістичного руху, одним із засновників Болгарської робітничої соціал-демократичної та Румунської соціал-демократичної партій, учасником багатьох конгресів II Інтернаціоналу. Автори переважну частину книги присвятили саме радянському періоду життя Раковського, простеживши основні віхи його різноманітної державної діяльності. Зокрема, багато уваги приділено одному з найболючіших на сьогодні питань — утворенню Союзу РСР за активної участі Х. Раковського.

Висвітлюючи діяльність Х. Раковського на посаді голови РНК УРСР, автори книги не уникнули звичної для подібних біографічних книг позитивної однобічності у висвітленні діяльності свого героя. Так з позицій сьогодення можна і треба по-іншому оцінювати деякі аспекти його роботи, зокрема, вклад в утвердження монопартійності в нашій республіці.

Остання частина книги присвячена найбільш трагічним сторінкам життя Х. Раковського. Як один з керівників антисталінського опозиційного руху в партії, він до кінця обстоював свої погляди. Останній його публічний виступ — на XV з'їзді ВКП(б), де його виключили з партії, а відтак — відправили у заслання.

Розстріляти Раковського, який користувався міжнародним визнанням, Сталін на той час не зважився. Вирок — 20 років ув'язнення. Такий строк для 65-річного Х. Раковського був рівнозначний смертному вироку. Тюремне ув'язнення він відбував в Орловському централі. Коли виникла загроза захоплення міста німецькими військами, його розстріляли разом з іншими політичними в'язнями.

Тільки тепер, через півстоліття, ім'я Християна Георгійовича Раковського повертається народові й історії.

О. І. ГАНЖА,
кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР.

У світі таємниць

Микола МІЩЕНКО. Дивосвіт. К., Веселка, 1990.

Книга розповідає про таємничий світ зоряного неба, про природу загадкових стихійних явищ на Землі, унікальні властивості води, рослин, закономірності розвитку й поведінки тварин.

Автор запевняє — людина врешті-решт збагне, що є невід'ємною частиною навколишнього середовища і стане найпершим і найвірнішим другом природи, а не безтурботним споживачем, а то й руйнівником її. А тому запрошує вирушити у захоплюючі подорожі до багатомірного і багатобарвного світу, який таїть у собі безмежжя незвіданого; прагне повідати про природу якнайцікавіше, залучає до вболівання за колиску нашого життя — планету Земля.

Ці уявні мандрівки не просто збагатять юних читачів новими знаннями, нагадають про вивчене, а й допоможуть їм визначити свою найяснішу зорю.

Т. МУРАВИЦЬКА.

Атом проти СНІДу

На гербі Харкова бачимо атомні орбіти. Цей символ, можливо, асоціюватиметься в нас ще й з боротьбою проти СНІДу, якщо втілимо у життя пропоновану Харківським комплексним інженерним центром АН УРСР програму. Наш кореспондент Володимир Сафронов мав бесіду з провідним спеціалістом центру Валентином Миколайовичем ГОРБУНОВИМ.

— У СРСР розсадниками СНІДу стали медичні установи,— говорить В. Горбунов. — Пригадуєте Елісту й Волгоград, де медичне безкультур'я призвело до масових заражень? Де ж гарантія, що у Харкові з тих самих причин і на фоні гострого дефіциту одноразових медичних інструментів не станеться подібної трагедії? Ми сидимо на пороховій бочці, і здоровий глузд підказує: сьогодні годяться всі засоби для врятування ситуації. Поки медики не мають усього необхідного, ми можемо запропонувати їм унікальний спосіб знезараження інструментарію на лінійному прискорювачі ХФТІ АН УРСР.

У світовій практиці вже є досвід такої обробки, отже, нічого надзвичайного тут немає. Електронний пучок харківського прискорювача, спрямований на медичні інструменти, миттю знищить всю інфекцію, яка на них затрималася. Буквально через хвилини інструменти можна взяти до рук, бо залишкової радіоактивності на них немає.

Не все підлягає стерилізації у звичайних сухожарових шафах. Скажімо, пластмасовий інструментарій в них плавиться, навіть звичайні металеві шприци подеколи виходять з ладу через те, що скло і метал порізному реагують на високі температури й підвищений тиск. А дихальну апаратуру взагалі не обробляють у таких шафах, позаяк вона не вміщується в них через великі габарити. Я вже не кажу про численні стоматологічні інструменти й пристрої, хитромудра конструкція яких заважає очищенню їх відомими способами. Ну а для всюдисущого електронного пучка перешкод, як відомо, не існує — він і в найнеприступніших шпаринах винищить інфекцію.

Вже розроблено програму знезараження медичного інструменту. Передбачаємо весь використаний інструмент з лікарень та поліклінік відвозити на прискорювач у П'ятихатки. Там є спеціальна служба, правда, поки що для ветеринарії. Тут інструменти сортують і для кожного виду добирають електронний пучок потрібної інтенсивності. Після обробки дозиметристи видають дозвіл на користування чистим інструментом, по тому його розвозять по лікарнях і поліклініках. Вже цього року розпочнемо обробку медичних інструментів у дев'яти районах Харкова, а всю програму сподіваємося завершити 1993 року. Те, що ми пропонуємо, певна річ, не є глобальним розв'язанням серйозного завдання, і все-таки це — конкретна робота, цілком здійсненна нині. Якщо, звичайно, ми знову не наразимося на нездоланні організаційні труднощі й відомчу незговірливість. Адже поки що нас лише вислухали й покивали головами на знак згоди. І все. А час іде, СНІД уже в нашому домі.

Не зашкодь!

Інженери завжди мріяли про неруйнівні методи контролю, коли зазираєш всередину механізму, не ризикуючи порушити його роботу. Вони, так само як медики, завжди дотримують заповіді «Не зашкодь!» Особливої обережності потребує обстеження сучасних турбін. Ці велети покликані працювати довго і безвідмовно, а тому їх треба ретельно доглядати.

Час від часу їх оглядають, щоб дізнатися, у якому стані перебувають лопаті, вали і підшипники та інше «начиння» енергетичних монстрів. Метод має бути гранично точним і швидким, бо кожна хвилина простою обертається величезними збитками. Інженерам вкрай потрібен спосіб, який би допоміг у цьому. Фізики з ХФТІ АН УРСР такий прилад створили, покликавши на поміч атомну енергію.

Тепер, під час складання турбіни, на її вал наносять радіоактивну позначку,— той рятівний маячок, світіння якого вловлюватиме прилад. І вже за кількістю атомів, що злітатимуть з нього, фізики дізнаватимуться про ступінь зносу деталей і повідомлятимуть виробничникам — чи їм розбирати турбіну, чи запускати в роботу.

Ми не є народом відсталим

ГОЛОВАТИЙ Сергій Петрович, кандидат юридичних наук, народний депутат УРСР.
Народився 1954 року в Одесі в сім'ї військовослужбовця. Ріс і вчився в місті Смілі на Черкащині, куди переїхали жити батьки. 1972 року вступив до Київського університету на факультет міжнародних відносин і міжнародного права. Далі — робота в університеті, аспірантура, по закінченні якої захищає кандидатську дисертацію, що стала підсумком досліджень специфічних проблем морського права. З того часу працює в Інституті соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, старший науковий співробітник. Активну політичну роботу поєднує з не менш активними науковими студіями в галузі конституційного права.

Історичне пізнання, у тому числі й пізнання історико-юридичне, виконує належно свою роль лише тоді, коли відбиває реальну діалектику історії, грунтується на засадах наукової об'єктивності і адекватного висвітлення історичних процесів, подій і фактів; якщо вивільнене від кон'юнктурщини, апологетичного умальовничення дійсності, навмисного замовчування явищ, цілеспрямованого перекручування подій на догоду панівним ідеологічним догмам, стереотипам, офіційно встановленим версіям. Недостовірна історія — це псевдоісторія.
Отже, відкинувши псевдоісторію, звернімося до історико-юридичних фактів, що стосуються розвитку української державності у XX столітті в хронологічному порядку.

Історія і псевдоісторія

В умовах невизначеності історичної перспективи України, в умовах відсутності будь-яких інших національних органів влади чи врядування в Україні, крім Центральної Ради її Першим Універсалом 23 червня 1917 року було офіційно оформлено проголошення політичної автономії України у складі Росії, що стало першим кроком на шляху відродження української державності у XX столітті.

Надавши Другим Універсалом (16 липня 1917 року) політичній автономії України форм державно-територіальної автономії, Центральна Рада 20 листопада 1917 року Третім Універсалом проголошує Україну Народною Республікою. Так український народ, здійснюючи своє невід'ємне право на самовизначення, проголосив утворення власної національної держави з республіканською формою правління, що виникла внаслідок розпаду Російської імперії.

Чому так сталося? Річ у тім, що донині існуючий режим з допомогою придвор-

ної історичної та юридичної науки не визнають таких дат. З яких причин? Адже Українську Народну Республіку визнав уряд Радянської Росії, що мало і має велике юридичне значення, бо цим засвідчувалась цілковита правоспроможність нової української держави і тим самим підтверджувався сам факт існування УНР як нової держави. Визнання УНР з боку Радянської Росії свідчило про встановлення між ними стосунків, характерних для незалежних держав, чи то — самостійних суб'єктів міжнародного права. Адже разом із самим утворенням УНР виникла й міжнародно-правова її суб'єктність.

А тим часом, 25 грудня 1917 року у Харкові було проголошено Радянську владу на терені Української Народної Республіки. Офіційна політична та наукова думка твердять, що в той день було «утворено Українську Радянську Соціалістичну Республіку». У такому розумінні подає цю дату і офіційний календар. Хоча насправді через певні історичні обставини більшовицькі учасники З'їзду Рад робітничих і селянських депутатів у Харкові не спромоглися утворити нову республіканську державу зі своїми власними органами влади і управління. Процес становлення і утвердження радянської державності на терені лише частини (!) України тривав не один рік і остаточно завершився лише в кінці 1920 року, тож чи маємо право вважати 25 грудня 1917 року «днем утворення УРСР»? Певно, що ні.

Одним із важливих історико-юридичних фактів у становленні української державності є проголошення Центральною Радою 22 січня 1918 року державної незалежності УНР в умовах військової агресії з боку Радянської Росії. Проголошення незалежності Української Народної Республіки є значною подією в розвитку державності України.

Сьогодні з будь-якого погляду недоречно ігнорувати історико-юридичний факт проголошення незалежності УНР: чи то з історичного (факт цей мав місце), чи то з юридичного (право на проголошення незалежності має кожна держава, яка утворилася внаслідок здійснення нацією свого права на самовизначення). День незалежності має і святкує кожна суверенна держава. То чому досі ігноруємо явні юридичні факти у розвитку своєї власної державності?

На руїнах Німецької та Австро-Угорської імперії на початку XX століття виникли нові незалежні держави — Чехословаччина, Польща, Угорщина, Латвія... Поміж них і була проголошена 18 жовтня 1918 року українська держава на західноукраїнських землях. Отже, в історії української державності на західноукраїнських землях і є своя власна дата утворення незалежної держави — Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР).

Однією з основних проблем української революції і українського національно-державного будівництва було об'єднання західно-українських і східно-українських земель. Об'єднання ЗУНР і УНР в одну, одноцільну, суверенну Народну Республіку проголошено 22 січня 1919 року.

Незважаючи на те, що територіальне об'єднання усіх українських земель завершилося лише після другої світової війни, дата 22 січня 1919 року є такою, що повинна бути визнаною офіційно як День Соборності України. Адже у даному разі ідея єдності українського народу і українських земель важливіша від конкретних результатів її досягнення. Прагнення українського народу жити в одній національній державі має бути пріоритетним.

Тривала визвольна боротьба українського народу в Закарпатському краї завершилася проголошенням 15 березня 1939 року незалежної держави — Карпатської України, за формою управління — республіки.

Попри короткочасне існування Карпатської України в оточенні держав, які постійно зазіхали на правічні українські території, вона відіграла виняткову роль у становленні Соборної України, бо підтвердила: український народ в усіх українських землях, віками розірваних політичними кордонами, прагне єдності.

Один з найголовніших уроків Карпатської України: політична стабільність в Європі просто неможлива без розв'язання українського питання, як питання буття великої слов'янської та європейської нації. Цей висновок не втратив актуальності й донині, коли йдеться про мирний європейський дім.

І нарешті, остання серед історико-юридичних подій у розвитку української державності у XX столітті — 16 липня 1990 року, коли Верховна Рада Української РСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, чим проголосила «верховенство, самостійність, повноту й неподільність влади Республіки у межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах». Згодом, підтверджуючи лише «історичну (а не політико-юридичну! — **С. Г.**) вагомість» прийняття цієї Декларації, Верховна Рада УРСР окремою постановою офіційно ухвалила вважати 16 липня Днем проголошення незалежності України, який щороку має відзначатися як «державне загальнонародне свято України».

У зв'язку та при урахуванні попередніх історико-юридичних фактів розвитку української державності постають питання:

1. Про яку «незалежність України» від 16 липня 1990 року йдеться?

2. Від кого Україна стала незалежною, починаючи з 16 липня 1990 року, з її радянською формою державності у вигляді Української РСР?

3. Як же тепер бути з Днем незалежності Української Народної Республіки — 22 січня 1918 року, коли чітко проголошувалась незалежність від Росії?

4. То яким же святом слід вважати день 16 липня — державним чи загальнонародним (у Постанові Верховної Ради УРСР зазначено: «державним загальнонародним»)?

5. Як може бути: в історії державності України у XX столітті маємо ДВА ДНІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (22 січня та 16 липня), а незалежності справжньої український народ не дістав, бо не має незалежної української держави?

Щоб відповісти на ці запитання, треба проаналізувати, у якому взаємозв'язку перебувають такі категорії, як «народ», «суверенітет», «держава» чи то поняття «народний суверенітет» і «держава».

Природне право на суверенітет

Коли протягом історії людства одному народові доводиться розірвати політичні зв'язки, що лучили його з іншими, і посісти серед держав світу осібне і рівне становище, право на яке йому дають закони природи й закони Бога, належна пошана до поглядів людства вимагає з'ясувати причини, що спонукали його відокремитися.

Ми вважаємо за самозрозумілі істини, що всі люди створені рівними; що Творець обдарував їх певними невід'ємними правами, до яких нележать життя, свобода і здобування щастя, що уряди встановлюються людьми на те, щоб забезпечити ці права, а влада урядів виводиться зі згоди тих, ким вони управляють; що, в кожному випадку, коли якась форма уряду стає згубною для такої мети, народ має право скасувати або замінити її і встановити новий уряд, спираючися на такі принципи та організуючи його владу в такій формі, яка видається народу найвідповіднішою, щоб осягти свою безпеку й щастя. Розважність, звичайно, підказує не змінювати здавна встановлених урядів з дрібних і скоромінулих причин; у згоді з цим весь досвід показує, що людство воліє радше терпіти, поки лихо стерпне, ніж виправляти лихо скасуванням звичних форм. Але, коли довга низка зловживань і правопорушень влади незмінно спрямована на досягнення тієї мети, виявляє намір підпорядкувати народ абсолютному деспотизмові, тоді народ має право і обов'язок повалити такий уряд і встановити нову форму, щоб забезпечити майбутність народу»,— такими словами починалася Декларація незалежності, одностайно схвалена представниками 13 штатів Америки 4 липня 1776 року.

214 років тому історія царювання короля Великобританії змусила представників Сполучених Штатів Америки проголосити свободу і незалежність цієї країни, покласти край будь-якій залежності від британської корони і виборотн права незалежної держави.

Здавалося б, що Україна та її народ відстали від народу американських Штатів на цілих 214 літ у здобутті своїх невід'ємних прав. Попри всю прикрість такого стану незаперечність факту очевидна. Так, Україна не є незалежною державою. Український народ не є суверенним.

Одначе український народ не є відсталим і у своїх домаганнях цих природних прав. Ще задовго до проголошення американської Декларації незалежності, виходячи з традицій київської української державності, вивів права України на самовизначення й незалежне державне існування Пилип Орлик, обраний Козацькою радою 5 травня 1710 року в Бендерах гетьманом України. Тоді ж сам Орлик склав зі своїми виборцями та запорожцями договір, що має назву Бендерської Конституції. «Це мала бути конституція тої самостійної української держави, за яку боровся Орлик та його однодумці... Договір починався з урочистої декларації, що «Україна обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування»; далі йшов основний статут державного устрою України... Взагалі, ціла конституція перейнята дуже ліберальним і демократичним духом, що ставить її в ряди найінтересніших пам'яток політичної думки того часу в цілій Європі» **(Д. Дорошенко. Нарис історії України.— Мюнхен: «Дніпрова хвиля», 1966. Т. П.— С. 155—156).**

Вікопомним є й політичний меморіал Пилипа Орлика «Вивід прав України», написаний ним для оборони національно-державних прав України перед європейськими урядами, де він, зокрема, зазначає: «Це факт установлений і правда загальновідома, що казацька нація і Україна були вільними... Найсильнішим і найнепереможнішим аргументом і доказом суверенності України є урочистий союзний договір, укладений між

царем Олексієм Михайловичем з одного боку, та гетьманом Хмельницьким і Станами України — з другого...

...Гетьман Брюховецький... вчинив так, що признано царя за протектора козаків. Це була основа всіх нещасть України. Україну примушено зректися прав козацького суверенітету...»

«Але які б великі не були московські насильства,— продовжує Пилип Орлик,— вони не дають ніякого законного права москалям що до України. Навпаки, козаки мають за собою право людське й природнє, один із головних принципів якого є: Народ завжди має право протестувати проти гніту і привернути уживання своїх стародавніх прав, коли матиме на це слушний час».

А тепер запитаймо себе: чи відстав історично український народ від американського в обстоюванні своєї суверенності? Адже ідеї визволення України від «чужого панування» (Конституція Пилипа Орлика), ідеї «людського і природнього права» козаків на свободу, права народу «протестувати проти гніту» (політичний меморіал Пилипа Орлика «Вивід прав України»), матеріалізовані в українських політико-юридичних документах на початку XVIII століття, є найбільш співзвучними, а подекуди навіть випереджають у часі ідеї «природного права» народу на «самостійне і рівне положення» серед інших націй світу, ідеї права народу «змінити або скасувати» уряд, «повалити такий уряд», який підкорив народ «абсолютному деспотизмові», матеріалізовані в Декларації незалежності США в другій половині XVIII століття.

Ні, український народ, котрий виборює свою суверенність, не є відсталим! Українська політична незалежницька думка, започаткування республіканських форм правління у державному устрої Гетьманської України ще задовго до хвилі буржуазно-демократичних революцій у Європі засвідчують лиш одне: український народ уже впродовж багатьох століть, на відміну від інших народів Європи, не може здобути і утвердити свою суверенність.

«Слушний час» привернути уживання своїх стародавніх прав, про який писав Пилип Орлик, наставав для нашого народу не раз. Державне існування України ставало історичним фактом, зафіксованим у писаній формі в I—IV Універсалах Української Центральної Ради (1917—1918 рр.), у прокламаціях Української Національної Ради у Львові 1918 року, в Акті Соборності України 22 січня 1919 року, в проголошеній 15 березня 1939 року незалежності Карпатської України і навіть у фальшивому декларуванні суверенності України Конституціями УРСР. Тобто вже впродовж трьохсот років Україна не є суверенною державою, а український народ не спромігся вільно висловити свою власну волю.

То ж запитаймо себе знову: а чи не настав саме тепер, саме сьогодні той «слушний час привернути уживання стародавніх прав» народу України і вже востаннє і назавжди повернути йому суверенність? І чи надає українському народові статусу суверенності Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року?

Чи є несуверенна держава правовою?

Упродовж 1917—1990 років маємо кілька форм української державності, зокрема: УНР, ЗУНР, Карпатська Україна, Радянська Україна. Перші три з історичного поля зникли. Остання утвердилася. Отже, маємо більш як 70-літню її історію. Історія радянської державності — це період авторитарного режиму.

Тим часом як Європа і Північна Америка через інститути буржуазної демократії впродовж XVIII—XX століть рухались у напрямі правової держави, Росія з 1917 року була відкинута в бік правового нігілізму. Утворення, яке назвало себе «державою диктатури пролетаріату», нав'язавши Україні свій тип державності внаслідок агресивних дій і втручання у її внутрішні справи, визнало право непотрібним. «Держава,— писав Ленін,— потрібна не для свободи, а для придушення... противників пролетаріату». В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що революційна ідея диктатури пролетаріату є влада, не пов'язана ніякими законами.

Радянська державність, народившись як заперечення «класичної» державності, перетворилася в жорстку ієрархічну систему, яка продукувала патерналізм у його традиційному вигляді. А патерналізм є тінню абсолютизму, що яскраво довів Сталін.

Сьогодні наше суспільство стало на шлях перетворення своєї політико-юридичної структури у напрямі побудови правової держави, що, зокрема, записано і в Декларації про державний суверенітет України. Концепція правової держави визначається системою принципів, інститутів та норм, які відбивають демократичну ідею народного суверенітету. Саме суверенітет народу — це основа і джерело державного суверенітету. Сутність ідеї правової держави — утвердження суверенітету народу як

джерела влади, підкорення держави суспільству.

Правовою державою можна назвати лише таку, яка пов'язує себе правом. Ідея панування закону в житті народу, суспільства і держави має давні витоки: вона виникла як противага самовладдю й сваволі. Ще Платон писав: «Я бачу близьку загибель тієї держави, де закон не має сили й перебуває під чиєюсь владою. Там же, де закон владарює над правителями, а вони є його рабами, я вбачаю спасіння держави». Звідси й випливає прогноз стосовно радянської форми української державності, оскільки радянська держава виникла як засіб диктатури робітничого класу, а диктатура класу як властивість держави означала, за Леніним, «нічим не обмежену, ніякими законами, ніякими абсолютно правилами не потіснену владу, що спирається безпосередньо на насильство».

Якщо говорити про суверенітет народу, як основу правової держави, то треба визнати, що суверенною формою публічної влади в Україні має бути держава і тільки держава. Ніяка інша влада не може ставити себе на один щабель з державною, а тим більше — над державою. Впродовж усієї історії радянської форми української державності вища влада була засереджена в апараті КПРС. Внаслідок цього державна влада в Українській РСР не володіє найважливішою суверенною властивістю — верховенством. Тобто, державна влада в Українській РСР не є суверенною як у внутрішньому плані, так і в зовнішньому.

Що ж до питання внутрішнього суверенітету Української РСР, то вона його позбавлена внаслідок узурпації влади в СРСР з боку КПРС. Сам СРСР визнається радянськими вченими «напівдержавою», нездатною перетворитися на правову через пряму залежність структури і функцій державних інститутів від волі партійних органів. У тому ж разі, якщо СРСР визнається «напівдержавою», то Українську РСР — як складову частину унітарного за суттю СРСР — слід визнати «чвертьдержавою».

У зовнішньому контексті Українська РСР також не є суверенною, бо зовнішньополітична діяльність зосереджена в союзних органах, які в свою чергу є органами «напівдержави». Таким чином Українська РСР сьогодні є «quasi-державою» з обмеженою міжнародною правоі дієздатністю.

З огляду на тісний взаємозв'язок внутрішнього верховенства державної влади з її зовнішньою незалежністю, перехід до суверенного стану української держави, а отже — і до правової державності, можливий тільки за умов: 1) усунення КПРС від державної влади та 2) розподілу влади на законодавчу виконавчу і судову.

Створення правової держави в Україні вимагає нової Конституції республіки, в якій має відбиватися весь попередній досвід українського народу у сфері національно-державного будівництва, відображені всі набуті ним ідеї та концепції, зокрема і ті, що не втілені у життя, а були декларовані у деяких державно-правових актах на першопочатках національно-державного відродження — ті самі, які містили в собі ідеї правової держави. І насамперед потребує конституційного оформлення концепція суверенітету українського народу, як першооснова суверенного статусу української держави — а це якраз те, чого бракує Декларації про державний суверенітет України 16 липня.

Позаяк правовою може бути лише суверенна держава (якою не є сьогодні Українська РСР), а також виходячи з того, що сутність ідеї правової держави полягає в утвердженні суверенітету народу, поступ українського народу до своєї суверенної правової держави має завершитися конституційним оформленням незалежної Української Республіки, в якій український народ з носія суверенітету перетвориться на його володаря, і українська правова держава посяде серед держав світу чільне і рівне становище, бо на це українському народові дають право закони природи й закони Бога.

В основу статті покладена доповідь автора, виголошена на Першому конгресі Міжнародної асоціації україністів 30 серпня 1990 р. у Києві.

Незвані гості з Космосу

Що нам робити, коли вони завітають на нашу планету?

Філософським аспектам контакту з позаземними цивілізаціями присвячена бесіда нашого кореспондента Валентина ПУСТОВОЙТА з академіком АН Естонії Густавом НААНОМ.

— Як ви ставитеся до ідеї унікальності земної цивілізації?

— Я вважаю, що таких цивілізацій, зокрема, й розумних, може бути дуже багато. Хоча останнім часом ідея унікальності нашої цивілізації дуже поширена. Ситуація тут нагадує описану в одному з романів Анатоля Франса. Коли професор Бержере дізнався про зраду дружини, то подумки сказав собі, що ця гидота — життя — може існувати лише на нашій паскудненькій планеті. Потім, коли він з цим фактом змирився, і збулася його заповітна мрія — запрошення на посаду ординарного професора у Сорбонну,— погляди Бержере змінилися на протилежні: життя може бути поширене на багатьох небесних тілах, і навіть на нашій планеті воно інколи набуває приємних форм.

Ще порівняно недавно відомий космолог Йосиф Самійлович Шкловський був прихильником стандартної точки зору про велику поширеність позаземних цивілізацій. Тепер він обстоює протилежну: коли й існували такі цивілізації, вони, найвірогідніше, загинули. Ми самотні якщо не в усьому Всесвіті, то в значній частині Метагалактики — це практично те ж саме, бо якщо відстані дуже великі, ми ніколи не зв'яжемося з сусідами по космосу. Думаю, така песимістична позиція Шкловського випливає із земних неладів, здатних призвести до загибелі нашу цивілізацію. На нього (а він людина вразлива) безумовно справило враження наростання загрози термоядерної війни.

Тобто ці гіпотези відображають наше світосприйняття. Займаючись пробле-

мою позаземних цивілізацій, ми дещо обманюємо себе: нас цікавлять не вони — якісь невідомі живі істоти,— а ми самі. Через них ми намагаємося зрозуміти самих себе: звідки ми взялися, хто ми є і що на нас чекає.

— «... Звідки ми взялися...» А що ви думаєте з приводу гіпотези палеовізиту?

— Ставлюся до неї з великим скепсисом. Є відомий принцип — так звана «бритва Оккама»,— суть якого у тому, що треба обходитися тими гіпотезами, які абсолютно необхідні для пояснення даного набору фактів. Не збільшувати кількість гіпотез без крайньої потреби. Ті ж аргументи, котрі наводяться для обґрунтування палеовізиту, йому не відповідають,— вони не виключають багатьох інших тлумачень.

— Є ще така точка зору: наша цивілізація, образно кажучи, піддослідна, бо виникла внаслідок якогось гігантського експерименту, здійсненого позаземним розумом. Експеримент, мета якого нам, землянам, не відома, триває... Чи не здається вам такий підхід надто екстравагантним?

— Можна припустити як одну з можливостей. Проблема позаземних цивілізацій припускає обговорення найрізноманітніших, зокрема, екстравагантних припущень. Це — малоймовірне, але категорично відхиляти його, як на мене, недоцільно.

— Оскільки космос мовчить у відповідь на всі радіозаклики Землі, то це дало підставу твердити, що ми самотні у Всесвіті. А може з нами, землянами, просто не бажають мати справу?

— Цілком можливо. Причому, як мінімум, з двох причин. Перша — ми їм просто не цікаві. А, можливо, навіть огидні, враховуючи нашу криваву земну історію. Тобто, ми для них публіка, з якою зв'язуватися не хочеться, навіть якщо це було б легко зробити. А друга — підрахунки свідчать: якщо брати по розуму знаходяться на великій відстані, то для надпотужних передавачів потрібно дуже багато енергії. Тобто якщо цивілізація справді розумна, вона має бути досить прагматичною і передусім замислитися: «А чи варто?» Адже у будь-якої цивілізації є більш нагальні потреби.

— Уявімо собі сучасний літак у небі Європи XVI століття. Навряд чи йому змогли б дати пояснення, котре відповідало реальності — тоді просто не знали законів аеродинаміки. Може, в аналогічному становищі зараз ті, хто категорично твердить: НЛО не можуть бути літальними апаратами, оскільки їх польоти суперечать усім відомим нам законам природи! Ваше ставлення до проблеми НЛО — чи припускаєте ви, що інопланетяни відвідують нашу планету інкогніто?

— Знов-таки, повністю відхиляти, по-моєму, не можна. У цьому я розходився, скажімо, з академіком Львом Андрійовичем Арцимовичем. У нас точилися цікаві дискусії. При слові «НЛО» він буквально втрачав рівновагу, принаймні, спочатку. Був категорично проти, як і багато інших відомих учених. Але я намагався його переконати: оскільки ми майже нічого не знаємо про це, то чи не краще спочатку опрацювати дані спостережень? Щоправда, з самого початку майже всі їх засекретили, однак у Великобританії тривалий час друкувалися річні звіти. З них випливало, що 99 процентам спостережень можна знайти дуже прозаїчне пояснення: НЛО — це або атмосферні явища, або залишки ракет на навколоземній орбіті і т. ін. Лишається майже один процент сумнівних і якісь частки процента якісних, ні з чим не ідентифікованих спостережень. Отже, давайте домовимося: з вірогідністю 0,99 у тому, що сприймається як НЛО, нічого надзвичайного немає. Та все ж таки лишається якась ймовірність, що хтось уже користується законами природи, яких ми не знаємо. Тобто, я не відчуваю ніякого захвату від проблеми НЛО, однак вважаю: неправильно було б закривати цю тему й трактувати їх однозначно — як атмосферні явища.

— Людство, розмірковуючи з приводу позаземних цивілізацій (ПЦ), загалом досить туманно уявляє собі можливий контакт. На рівні буденної свідомості це, мабуть як дзвінок у двері і — «Здрастуйте вам, а ось і ми!». Радість, як при приїзді далеких любих родичів, палкі обійми, поцілунки. А як ви думаєте — з якими проблемами зіткнуться люди при контакті з ПЦ?

— В одній зі своїх публікацій я полемізував з британським ученим Хюйшем, який разом із своєю аспіранткою відкрив пульсари. Перше пояснення було таке: це маленькі зелені чоловічки подають нам сигнали з космосу. Хюйш надрукував статтю в італійському виданні «Європео», де застерігав: якщо це сигнали розумних істот, то не слід на них відповідати. Моя точка зору — ховатися немає сенсу, бо якщо та цивілізація достатньо розвинена, то вона нас все одно виявить. І тоді постане ціла низка проблем. Щоб порозумітися одне з одним, треба створити якусь мову. Думаю, це не так складно, як видається на перший погляд, принаймні, запропоновано кілька варіантів, які грунтуються на тому, що закони природи єдині для усього Всесвіту. Далі — медична проблема: як би не заразитися від них і як би не заразити нашими хворобами їх. Імунні системи у нас і у візитерів

можуть бути різні. Ще одна проблема — чого вони сподіваються від нас і чого ми — від них. Якщо вони здатні передати нам корисну інформацію, то ще невідомо, чи зможемо скористатися ми нею, а коли так, то до чиїх рук вона потрапить — чи не скористаються нею, скажімо, якісь злі сили, аби панувати над іншими людьми. Це, до речі, не дивина у нашій земній історії, протягом якої вже відбувалися контакти різних, щоправда, земних цивілізацій. (Від нашого брата можна чекати всіх цих капостей, принаймні, треба бути до них готовими). Далі. Як і де їх розмістити, чим годувати? Якщо вони влаштовані так, як ми, то проблеми, напевно, не буде. В разі, коли вони запросять нас до себе в гості, то чи приймати запрошення? І хто полетить? Можливі два варіанти: безліч бажаючих і ніхто не захоче. Не виключена й така ситуація: те, що вони зможуть нам дати, ми не будемо здатні сприйняти навіть не з технологічних, а з суто психологічних причин — настільки різнитиметься лад їхнього і нашого життя. Ми навіть із земними проблемами вправляємося з величезними труднощами, коли не підготовлені до них попередньою еволюцією нашого духу.

— Чого можна чекати від гостей, коли вони будуть незваними! В одній своїй публікації ви писали, що серед можливих моделей контакту є й песимістична.

— Так, якщо підходити суто логічно, то є чотири можливості як при будь-яких контактах. Песимістична модель така. Вони виявляють до нас якийсь корисливий, скажімо, гастрономічний інтерес — тема, обіграна Г. Уелсом у відомій «Війні світів». Те, що ми виявимося для них приємною їжею, повністю виключити не можна... Песимістичною назву також модель, за якої немає ні взаєморозуміння, ні інтересу — тоді контакт просто не відбувається.

— Колонізаторський інтерес до нас вони можуть мати!

— Так, скажімо, перетворять Землю на величезну ферму, де вирощуватимуть людей для свого харчування — в разі коли така їжа припаде їм до смаку.

— А оптимістична модель контакту!

— Найкращий випадок — коли є і інтерес, і взаєморозуміння. Та може трапитися і таке: інтерес є, однак порозумітися не вдасться, або взаєморозуміння у принципі можливе, але інтересу бракує. Змоделювати усе це можна на звичайних стосунках чоловіка та жінки: є інтерес, є взаєморозуміння — виникає кохання і шлюб; взаєморозуміння є, інтересу немає — кохання не буде; інтерес є, взаєморозуміння немає — будуть непорозуміння, конфлікти.

— Інші варіанти можливі!

— Ці чотири моделі — найбільш загальні. А якщо почати деталізувати, то виникне багато похідних варіантів залежно від того, з якої точки зору підходити — технологічної, комунікативної і т. ін.

— Зможемо ми розумно скористатися дарами більш розвиненої ПЦ!

— Якщо вони опинилися далеко попереду, це вкрай складно — ми не готові психологічно. Уявіть, як скористалися б дикуни реактивним лайнером, який сів на їхній території. Скористатися можна лише тим, що не дуже відрізняється від того, з чим ми вже стикалися. Скажімо, знайшовши іржаву бляшанку, дикун знайде їй застосування. А якщо ЕОМ — користі не буде ніякої.

— Може, нам краще поки не «висовуватися» з нашими радіомаяками, космічними зондами, доки не сягнемо такого рівня розвитку, за якого зможемо виявляти ПЦ, самі лишаючись непоміченими! Та й узагалі, чи потрібен нам контакт з ПЦ!

— Є доводи «за» і «проти», але думаю, аргументи «за», за великим рахунком, переважують. Одне міркування я вже висловлював — сховатися однак буде важко, якщо матимемо справу з високорозвинутою ПЦ. Крім того, пошуки ПЦ стимулюють обговорення наших глобальних проблем та вдосконалення відповідних технічних засобів: радіотелескопів, приймачів випромінювання, малошумних підсилювачів і т. ін. Аналогія, хоча й не дуже близька — військова техніка. Хоча її вдосконалення і створює передумови для самознищення людства, однак при цьому всі технічні можливості реалізуються на межі, що сприяє науково-технічному прогресові в цілому. Приміром, електронно-обчислювальні машини з'явилися, коли виникла потреба швидко обчислювати траєкторію зенітних снарядів. Не було б цієї проблеми, ЕОМ, можливо, й досі не винайшли б. А далі, після появи, вже починається саморегульований процес вдосконалення, який у випадку з ЕОМ 1965 року спричинив другий етап науково-технічної революції, в основі якого — бурхливий розвиток електроніки, обчислювальної техніки, інформатики.

— А чим небезпечна для цивілізації самоізоляція!

— Тема ця неодноразово обговорювалася. Скажімо, академік П. Л. Капіца наводив класичний приклад — середньовічний Китай, який, відгородившись Великою стіною, на кілька сотень років загальмувався в своєму розвитку й був випереджений Європою.

Нині й у нас спостерігаємо тенденцію до закриття кордонів, зведення бар'єрів. Це, можливо, поліпшить постачання населення ковбасою зараз, але у перспективі приховує великі небезпеки. Підстави для занепокоєння дає нам власний досвід — тривала відсутність нормальних нукових та інших контактів з закордоном негативно позначилася на нашій культурі, всьому психологічному складі.

— Поки що ми говорили про те, яку загрозу вони можуть являти для нас. А ми — для них! Чи не занапастимо ми ПЦ, як свого часу конкістадори занапастили цивілізацію інків та ацтеків!

— Ця небезпека досить реальна. Якщо та цивілізація недостатньо розвинута, то вона просто не зможе зв'язатися з нами. Якщо зможе, значить, перебуває на високому рівні розвитку. А така цивілізація, напевно, високоморальна, отже, досить наївна і можливо, нездатна уявити усієї нашої підступності, наших розбійницьких нахилів. Отож ризикує опинитися у дуже скрутному становищі. У нас може виникнути спокуса скористатися цим.

— Тобто, людство може становити небезпеку і для нижчої цивілізації, яку відкриємо ми, і для вищої, котра відкриє нас!

— Так. Дуже малоймовірний випадок, коли рівні розвитку дуже близькі. Найвірогідніше буде відхилення в той або інший бік, і в обох випадках ми являтимемо для них дуже велику небезпеку.

— Чи не відбудеться ефекту «зазирання у дзеркало» у разі контакту з ПЦ! Поки немає з чим порівнювати, легко вірити, що людина — вершина еволюції. Чи не чекає на нас психологічний шок, коли ми побачимо себе чужими очима!

— І така можливість не виключена. Те, до чого ми прагнемо — через них пізнати самих себе. Але коли розрив буде дуже великий і ми зрозуміємо, що дуже недосконалі порівняно з тим, якими могли б бути, то може виникнути комплекс неповноцінності. І це може негативно позначитися на масовій свідомості.

— Які, на ваш погляд, філософсько-світоглядні наслідки відкриття ПЦ!

— Вони можуть бути великі й до того ж різноманітні. Так би мовити, всебічний струс, усвідомлення великих наукових, технічних, психологічних та інших можливостей, про які ми й гадки не мали. Позначиться це й на проблемі сенсу життя, котра, вочевидь, так ніколи й не буде розв'язана. Тобто, заради чого? З приводу будь-якого відкриття можна сказати: «Ну то й що?» Так ось це «ну то й що?» постане з величезною силою. У нас — так, у них — інакше, ну то й що? Що краще, в якому розумінні?

Оптимістичний варіант — коли відкриття нових можливостей позитивно позначиться на постановці мети, до якої варто прагнути нашій цивілізації. Може, не буде потреби винаходити космічний велосипед, коли ми дізнаємося: у Всесвіті ці велосипеди вже є. Щоправда, тут теж є «але». За все доводиться платити, а нормальний шлях все ж таки — свої синці набити самому. Якщо розвиток людини відбувається за готовими рецептами, то вона виявляється погано підготовленою до життя. Може на нинішньому, пацифістському фоні це звучить не дуже гарно, але не можна не визнати: ті, хто пройшли війну і вижили, здобули величезне психологічне загартування й унікальний досвід. Бо у широкому розумінні фронтовий досвід — це як за немислимо тяжких умов мінімальними засобами досягти задовільних, навіть максимальних результатів. І при цьому лишитися живим. Такий досвід оплачується страшенно дорогою ціною, але він безцінний для уміння виживати. Ізольований розвиток цивілізації має певні плюси щодо набивання власних синців, відкидання невдалих варіантів. І наші чотирнадцять з половиною тисяч воєн з чотирма з гаком мільярдами жертв — усе це плата за пошуки кращих рішень.

— Мені здається, є ще один аспект, пов'язаний з нашим земним досвідом контакту цивілізацій. Коли ми відкриваємо якесь ізольоване плем'я, як ми їх називаємо — «дикунів», то існуюче покоління, як правило, не адаптується, до того, що ми їм несемо — воно просто не виживає. Адаптація відбувається лише в наступних поколіннях, при цьому, здебільшого, вся власна попередня культура відкидається. Напевно, таке можливе й при контакті з ПЦ!

— Так, безумовно.

— На Землі ми в таких випадках говоримо «космополітизм». А можливий космічний космополітизм!

— Думаю, можливий. Якщо виявиться, що там щось — ну, приміром, кохання — за якимись параметрами краще, ніж у нас, усі кинуться займатися інопланетним коханням. Це так, як нині імпортні наречені цінуються вище, ніж свої.

— До речі, першою на імпортні стандарти ширвжитку зреагували юнаки та дівчата. Напевно, при контакті з ПЦ ми першою втратимо саме молодь!

— Є цілком земні моделі таких небезпек. Зокрема, в Естонії були у величезному захваті, коли стало легко їздити за кордон. Найчастіше їздять у Фінляндію. А тепер преса з тривогою пише, що це стало джерелом морального занепаду. Є дівчата з-поміж тих, кому параметри

це дозволяють, котрі прагнуть потрапити у Фінляндію як повії. За тамтешніми стандартами повії з Радянського Союзу найдешевші. І все заради того, аби заробити грошей на парфуми, білизну, одяг, після повернення відвідувати валютні бари, магазини, почуваючись при цьому людьми «першого сорту». Отакий парадокс: заробляти там у ролі найдешевшої повії, аби тут почуватися зверхньо. Або чоловіки. У Фінляндії робітників захищають профспілки, приїжджим, які працюють нелегально, платять значно менше — вони опиняються в ролі білих негрів. Зате вдома вони дивляться на всіх зневажливо...

Тобто, весь земний досвід свідчить: і теоретично можна припустити, що це повториться при контакті з позаземними цивілізаціями,— від інших ми переймаємо далеко не все найкраще. Тому контакти не лише збагачують, а й розбещують.

— Можна сказати: наслідки передбачити не можна...

— Тут дуже цікавий досвід прогнозування. Коли брати в широкому плані, то з майбутнім можна спілкуватися в різний спосіб: за допомогою молитви, мрії, заклинань і — що зараз наймодніше! — прогнозу. Був період, коли прогнозування викликало телячий захват. Та швидко виявилося: достовірність прогнозу зворотньо пропорційна квадратові відтинку часу, на який складається передбачення. Наші прогнози на п'ять років називали планами. Результати перед очима. Що вже казати про 20 років, як робив Хрущов? А на 100? Коротше, чим далі ми просуваємося в часі вперед, тим швидше настає туман і морок невідомості. Починаючи з якогось відтинку часу, можна говорити про цілковиту непрогнозованість.

— Як контакт із ПЦ може позначитися на релігіях! Адже кожна з них створила свою систему світобудови.

— Найпростіший варіант — у них є релігія, вона видасться нам досконалою, і ми переймемо її. Інший варіант — коли виникає якась інша релігія, взагалі конкуруюча система світосприймання з відповідною психологією, вона обов'язково справляє вплив на існуючі навіть у тому разі, коли ретельно прагне цьому запобігти. Усі наші земні релігії, безсумнівно, зазнали впливу інших систем.

— А раптом вони будуть атеїстами...

— ... І при цьому багато чого досягли, то це стане страшенно модно. І у нас відбудеться масовий перехід в атеїзм. Християнство поширилося значною мірою завдяки тому, що його носії володіли більш досконалими технологіями і мали ефективнішу зброю.

— Ви — людина, яка прожила довге життя на досить затишній, за нашими людськими мірками, комфортабельній планеті. Особисто вас не лякає доля ваших дітей, онуків у разі появи на Землі гостей з Космосу!

— Сподіваюся, що вони впораються. Мій погляд на педагогіку: не можна озброїти людину готовими рецептами на всі випадки, тому що виникатимуть ситуації, які ми не в змозі передбачити. Але можна намагатися навчити людину мислити, виробити у неї якісь алгоритми, які мають більш-менш універсальний характер. Сподіваюся, і син, і онук певною мірою оволоділи цим.

— А за людство ви впевнені!

— Я б сказав так: при контакті з ПЦ на нього чекають дуже великі випробування, але є надія, що воно впорається.

Мозаїка планети

ЯКІСТЬ ВОДИ КОНТРОЛЮЮТЬ ЩУКИ

Нігерія — одна з найбільш густонаселених країн. В її столиці та індустріальних містах Енугу, Ібадан, Кадуно, Кано та інших нині старанно контролюють якість питної води. І цю справу поклали на... нільських щук.

Ці майже глухі й сліпі риби мають чудовий нюх і реагують на шкідливі речовини, які потрапляють у воду. В кожній міській водопровідній станції Нігерії «чергує» по три щуки на зміну. Вони перебувають у дослідних басейнах і сумлінно «перевіряють», чи не забруднена питна вода хімічними чи будь-якими іншими речовинами. Питна вода надходить через рівні проміжки часу однаковими порціями. Щука, плаваючи у басейні, випускає електричні імпульси, які, завдяки спеціальному підсилювачу, можна почути і побачити: лунає звук, що відповідає частоті імпульсів. Це сигнал про наявність або відсутність небезпеки. Частота від чотирьохсот до восьмисот імпульсів на хвилину свідчить про те, що вода чиста. За наявності отруйних речовин частота імпульсів знижується до двохсот і менше — а на табло з'являється попереджувальний сигнал.

Досліди з нільськими щуками були проведені у США, Англії, Швейцарії та ФРН. Всі вони дали позитивні результати.

Мозаїка планети

Соціоніка

Практичні поради

Логіко-сенсорний екстраверт («Корольов» — «Штірліц»)

Вашою сильною рисою є сувора логіка фактів, що дає вам змогу точно розраховувати практичний бік будь-якої справи. Ви — тверезий реаліст, здатний правильно оцінити корисність й ефективність задумуваного заходу. Ви кмітливі й добре поінформовані у тій галузі, якою займаєтесь, маєте активну і діяльну натуру, волієте не марнувати час, завжди знаєте, чого хочете, і вмієте цього добиватися завдяки працездатності й упертості, умієте раціонально й економно використовувати матеріальні ресурси. Для вас також є характерним уміння створювати собі й близьким добрий матеріальний достаток і комфорт. Ви прагнете до забезпеченого, здорового, гармонійного життя і не шкодуєте для цього своїх сил, а також спонукаєте оточуючих до різної корисної діяльності. Ви маєте добрі організаторські нахили, оскільки вмієте створити людям умови для роботи, зацікавити їх і лише потім зажадати віддачі, дуже цінуєте якість роботи і не терпите недисциплінованості й лінощів. Вам подобаються красиві, доброзичливі речі, смачна і здорова їжа. Вам подобається також, коли оточуючі оцінюють ваші заслуги і не зазіхають на вашу незалежність у виборі рішень чи методів роботи.

Вашою слабкою стороною є невміння планувати альтернативні заходи на тривалі строки. Ви часто переобтяжуєте себе роботою, що з'являється не знати звідки, потребуєте завчасної підготовки до важливих заходів. Вам іноді важко передбачити небезпеку, що насувається, або невдачу у справах. Несподівані повороти подій, що ви їх не передбачили, дратують вас та навіть виводять з рівноваги. Вам важко дочекатися кінця задумуваної справи, особливо якщо немає певності в її успіху. Радимо частіше переглядати свій погляд на ті чи інші сторони життя, відмовитися від традицій і звичаїв, що зжили себе.

Суха логіка фактів не повинна придушувати вашого чуття до нового, незвичайного. Вгамовуйте свій консерватизм і упертість, порівнюйте частіше себе з іншими, виховуйте гнучкість у конкурентній боротьбі. Оскільки ви схильні покладатися на свою інтуїцію щодо інших людей, то не здогадуєтеся про те, що переоцінюєте цю свою здатність, отже, не застраховані від помилкових висновків і прогнозів. Наслідком цього може стати ваша недоречна підозрілість чи навіть різкість у спілкуванні з людьми, що поставить вас у незручне становище. Виявляйте більше стриманості й такту у цих питаннях.

Ще однією вашою проблемою є невміння стримувати свої емоції щодо близьких людей, які не підкоряються вашим вказівкам і настановам, якщо їхні вчинки суперечать логіці і здоровому глуздові. Це тим більш неприємно, що при спілкуванні із стороннімн ви поводите себе підкреслено стримано й коректно, демонструєте вихованість і добрі манери. Близькі можуть ображатися на вас через це. Ви глибоко переживаєте тимчасову втрату контролю над своїми емоціями. Своєю нестриманістю ви можете відштовхнути від себе людей. Будьте терпиміші, не поспішайте викласти правду у вічі згарячу. Надмірна відвертість не йде вам на користь. Спочатку охолоньте, потім обміркуйте, що краще сказати і в якій формі. Навчіться розслаблюватись, переключати свою увагу з роботи на приємний відпочинок. Старайтеся дивитись на конфлікти з гумором — це заспокоїть вас, дасть вихід емоціям у прийнятній формі.

Частіше читайте художню літературу, відвідуйте театр — такий відпочинок пом'якшить ваш твердий характер і допоможе виховати шляхетність почуттів.

Професії та види діяльності, у яких ви можете досягти успіху: керівництво стабільними колективами на виробництві, пілот, моряк, рятувальник, провідник, офіцер, слідчий, розвідник, прибирання приміщень, іноземні мови, викладач, юрист, інженер, фермер, механік, винахідник, раціоналізатор, пожежник, атлетичні види спорту.

Етико-інтуїтивний інтраверт («Достоєвський»)

Ваша сильна сторона — добре розуміння людей і стосунків між ними. Ви цікавитеся мотивами вчинків, душевними якостями людей, за якими спостерігаєте тривалий час. І що далі триває це вивчення, то безпомилковіше визначаєте характер людини — якою вона є насправді, а не якою хоче здаватись. Ви прагнете до теплих, дружніх стосунків між людьми, не виносите грубощів і насильства.

У цьому виявляється гуманістична спрямованість вашої особистості, за це вас цінують і поважають оточуючі. Ваше знання людей і життєвий досвід завжди допоможуть вам знайти своє місце у колективі.

Друга ваша перевага, якій ви завдячуєте шанобливістю з боку людей — незмінна чуйність, доброта й уважність до них. Своє співчуття ви прагнете виявити ділом, а не тільки словами, не шкодуючи власних сил і часу, допомагаєте кожному, хто справді потребує допомоги.

Кінцева мета вашої діяльності — створення спокійної, гармонійної, безконфліктної обстановки, в якій кожен розкривав би свої здібності. Ви — найкращий розрадник і примиритель. Даруючи людям негативні вчинки й огріхи, ви впливаєте на їхню совість, змушуєте задуматися над моральними основами в житті.

Проблемою, що непокоїть вас, є брак рішучості й ініціативності, невміння заждати у вольовій формі. Цьому сприяє і деяка сором'язливість, навіть боязкість, властива вашому характерові у тій чи іншій мірі. Ви — педантична людина, боїтеся видатися нав'язливим, недоречно привертаючи до себе увагу.

Ви — людина скромна, неагресивна. Прийнявши виклик, не наважуєтесь активно відреагувати, вважаєте за краще свої кривди таїти в собі. Вам навіть незручно прийняти захист від інших, бо вважаєте, що скривдник сам повинен все усвідомити і покаятись. Якщо ж він цього не робить, стараєтесь уникати спілкування з ним, караючи його мовчанням.

Розвивайте самозахист: прямо висловлюйте свій осуд непорядності й безчесності, не жалійте людей, нездатних до каяття, не давайте використовувати себе в чиїхось корисливих цілях. Навчіться вчасно сказати «ні». Менше співчувайте стороннім людям і більше виховуйте близьких, не принижуйте їхньої гідності.

Другою вашою проблемою є доскіпливість у будь-якій справі, що веде до повільності і беземожійності. Застрягши у подробицях, ви ледве знаходите час для повноцінного відпочинку на природі чи в компанії друзів, що може погано позначитися на вашому самопочутті. Ви ретельно й глибоко аналізуєте все, що стосується вас і ваших знайомих. Результати такого об'єктивного аналізу часто невтішні, через що ви поринаєте в глибокий сум і песимізм. Вас надто пригнічує все, що виходить за рамки порядності, моральності й духовності.

Не піддавайтеся настроям, щоб потім не докоряти собі за відступ від чесності і справедливості. Пам'ятайте, що справжня справедливість не допускає компромісів із совістю.

Прискорте темп роботи, зосередьтеся, щоб ваша увага обминала дрібниці, спиняючись лише на головному, істотному. Спробуйте швидкочитання: це допоможе вам побачити загальну картину явища чи події. Аналізуючи факти, прагніть не до уточнення, а до узагальнення. Знання загальних закономірностей позбавить вас марнування сил і нервів на невиправдані аспекти справи, які мало кого цікавлять.

Професії та види діяльності, які забезпечать вам успіх: водій, секретар, психологія, медицина, психотерапія (сімейний лікар), ветеринарія, соціальні служби, профспілки, швачка, в'язальниця, сфера послуг, телефон довір'я, дослідження фольклору, музейний працівник, звітність, виховання важких підлітків, етика, релігія (православ'я), філософія.

Інтуїтивно-логічний екстраверт («Гекслі»)

Сильною рисою вашої особистості є добре розвинута інтуїція, що дає вам змогу безпомилково визначати приховані можливості і здібності людей. Завдяки проникливості ви особливо гостро вловлюєте негативні задатки в людях. Більше довіряйте своєму першому враженню, оскільки ваша доброта і поблажливість можуть змусити вас дещо ідеалізувати людей при ближчому знайомстві.

Ви вмієте виявити чуйність й уважність до оточуючих, намагаєтесь допомогти їм у їхніх особистих проблемах, зробити приємне. Помічаючи достоїнства і таланти людей, ви робите їм вдалі компліменти, тим самим піднімаючи самооцінку кожного, поліпшуючи настрій, вселяючи впевненість у досягненні бажаного результату.

Другою вашою сильною рисою є вміння налагоджувати з людьми теплі, довірчі стосунки, що настроює їх на відвертість. Цю відвертість ви стараєтесь ужити їм на благо — допомогти своїми дипломатичними порадами виплутатись з важких життєвих ситуацій, уникнути глузувань і поспішних рішень, про які довелося б шкодувати.

З другого боку, якщо людина не виправдала вашого довір'я або викликала вашу антипатію, ви зводите між нею і собою невидимий бар'єр і стараєтесь віддалитися від неї. Ваші антипатії є такими ж сильними, як і симпатії. Але найчастіше ви вміло підтримуєте з людьми гармонійні і рівні стосунки. Ви — хороший дипломат.

Вашою слабкою рисою є невміння змусити себе займатися тривалою копіткою роботою, додержуватися встановлених правил і регламенту, старанно вести документацію, докладно проробляти деталі, працювати в тісноті, за великого скупчення людей, а також поважати ієрархію незалежно від індивідуальних якостей начальства.

Вам важко дається безпристрасний логічний аналіз, відокремлення головного від другорядного, через що ви схильні потопати у нескінченних справах і зміні захоплень.

Вам також важко правильно розподілити заходи в часі, що веде в кінцевому рахунку до фізичної і нервової перевтоми і незадоволеності життям.

Радимо відпрацювати гнучкий, але чіткий розпорядок дня і його додержувати. Плануючи заходи на завтра, обов'язково визначайте важливість кожного з них. Довіряючи своїй спостережливості, пам'ятайте, що вона у вас поширюється лише на людей, а в діловій сфері дослухайтеся до порад професіоналів,

інакше вас неминуче звинуватять у поверховості і верхоглядності. Більше і вдумливіше читайте, записуйте найважливіші правила і положення. Пам'ятайте: у жодній імпровізації і загальному уявленні в епоху НТР далеко не просунешся.

Другою вашою проблемою є недостатньо розвинута сила волі, невміння стримувати себе за будь-яких обставин. Ви часто вагаєтеся, приймаючи важливі рішення, а раптові спалахи агресивності не найкращим чином впливатимуть на ваші стосунки з людьми. Хоч ваша сміливість і рішучість в екстремальних ситуаціях часто виручає вас, але в спокійному стані ви періодично відчуваєте апатію, втрачаєте тонус.

Виховуйте в собі настійливість і послідовність, змушуйте себе робити все старанніше, намагайтеся доводити розпочату справу до кінця і не тиснути на оточуючих без очевидного на те приводу, вимагаючи від них негайного виконання будь-чого. Старайтеся керувати своїми емоціями. Займіться аутотренінгом.

Якщо відчуваєте, що конфлікт неминучий, негайно припиніть спілкування, щоб не шкодувати надалі з приводу сказаного або зробленого. Не нервуйте з дрібниць, не застрявайте на своїх переживаннях, оскільки це негативно позначиться на вашому здоров'ї.

Професії та види діяльності, у яких ви можете досягти успіху: журналістика, театр, психологія, психіатрія, виховання, культорганізатор, кінокритика, комівояжер, мандрівник, манекенниця, виступ на сцені, оглядач, дипломат, профспілковий діяч, меценат, благодійна діяльність, завскладом, диспетчер, сфера послуг, готельне та ресторанне господарство.

Сенсорно-логічний інтраверт («Габен»)

Вашою сильною рисою є невиснажна допитливість до оточуючого світу. Ви прагнете до різних знань, охоче подорожуєте, порівнюючи умови життя, архітектуру, маєте добре розвинутий естетичний смак. Глибинною метою вашої особистості є комфорт у фізичному розумінні цього слова і в стосунках з людьми. Грубі манери, нетактовність, нестача душевної теплоти з боку оточуючих глибоко вас уражають, ви прагнете гармонії, спокою, здорового способу життя.

Другою вашою сильною рисою є ділова логіка, завдяки якій ви вмієте раціонально вести свої справи. У своїх вчинках керуєтеся виключно здоровим глуздом і почуттям реальної користі. За марні справи волієте не братись, але якщо справа вас цікавить, ви розвиваєте бурхливу діяльність, працюючи чітко, розмірено і неухильно. У таких випадках ви заздалегідь передбачаєте всі деталі роботи, готуєте все необхідне, виявляючи при цьому винахідливість, неабияку практичність і спритність.

Вашою слабкою рисою є невміння виявляти свої почуття на людях, через що на оточуючих іноді справляєте враження холодної і байдужої людини. Ваша внутрішня напруженість провокує іноді спалахи гніву, коли вам важко стримати свої емоції, про що ви потім дуже шкодуєте.

Позаяк вам не властиві відтінки почуттів емоцій, ви не говорите про свої почуття всерйоз, віддаючи перевагу жартівливій манері розмови перед сентиментальністю, через що вас можуть іноді неправильно зрозуміти. Свої невдачі ви вважаєте за краще переживати мовчки, наодинці.

Другою вашою проблемою є значний заряд скептицизму, що є наслідком особистого досвіду. Це також визначає ваше песимістичне ставлення до майбутнього. Ви часто віддаєтеся меланхолії й тузі, втрачаєте бажання діяти. Ваша апатія багато в чому заважає вам виявити розмах і добитися більшого в житті.

Радимо частіше подорожувати, змінювати хоча б у дрібницях звичний спосіб життя. Нові враження розворушать вас, зарядять оптимізмом, поліпшать настрій. Насичуйте своє дозвілля не тільки спортивними, а й інтелектуальними захопленнями. Рекомендуємо вам гру в шахи, вивчення історії. Старайтеся знайти справу до душі, яка заповнила б ваше життя змістом, спрямувала вас у майбутнє. Захопленість роботою — кращі ліки від скепсису й апатії. Не дозволяйте меланхолії заволодіти вами. В такі хвилини йдіть до друзів, на прогулянку, в кіно, театр. Більше часу проводьте з веселими людьми, які заряджають вас позитивними емоціями.

Професії та види діяльності, у яких можете досягти успіху: режисер, актор, менеджер, майстер, інженер-технолог, механік, спортсмен, фізіолог, шахіст, комерсант, викладач, водій.

Віктор ГУЛЕНКО.

На цьому редакція завершує публікацію матеріалів до розділу «Соціоніка». Початок дивіться у №№ 1—5, 7—12 за минулий рік.

Чому впала козацька державність?

Володимир СЕРГІЙЧУК,
кандидат історичних наук

СЕРГІЙЧУК Володимир Іванович — народився у 1950 році в селі Прибережне Ружинського району на Житомирщині. Закінчив Київський держуніверситет і Українську сільськогосподарську академію. Працював у редакції газети «Сільські вісті», з 1987 року — викладач історичного факультету КДУ ім. Т. Шевченка. Кандидат історичних наук. Досліджує історію українського козацтва та інші проблеми з історії України. Нещодавно затверджений членом редакційної колегії нашого журналу.

Коли в середині XIV століття впало Галицько-Волинське князівство, то цим український народ удруге втратив свою державність. Уперше те сталося в період роздроблення Київської Русі. І ще довго кровоточили рани України, пошматованої зажерливими сусідами. В той час, коли за її спиною народи Європи вільно розвивали свою культуру, вона вела довготривалу боротьбу за свою волю, яка можлива для кожного народу тільки за умов власної державності. Ця мить настала тоді, коли Богдан Хмельницький, піднявши булаву, покликав до життя своєрідну козацьку державу — Гетьманщину. Це була, за словами зарубіжного вченого Гюнтера Штекля, золота доба для українця, його історії. Ім'я Хмельницького означало для нього майже завершену побудову окремішньої державності, і саме такої державності, виключна належність якої українському народові не могла викликати заперечення, як то було з Київською Руссю.

Та час зародження цієї нової форми української державності, звичайно, маємо посунути щонайменше на сто літ углиб історії, коли на дніпровських островах сформувалася невідома тодішньому світові нова суспільна організація — запорозьке козацтво.

Запорозька Січ — організація антифеодальна. Її суспільному і політичному ладові були властиві певні демократичні риси. До таких дослідники відносять, зокрема, заперечення кріпосницької залежності і нерівності, надання всім утікачам, незалежно від їхньої національної та релігійної приналежності, можливості вступати до товариства, проголошення рівних прав усіх козаків на користування земельними та іншими природними угіддями, на участь у вищих органах січового самоврядування — загальних радах, на виборах старшини. З огляду на це, мусимо визнати: задовго до Великої французької революції, що проголосила демократичні свободи, демократизм Запорозької Січі на цілі століття випередив Європу. І підтримувався він не писаними законами, не клаптиком паперу, як влучно підмітив відомий дослідник дніпровської вольниці А. Чайківський, а звичаєвим правом, перед яким усі були рівні і яке проголошувало: «Воля і рівність». Тим народним правом ще від часів Київської Русі, яке не зламали ні «Руська правда», ні Литовські статути.

І це не був анархізм. Бо воля в козацькому середовищі породжувала неодмінно обов'язки, а хто ніс на собі їх тягар, той мав волю. І ми повинні визнати, що в ті далекі часи, коли організаційно зміцнювалась і розбудовувалась Запорозька Січ, виступаючи на добровільний герць з ворогами українського народу, тут і справді всі мали рівні права. Гербовий шляхтич повинен був жити у злагоді зі своїм колишнім підданим, той, що здобув освіту в університетах Європи, мусив брататися з неписьменним селянином. Утікачі від феодального

гніту з Поділля й Сіверщини, Волині й Холмщини, Білорусії й Молдавії — всі мали присягнути: «Хто хотів би за християнську віру потрапити на палю, хто хотів би бути четвертованим, колесованим, хто хотів би прийняти всілякі муки — вступай до наших лав. Не треба смерті боятися, вмирати всеодно лиш раз».

Безумовно, то були справжні звитяжці: ті з руського народу, засвідчував польський літописець С. Грондський, які не схотіли більше терпіти ярмо і владу місцевих панів, йшли самовільно в далекі землі, на той час ще не заселені, і там здобували собі право на свободу...

Серед тих основних рис, якими характеризувалося низове товариство, в контексті нашої теми маємо особливу увагу звернути на державотворчий напрям козацької організації. Коли вона усвідомила своє організоване існування, то, природно, почала окреслювати певне коло своїх володінь і, гуртуючись у ватаги, невеликі спочатку, а потім у сильніші військові дружини, ставить за мету охоронять їх. За князя Дмитра Івановича Вишневецького, який по-справжньому взявся за згуртування дніпровської вольниці, поряд з розвитком територіальних елементів у творенні державних засад козацтво освоює й такий новий елемент у своїй повсякденній діяльності, як міжнародні зносини з сусідніми державами, спираючись на уже відому довкола військову організацію. В цьому, до речі, і проявилася його державна і військова далекоглядність — в умінні побачити й оцінити історичну вагу збройної сили, яку викристалізовував український народ для захисту своєї землі від іноземного панування й агресії. Тієї народної збройної сили, яка одна була здатна спрямувати в конструктивне річище відродження української державності.

Від часів князя Вишневецького й бачимо у цьому процесі постійно прогресуючі взаємозв'язані чинники: збільшення низового війська, його дедалі гучніші успіхи на терені боротьби з турками й татарами, розширення географії походів підносять авторитет збройної сили запорожців, що в свою чергу спрацьовує на закріплення за ним певної території.

Процес стає неконтрольованим з боку Речі Посполитої, і вона змушена визнати його необоротність, узаконюючи 1578 року козацький реєстр. Однак було вже запізно, щоб зупинити процес народження нового державного організму на українських землях, що поширює свій вплив з пониззя Дніпра на городову Україну. Чіткий його прояв бачимо з початку 90-х років XVI століття, коли козацтво на повний голос заявило про свої права під час козацько-селянських повстань на широкій території, що сягнули аж глибин Полісся.

І ось тоді вже Європа вустами папського нунція Маласпіна без обмовок змушена визнати державотворчу роль Запорозької Січі: «козаки створили гніздо, яке не підкоряється цій короні (Речі Посполитій — **В. С.**)» Але козацтво вже прагне врядувати не тільки власне на Запорожжі, а й на волості. Зокрема, це засвідчує універсал козацького гетьмана Григорія Лободи, датований 31 серпня 1595 року з Корсуня. Звернений він до жителів сіл Кунян і Колоденська, котрі, підбурювані своїми війтами, відмовилися коритися наказам запорожців. Керівник козацького загону Маско звернувся із скаргою до гетьмана Лободи. І той одразу ж зажадав від кунянців і колоденців «під срокгим караням військовим» коритися в усьому козакам Маска, а війтів і непокірних міщан, «не беручи маєтностей их жадных», доправити до табору гетьмана.

У середовищі козацтва відтоді все настійніше пробиває собі дорогу ідея військово-територіального поділу України з врученням полковнику функції його носія, аби міг вирішувати водночас і військові, й адміністративні, і фінансові, й судові питання.

Звичайно, польський уряд і гадки не мав цього допустити, але, враховуючи збройну силу козацтва, думав над тим, як зашкодити цьому, ізолювати козацтво від народних мас, позбавити впливу на нього.

Один з проектів, яким передбачався водночас і шлях примирення Речі Посполитої з українським козацтвом під час повстань наприкінці XVI століття, була пропозиція київського католицького єпископа Йосифа Верещинського створити свого роду козацьку державу на Задніпров'ї. Записка Верещинського, яку знайдено в Данцігському архіві, передбачає передачу в юрисдикцію Війська Запорозького всіх земель Польщі на схід від Дніпра. До Козацької держави, на чолі якої мав стояти князь (ходили чутки, що ним повинен бути Северин Наливайко) мали ввійти українські й білоруські землі від Запорожжя до Орші. На них планувалося розмістити тринадцять полків: князь зі своїм полком повинен був одержати на утримання Переяслав «з усіма хуторами», козацький гетьман осідав у Лубнах та його околицях, інші військово-територіальні одиниці — в Пирятині, Старому, Борисполі, Острі, Любечі, Гомелі, Чечерську, Пропойську, Кричеві, Мстиславі та Радомлі.

Проект цей, як відомо, не був здійснений.

А від 1638 до 1648 років, тобто до початку визвольної війни, на Україні існувало шість реєстрових полків — Білоцерківський, Канівський, Корсунський, Черкаський, Чигиринський та Переяславський.

Звичайно, куцою була та козацька автономія, але саме вона підготувала грунт для проголошення Гетьманщини — української держави. І, спираючись на козацьку шаблю, Богдан Хмельницький це здійснив, змусивши Річ Посполиту міжнародним актом — Зборівським договором — визнати територію і права козацької України.

Отже, статті Зборівського договору дають підставу твердити про закріплення основ формування української козацької державності на території трьох воєводств — Київського, Чернігівського і Брацлавського. Безумовно, головним чинником цього процесу було узаконення реєстру Війська Запорозького в кількості 40 тисяч чоловік, яке поділялося на 16 військово-територіальних адміністративних полкових одиниць. Зосередження в руках полковників військової, адміністративної, судової й фінансової влади поклало початок тому своєрідному устрою козацької державності, що виправдуватиме себе на Україні до того часу, поки існуватиме Гетьманщина. Ці адміністративні, військові, фінансові, судові органи, створені на Україні, в першому періоді визвольної війни, повністю виконували внутрішні й зовнішні функції державної влади. Оскільки вони визнавалися українським народом, то це, крім того, мало особливе значення для організації широких мас, що сприяло успішній боротьбі народної армії проти ворога. Під час бойових дій 1648—1649 років кількість її полків зросла до 36, від битви до битви зростала майстерність її піхоти, артилерії, кінноти, сучасники все більше й більше віддавали належне козацьким воєначальникам, які ставали на герць з кращими полководцями Речі Посполитої.

Водночас, процес становлення української державності був непростим, оскільки після Зборівського договору не всі верстви населення одержали відповідні права й свободи, погіршилось економічне становище й Запорозької Січі. Тут, до речі, як і в багатьох районах Волині, Поділля, Галичини, проявлялися невдоволення. Зокрема, в лютому-березні 1650 року на Запорожжі рух протесту вилився у збройний виступ проти гетьманської адміністрації. Низові козаки проголосили своїм гетьманом Худолія, що змусило Богдана Хмельницького силою придушувати повстання запорожців, а свого суперника — скарати на смерть.

Проте історичні події, підступність союзників, особливо зрада кримського хана, примусили козацьку старшину шукати союзу з Московською державою. Задля того, природно, аби втримати свою українську державність. Козацькій старшині тоді «Україна уявлялася як самостійна держава, але в злуці з однією з сусідніх держав». Саме за військовою допомогою Москви Богдан Хмельницький сподівався здійснити давній свій задум, яким поділився ще в лютому 1649 року з польськими комісарами в Переяславі: «Виб'ю з лядської неволі народ весь руський... За границю на войну не пойду, шаблі на турків і татар не поднесу. Досить нам на Україні і Подолю і Волині; тепер досить достатку в землі і князстві своїм по Львов, Холм і Галич. А ставши на Віслі, скажу дальшим ляхам: сидіте, мовчіте, ляхи».

Тобто, йшлося про визволення з «лядської неволі» не тільки власне козацької України, але й усіх руських земель, підданих Речі Посполитої, проте залежних від духовної влади київського митрополита. Як, до слова, й на території сучасної Білорусії.

Однак саме тоді, коли білоруські селяни й міщани виявляли бажання — про це свідчать опубліковані документи — бути під протекторатом козацької держави, присилаючи відповідні письмові звернення до українського гетьмана, й починаються конфлікти з представниками царського уряду, що всіляко перешкоджав цьому. На вимогу царя велося навіть спеціальне розслідування з приводу того, що козацькі полковники, котрі очолювали полки на білоруському театрі воєнних дій і організовували там військово-територіальний устрій на зразок Війська Запорозького, називалися білоруськими.

Загострення у відносинах виникають і під Люблiном, де російські воєначальники не дозволяють полковнику Данилові Виговському приймати присягу місцевого українського населення на вірність гетьману Богдану Хмельницькому, змушуючи їх піддаватися тільки Олексію Михайловичу.

Проте найвідчутнішим невдоволенням з боку козацтва була його реакція на підписання Віленського миру між Росією та Польщею 1656 року. Переговори, на яких вирішувалася доля України, велися без участі її посольства на чолі з Романом Гапоненком — його просто не допустили туди. У зв'язку з цим на початку жовтня 1656 року в Чигирині, тодішній гетьманській столиці, зібралася загальна козацька рада Війська Запорозького, яку

спеціально скликали для обговорення результатів Віленської комісії. Посли, що повернулися з Вільно, вхопили за ноги гетьмана, обливаючись слізьми, говорили: «Погибло тепер запорозьке військо, помочі не маємо нізвідки, нема куди прихилити голову. Москва хоче віддати Україну назад ляхам — козацьких послів не допустили до посольського табору, як псів не пускають до церкви».

За опублікованими свідченнями очевидців, розповідь послів справила велике враження на Хмельницького, кинувся він «як божевільний, як такий, що зійшов з ума...» Батько тодішнього генерального писаря І. Виговського підтверджував клятвено й такі слова гетьмана: «Діти, ви тим не журіться! Я знаю, що з тим зробити! Треба відступити від царя! Підемо туди, куди нам вкаже Всевишній,— не тільки під християнського царя, але й під бусурманського». Правда, слід додати, що подібного з уст українського гетьмана більше ніхто не чув.

Як бачимо, старшина, виражаючи волю Війська Запорозького, протестує. На початку 1657 року полковник П. Тетеря навіть заявив від імені Хмельницького у Москві: «Он, гетьман, Виленской комиссии не принял и был о том сумнителен, не для тово, чтоб покою не хотеть, а вести войну... а для того, что поляки на сьезде хотели делать оманою».

Здавалося б, така реакція Війська Запорозького в обороні своїх прав, своєї державності примусить царський уряд серйозно проаналізувати ситуацію, що склалася на Україні і навколо неї. Однак у Москві, рахуючись із збройною козацькою силою, вирішили змінити тактику. Не маючи можливості вплинути на міжнародні відносини України, почали шукати опору серед старшини, розраховуючи на зміну внутрішньої ситуації.

У Москві терпляче чекали нагоди, коли можна буде, зміцнивши свої позиції на Україні, рішуче повести наступ на давні права і вольності. Смерть великого гетьмана, вважали цар і бояри,— годящий момент. Задля цього на Україну відправили два корпуси російського війська — князя Ромодановського з Белгорода і Шереметьєва — з Борисова.

Але сподівання на якісь особливі «челобития» перед московським царем, на дозвіл обрати нового гетьмана не справдилися. Генеральна Рада козацької старшини, виражаючи волю Війська Запорозького, вручає булаву Івану Виговському без дозволу Олексія Михайловича.

Така незалежність Війська Запорозького змусила царський уряд удатися до спроб нав'язати Україні нові статті договору. Зокрема, в них ішлося про обмеження війська до 40 000, про вислання царських воєвод з ратними людьми до Чернігова, Переяслава, Ніжина, Корсуня, Білої Церкви, Прилук, мовляв, для того, аби «те люди на оборону Черкасских городовъ были всегда готовы». Крім того, ставилося питання про передачу царським властям старого Бихова, котрий «піддався» Хмельницькому.

Коли про цей проект дізналися на Україні, знялася широка хвиля протестів і обурення козацтва, що вбачало в цьому кроці Олексія Михайловича серйозний підкоп під грунт тієї української державності, яка існувала в рамках «Березневих статей» 1654 року.

Тож не дивно, що коли на новоскликаній Раді у жовтні 1657 року Виговський, розтлумачуючи їй учасникам суть пропозицій Москви, і заявивши при цьому про своє небажання «бути в неволі», поклав булаву, йому повертають гетьманські регалії, обіцяючи одностайну підтримку усього війська у боротьбі за давні права і вольності України.

І тоді у Москві остаточно зрозуміли, що Україну можна задушити тільки її ж руками, тобто розколоти Військо Запорозьке, яке стоїть на сторожі її державності. У декларації до іноземних держав Виговський конкретно вказує на підступні дії російського царату: не визнаючи спочатку його гетьманом, Олексій Михайлович через воєводу Ромодановського вів таємні зносини із Запорозькою Січчю та двічі обдаровував кошового Барабаша титулом гетьмана й гетьманською булавою, привезеною з Москви. Агенти Москви сіяли недовір'я й ворожнечу між старшиною та рядовими козаками, між реєстровим козацтвом і запорожцями, московські воєводи бралися усувати неугодну їм козацьку старшину, розсилали по Україні підбурювальні універсали.

Пройшовши горнило братовбивчої війни проти Пушкаря й Барабаша, Виговський чітко усвідомив, що «Москва готовить нам ярмо насамперед домашньою війною, себто нашою ж власною зброєю, а потім відверто підносить проти нас свою власну зброю без жодної нашої вини. Все те ми виявили, а тепер ми змушені підняти законну оборону та й удатися до сусідів з просьбою за поміччю для своєї свободи. Не в нас лежить причина цієї війни, що розгорілася».

Успішні бойові дії Виговського проти повстанців Пушкаря і Барабаша, розгром московського війська під Конотопом улітку 1658 року, укладення Гадяцького трактату змусили російський уряд рахуватися з силою Війська Запорозького. А відтак тепер з Москви знову показали

пряник — на Україну вирушило посольство на чолі з Трубецьким, котре мало укласти новий договір. Його проект ставив нібито за мету «договоръ учинить о прекращеніи междуусобія і пролитія крови». І тон цього документу вже був зовсім іншим: якщо гетьман погодиться бути в підданстві царя, то дізнатися в нього, на яких статтях бажає укласти договір.

Більше того, Трубецькой мав і таку інструкцію: якщо гетьман поставить вимогу, аби в Києві та інших містах воєвод царських і залог збройних не було і щоб боярина Шереметьєва з Києва вивести, бо вже гетьман воєводою київським є, то Шереметьєва з Києва вивести, а залогу, скільки потрібно, залишити. Але якщо гетьман «упорно учнеть говорить; что и ратных людей не нужно, то — вывести».

Ось так рахувалися з Військом Запорозьким.

Звичайно, тепер можна знаходити різні «за» і «проти», пояснюючи, чому Виговський не зумів розвинути свій успіх, давши змогу своїм противникам — прихильникам Москви — знову виступити проти нього, але події періоду гетьманства Виговського нам засвідчують: тільки єдине Військо Запорозьке могло втримати незалежність України.

На жаль, за браком саме такої єдності почалися міжусобиці серед козацької старшини, що викликало «Руїну». Вона знекровлювала Україну, з чого намагався негайно скористатися царський уряд, поступово розширюючи свій вплив на українських землях.

Нові обмеження автономії України настали після укладення гетьманом І. Брюховецьким так званих «Московських статей» у жовтні 1665 року. Вони передбачають передачу до рук московських воєвод безпосереднього керівництва військово-адміністративним та фінансово-господарським життям на Лівобережній Україні (за винятком козацького стану), збільшення російського війська, яке мала утримувати Україна. Збирання податків тут велося представниками царя, що було прямим порушенням «Березневих статей». Більше того: українські міста і землі оголошуються володіннями російських монархів.

Такий наступ російського уряду на обіцяні давні права і вольності українського народу обернулися за два роки могутнім виступом проти свавілля російської адміністрації на Україні, в якому взяв активну участь і сам Брюховецький.

Новий гетьман Дем'ян Многогрішний категорично виступив від імені козацтва проти схиляння царського уряду до передачі Києва Речі Посполитій: «Це престольний город царствуючий із давніх часів, звідки на весь світ Благодать Божа зросла і засяяла. Великий государ преславний город Київ і всі українські городи не шаблею взяв, а Запорозьке військо піддалося йому добровільно. Коли ж і Київ і все Військо Запорозьке государю тепер не потрібні і він віддасть їх королю, то нехай би наказав воєвод і ратних людей вивести з Києва та інших міст, а вони знайдуть собі іншого володаря».

Категорично протестував проти Андрусівської угоди між Польщею і Росією гетьман Правобережної України Петро Дорошенко. Він, зокрема, заявив російському послові Тяпкіну: «В Андрусові обидва монархи (польський король і московський цар — **В. С.**) погодилися на тому, щоб винищити козаків. На якій підставі ви без нас рішили одні міста собі залишити, інші віддати, тоді як ви їх придбали не своєю зброєю, а божою допомогою та нашою відвагою».

Але, на жаль, це були тільки протести. Не було тоді військово-політичної єдності між низовим лівобережним і правобережним козацтвом. І коли Самойлович намагався не допустити нової колонізації Правобережжя поляками, то з Москви на скаргу шляхти суворо наказали йому не втручатися в ці справи. Справ, що, зазначимо, торкалися долі українського народу.

Враховуючи гірку долю багатьох своїх попередників, новий гетьман Іван Мазепа з самого початку свого урядування прагне проявляти щодо Москви повну лояльність і послух, готовність виконати всі накази, аби ввійти у довір'я Російському престолу. Користуючись цим, Москва висунула максимальні вимоги для визискування України, її населення, економічних ресурсів та військової сили. За цих умов військо, підвладне Мазепі, звичайно, не могло бути гарантом справжньої української державності. Але з цим не змирилася дніпровська вольниця — 1692 року на Запорожжі піднімає бунт мазепинський канцелярист Петрик, підписує від імені Війська Запорозького договір з Кримом. І саме воно бере на себе відповідальність за дотримання пунктів умови.

Так, як відомо, статтею першою договору запорозького кошового писаря Петра Іваненка (Петрика) з кримським ханом передбачалося, що «княжество Киевское и Черниговское со всемъ

Войскомь Запорожскимь і народомь Малоросійскимь имееть быть выделенное при всяких своихь волностяхь». Однак, уже наступним пунктом зазначеної умови, де сказано, хто буде гарантом її здійснення,— підкреслюється, що з українського боку саме «Войско Запорожское і Городовое и всего Малороссійского княжества силами государство Крымское Бєлгородь со всєми принадлежностьми от поляковь и от Москвы и от всех неприятелей всегда іметь и повинны будуть оборонять».

Досить цікавий момент: договір, обумовлюючи подання допомоги кожній із сторін, суб'єктом угоди ставить насамперед українське військо, а не «Малороссійское княжество»: «Ни государство Крымское Войску Запорожскому, ни Войско Запорожское ордамь никакой платы чинить не имеють». Обумовлюючи питання про використання природних угідь по обидва береги Дніпра, договір і тут покладає відповідальність на українське козацьке військо, підкреслюючи: все буде вирішуватися «за ведомом Войска Запорожского и Государства Крымского».

Ставлячи завдання «ныне на первой часъ для отобранія от московской власти Малоросійськой Украины», договір Петрика з Кримом передбачав, що «когда дасть Господь Богь всемогущи Войску Запорожскому іспод ига московскаго выбитца, тогда імеють быти два полка Ахтырской и Сумской со всеми принадлежносьтьми своими под владеніемь Государства Малоросійскаго оставать, а Ханковской (очевидно, Харківський — **В. С.**) и Рыбинской (Острогозький — **В. С.**) два полка со всеми принадлежносьтьми переведены на Чигиринскую Днепра сторону, а места оныя і села імеють быть пусты». Така умова викликалася тим, що за допомогу у визволенні «іспод московской власти» Військо Запорозьке відкриє «муравскіе шляхи».

Договір цей, як відомо, не був здійснений. А тим часом варварські методи колонізації України, до яких удавався Петро I, неухильно вели до того кроку, на який зважився Іван Мазепа «не только для одной своей особы, а всей Ради Украины». Так змушений був сказати сам Меншиков, права рука Петра I.

Мазепа перейшов на бік Карла XII в незручний і не передбачений ним час. Військо було розкидане по всіх театрах Північної війни, полки, що перебували на Україні, також не знали, як і все населення, про плани Мазепи.

Крім того, на пораду Меншикова, Петро I почав блискавично вживати заходи, аби здеморалізувати Військо Запорозьке і все населення України.

Дізнавшись про крок Мазепи, Петро I негайно віддає Меншикову наказ: не допустити, щоб козацьке військо, яке перебувало біля Десни, переправилося за неї і вирушило до шведського табору. Потім він видає укази до Війська Запорозького, митрополита Київського, Галицького і Малої Росії Йоасафа Кроковського, архієпископа Чернігівського і Новгород-Сіверського Іоанна Максимовича, єпископа Переяславського Захарія Корніловича, де, оголосивши про зраду Мазепи, вимагає поспішати до Глухова для обрання нового гетьмана.

Щоб привернути на свій бік населення України, цар наступного дня звертається до всіх жителів з відозвою, в якій ідеться про те, що Мазепа задумав «Малороссийскую землю поработить по прежнему под владением Полское и церкви Божие и святые монастыри отдать в унию». Крім того, Петро I додає, що «бывший гетман хитростию своею без нашего указу аренды и многие оные поборы наложил на Малороссийский народ, будто на плату войску, а в самом деле ради обогащения своего».

А ось іще свідчення лицемірства Петра I там же: «Сей же коварственный неприятель наш (Мазепа — **В. С.**) хочет в тех же своих прельстительных письмах внушить народу Малороссийскому, будто бы онако прежде права и вольности от нас, Великого Государя, ослаблены, и города их от Воевод и Войск Наших завладенны, напоминая им, дабы мыслили о своих прежних и старых вольностях; и то может каждый разумной из малороссийского народу признать, что то самая явная ложь... ибо, как сначала Отец наш... по принятию под Высокодержавную свою Царского Величества руку малороссийского народа, по постановленным актам, оному привилии и вольности позволил и утвердил, тако оныя и до ныне от Нас, Великого государя, им без всякого нарушения и ущерба свято содержаны бывают...» І далі: «...можем нестыдно рещи, что никоторой народ — под солнцем такими свободами и привилиями и легкостию похвалитися не может, как по нашей Царского Величества (милости) Малороссийский...»

1 листопада цар звернувся з ультиматумом до військової старшини, яка перейшла з Мазепою до шведів: «Якщо до 1.XII не повернуться, і будуть проти нас служити тим неприятелям, то будуть оголошені зрадниками нашими і вітчизни вашої. І будуть їхні чини і маєтності відібрані і роздані вірним за службу їхню. Також дружини й діти їхні будуть узяті й відправлені в заслання».

Це, очевидно, вплинуло, бо за повідомленням англійського посла Чарлза Вітворта з Москви «козаки, які перейшли з Мазепою, щоденно повертаються назад, так, як це вчинив полковник (Данило Апостол — **В. С.**) попереднього тижня, вернувшись з 500 кіннотниками, які були для гетьмана особистою охороною, так що біля нього залишився тільки один полк з не більш як 300 козаків, що тільки й чекають нагоди, аби втекти. Кажуть, що шведи, побачивши це, тримають Мазепу та його однодумців під суворим наглядом, і навіть поставили сторожу в спальній гетьмана».

Тим часом Петро I розпорядився стосовно нових каральних акцій. Це за його наказом Меншиков був зобов'язаний вивезти всю артилерію з гетьманської столиці Батурина, «а строения сжечь». За три дні цей наказ повторюється: «Батурин... другим за приклад зжечь весь».

За словами Чарлза Вітворта, в Батурині «зарізано жорстоко 6000 чоловік без огляду на вік і стать». Від російського царя надходять розпорядження спалити хліб на козацькій ниві.

З листопада Петро I пише Меншикову: «Припало мне на ум, что в Прилуках гетманских единомышленников, которые ныне при нем, многих есть жены и дети. Для чего изволь нарочно послать туды кого-нибудь з драгуны и взять их за караулом».

Якщо ми хочемо знати історію такою, як вона була, то вже повинні, звільняючись від шаблонів сталінських часів, котрий, до речі, для досягнення своїх цілей багато в чому наслідував методи Петра I, всіляко підносив його, то маємо сказати всю правду і про каральні акції цього правителя проти мирного українського населення в Лебедині, Ромнах, Глухові...

Французький посол доносив до Парижа: «Московський генерал Меншиков приніс на Україну всі страхіття помсти та війни. Всіх приятелів Мазепи безчесно катовано. Україна залита кров'ю, зруйнована грабунками й являє скрізь страшну картину варварства переможців».

Перехід багатьох козацьких полків під страхом жорстокої кари на бік Петра I роз'єднав Військо Запорозьке. На успіх за таких умов годі було сподіватися, що й підтвердила Полтавська битва.

Такий поворот військових подій дав Петру I можливість диктувати свою волю українському народу. «Решительный указ» самодержавця від 31 липня 1709 року по суті закріпив повністю підпорядкованість козацтва російському тронові. Царським воєводам відтепер дозволялося «интересоваться» внутрішніми справами України, втручатися в місцеве судочинство. Більше того, «Решительный указ» відривав містечко Котельву Полтавського полку від Гетьманщини й передавав його до складу Охтирського полку, що підлягав безпосередньо Москві.

Новим у стосунках між Україною і Росією було те, що до козацького гетьмана приставили регента-стольника Ізмайлова, котрий мав таємну інструкцію наглядати за інакомислячими українцями, не допускати будь-якої самостійності старшого Війська Запорозького. Гетьманщина-Україна віднині нарекалася «Малоросійським краєм», «Малороссийской провинцией». А раз провінція, то хіба вона може друкувати книжки власною мовою? І 6 жовтня 1720 року з'являється відповідний указ гетьмана Івана Скоропадського. Козацьку старшину це, природно, стурбувало, а тому й з'являються 11 квітня 1722 року їхні «Пункты по общенародным нуждам». Відповідь не забарилася: 29 квітня 1722 року з Петербурга «указали для пользы малороссийского народа» створити Малоросійську колегію, що обмежила владу гетьмана.

Після цього від української державності залишаються лише уламки, які, по суті, прибрав Петро I до своїх рук.

І коли, одержавши від цього підступний удар, помирає Скоропадський, то наказний гетьман Павло Полуботок робить спробу обороняти права українського народу. Та Петро I розрахував і тут — тисячі й тисячі козаків були відправлені на будівництво ладозьких каналів, а сам Полуботок був викликаний до Північної Пальмири і закатований у Петропавлівській фортеці. Україна, Військо Запорозьке залишаються без свого керманича.

Щоправда, коли запахло в повітрі війною з Туреччиною, тоді ухвалене рішення «для удовольствия и приласкания тамошнего народа выбирать персону годную и верную из них, малороссиян, в гетьманы». Та гетьманська булава зблиснула над Україною на короткий час — 1734 року після смерті Данила Апостола цю посаду було ліквідовано.

І навіть обережний радикалізм нового гетьмана Кирила Розумовського, що вступив на посаду в 1750 році, було одразу ж узято під нагляд. 15 липня 1754 року остаточно скасовуються митні кордони між Україною і Росією, що призвело до втрати доходів. Кирило Розумовський, хоч і одержав компенсацію в 50 000 карбованців річних, однак зрозумів, куди спрямовується політика російського уряду. Не покладаючись уже

на могутність Війська Запорозького, він навіть виношує плани податися до Франції, про що засвідчують знахідки в паризьких архівах Ілька Борщака.

Те, що не встиг Петро I, довершила Катерина II, ліквідуючи 1764 року Гетьманщину, пригрозивши Розумовському. Однак, побоюючись одразу ж знести і запорожців, вона виробила нову тактику остаточного закабалення України: не треба, мовляв, до українців зараз ставитися, як до чужинців треба їх змусити делікатним способом зрусифікуватися. З 1775 року зникло і Запорожжя, а відтак перестала існувати українська державність — оскільки не стало справжнього її гаранта.

Бо й перша по суті європейська конституція, написана в еміграції козацьким гетьманом Пилипом Орликом 1710 року не спромоглася втілитися в життя, позаяк бракувало підтримки реальною збройною силою.

Висновок сьогодні такий: без сучасних національних збройних сил про суверенну Україну годі й думати. Так принаймні свідчить історичний досвід.

В основу статті покладено виступ автора на Першому конгресі Міжнародної асоціації україністів.

Мозаїка планети

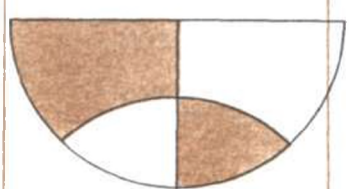

БИНТИ З ВОДОРОСТЕЙ

Фахівці англійської компанії «Кортольда» винайшли спосіб виробляти матеріал, з яким не зрівняється жоден бинт. За вихідну сировину правлять бурі водорості, що ростуть біля західних берегів Шотландії. З їх біомаси одержують речовину, звану альгінатом натрію. Вона перетворюється на альгінат кальцію,— сировину для нетканого перев'язувального матеріалу.

Коли його накладають на рану, утворюється гель, що зберігає необхідну вологість для швидкого відновлення ушкодженої тканини. Аби зняти пов'язку, досить промити перев'язане місце фізіологічним розчином. При цьому гель легко руйнується, не зачіпаючи ніжної тканини.

За свою розробку фахівці з науково-дослідницького відділу компанії «Кортольда» одержали нагороду Лондонського Королівського товариства.

На знімку: випробування експериментальної технології.

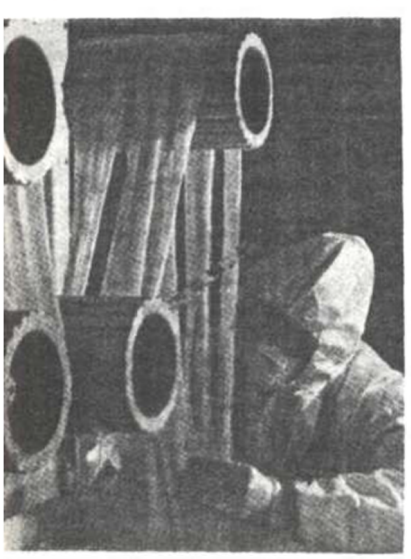

ЕПІДЕМІЯ БОЖЕВІЛЛЯ

Останнім часом сотні жителів північного району Мозамбіку, який називається Мемба, зазнають нападів тимчасового божевілля. Ймовірна причина — вживання в їжу отруйних диких рослин.

Перший випадок зареєстровано 10 листопада 1989 року. Типові симптоми захворювання — прискорений пульс, головний біль, безладна мова, галюцинації, а також страх, породжений необхідністю перебування в гурті з іншими людьми. Напади божевілля тривають до двох тижнів. На щастя, поки що жоден з пацієнтів не помер.

В районі Мемба постійно бракує продуктів харчування. На початку минулого року не менше 5200 осіб, що проживали у Мембі, померли від голоду. Щоб хоч якось прогодувати себе, місцеві жителі часто зуживають дикі плоди і різні корені. Фахівці гадають, що серед цих рослин, очевидно, є така, що містить у собі токсичні речовини. Лікарі підозрюють передусім дику бобову рослину, що зветься у народі «фейджау малуку», у перекладі — «божевільні боби». Ця рослина має небезпечні для здоров'я людини властивості. Навіть після дотику до неї виникають на шкірі пухирі.

1981 року в Мембі та сусідніх районах спалахнула епідемія «тропічної неврастенії», що є різновидом паралічу. Під час цієї епідемії потерпіло більш як 1000 осіб. Тоді причиною захворювання було вживання у їжу деяких видів маніоку з високим вмістом ціанідів у період посухи.

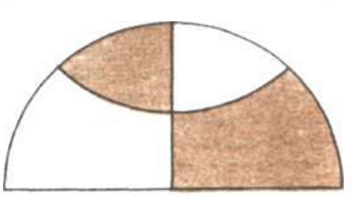

Мозаїка планети

Попередня назва Київської Русі

Окрім археології й писемних джерел, могутнім ключем, що допомагає відкривати минуле стародавніх слов'ян, є мова.

Тож і в спробі відновити попередню назву Київської Русі звернімося до таких галузей мовознавства, як антропоніміка, що вивчає імена людей, та топоніміка, що вивчає історію та трансформування географічних назв.

Хто не знає відомого російського хіміка Бутлерова, генерала Ватутіна, російського адмірала Бутакова, отамана Оренбурзького козацького війська Дутова, російського історика Пашуто, композитора Пахмутової? Їхні прізвища — слов'янські, об'єднані вони основою «**УТ**», що зустрічається досить часто.

Звідки ж походить ця значеннєва основа? Виходячи з множинного її існування, можна припустити — від загальної назви пташиного роду з ряду гусячих. Але чому так?

Відповідь знаходимо в особливостях розташування давньоруських поселень. Так, наприклад, поселення, поблизу села Комарівки Переяслав-Хмельницького району Київської області розташоване на лівому березі Дніпра, на терасі, оточеній зусібіч болотами й лісом. Ще візантійський письменник середини VI століття Прокопій Кесарійський та візантійський воєначальник Маврикій Стратег зазначали, що східні слов'яни — анти — селилися у лісах, поблизу річок, озер і боліт. Отже, протягом більш ніж півтисячоліття зберігало сталий характер поселення слов'ян у місцях, захищених водними перепонами.

Тож не дивно, що за такого розселення східні слов'яни співіснували з родиною качиних, яка відзначається великою обережністю. Вперше зіставив термін ант із старослов'янським «утка» відомий чеський славіст XIX століття П. І. Шафарик. «Із праслов'янського **ант**,— читаємо в мовознавця Ф. П. Філіна,— могло утворитися тільки східно-слов'янське неіснуюче утичі». Це підтверджується литовською мовою, де **«антіс»** і нині означає **«качка»**. Для порівняння: у Латвії озеро Антзава — «качине». Академік М. С. Державін вказує на зафіксоване в угоді князя Ігоря з греками давньоруське ім'я Утін. Як відомо, угоду складено 944 року. Наведемо ще одне надзвичайно цікаве в цьому плані й живе ще нині східнослов'янське прізвище — Азутов. Воно складається з церковнослов'янської назви літери «а» («аз», одночасно ця ж буква означала й числівник — одиницю) та антропоніма Утов. Отже, семантично це прізвище означає: «перший з утів».

Від часів Київської Русі до нас дійшла ціла низка антропонімів із значеннєвою основою «ут». Це й племінниця київського князя Володимира Святославовича Любава Путятична з билини про «Солов'я Будимировича», це й «Мишатичка Путятин син» з билини про «Данила Ловчанина», це й згаданий у «Повісті врем'яних літ» боярин Путша з Вишгорода, це й київський воєвода Путята, який очолював княжу адміністрацію 1113 року.

Літописець Нестор на початку XII століття називає два слов'янських племені із значеннєвою основою «ут»: хорутане та ляхи-лутичі. Здається, обидві ці племінні назви є похідними від першооснови: ути — утичі. А цей етнонім, як зазначено вище, східнослов'янського походження.

Усе це дає підставу для висновку, що на великій території розселення стародавніх слов'ян була поширена етнічна самоназва ути-утичі, що виникла від способу розміщення їхніх поселень.

Спробуємо локалізувати територію первинного виникнення цієї самоназви, аналізуючи дані насамперед східнослов'янських мов.

Справді, звернувшись до російської та української мов, зокрема, бачимо надзвичайне багатство слів із значеннєвою основою «ут». Скажімо, відомий словник російської мови Володимира Даля, виданий 1882 року, має 96 слів, які лише починаються на «ут», словник української мови Бориса Грінченка, виданий 1909 року, таких слів налічує 182.

Розглянемо поширення топонімів та гідронімів із значеннєвою основою «ут» у межах колишньої Київської Русі.

На цій території жили літописні слов'янські племена: тіверці, волиняни, деревляни, полочани, словени, кривичі, радимичі, вятичі, поляни, уличі, нарешті, сіверяни. Відтак розглянемо поширення на території цих племен антропонімів, топонімів та гідронімів із значеннєвою основою «ут».

У землі тіверців відомі гідроніми Прут та Реут — права притока Дністра. Візантійський імператор середини X століття Костянтин Порфірородний наводить такий перелік річок на захід від тіверців: Тімісіс, Тутіс, Морісіс, Крісос, Тіца. На карті сучасної Угорщини легко розпізнати, що Тімісіс — Тіміш, Тіца — Тіса, а Тутіс — десь між ними, можливо, це сучасний Муреш.

Наведені дані узгоджуються з повідомленням Б. Д. Грінченка про те, що «буткол» місцева назва малоросів з Добруджі (право-

бережжя гирла Дунаю). Вони — нащадки тих запорожців, які після знищення Запорозької Січі Катериною II пішли в Турцію, та селян — утікачів з Галичини.

У колишній землі тіверців відомі також річки Путила — притока Черемоша, та Путила в Путильському районі Чернівецької області.

У землі волинян під Луцьком XV століття згадуються села «два Бутини» та місцевість Бутир. У Перемишльській землі відомий потік Путниця та Путинець. На межі Волині та Галичини стоїть Олеський замок, на який 1613 року збирали десятину з доходів селян села Кутове.

У землі дряговичів відома річка Іпуть (басейн Дніпра, Гомельська область Білорусії). У Климовицькому районі Білорусії відоме село Путимель, у Білорусії є також село Ут та річка Ут.

У землі радимичів під Смоленськом відоме поселення Утінка.

У землі вятичів (сучасна Орловська область) відомі населені пункти Ути, та Спаське-Лутовинове, де міститься музей-садиба І. С. Тургенєва.

У землі словенів XV століття відомі утинські новгородці.

У землі сіверян на півночі Сумської області є літописне місто Путивль, відоме з 1146 року. У Лебединському районі Сумщині є річка Путівка і село Путівці та річка Путивлька. На сіверських землях у Полтавській області є селище Чутово, а в Харківській — селища Краснокутськ та Гуть. Сюди ж тяжіє й місто Бахмут Донецької області (нині — Артемівськ).

Як видно з викладеного вище, більшість антропонімів, топонімів, та гідронімів із значеннєвою основою «ут», особливо ті, що мають давніше походження, тяжіють до південних земель Київської Русі. А ці землі обмежуються, як бачимо, територією сучасної України та південної Білорусії.

До цього ж висновку приводить і вивчення турецьких грамот і трактатів, де під назвою «буткали» або «путкали» згадувались саме запорозькі козаки.

Час виникнення етноніма «ути» допоможуть визначити й такі факти. Від VIII століття на території Німеччини в Котбуському та Дрезденському округах живе західнослов'янська народність лужицькі сорби з культурним центром у місті Баутцен (Будішін). Логічно припустити, що назва міста Баутцен з'явилася разом із східнослов'янськими переселенцями сорбами або венетами, тобто не пізніше VIII століття. А в слові Баутцен міститься значеннєва основа «ут», що вказує на існування цього етноніма вже до початку VIII століття.

Це добре узгоджується з історично відомими антами-утами з IV до початку VII століть (тобто до 602 року). Тим більше, що є дані, згідно з якими лужицькі сорби селилися на цих землях ще VI століття. Отже переселення їх відбулося тоді, коли в східних слов'ян самоназва «утичі» була вельми поширена.

Дані археології також свідчать про поширення образу птаха серед східних слов'ян. Так, у курганах смоленських кривичів знайдено виріб, що нагадує качку (утку), який датується другою половиною I тисячоліття нової ери.

У Сіверській землі біля давньоруського міста Трубчевська в одному з курганів біля с. Квітунь серед інших речей теж знайдено під час розкопок кістяну підвіску у вигляді птаха —ути.

Звернімося до історичних джерел. Написана анонімним автором у другій половині VIII століття «Історія країни Алуанк» оповідає про війну царя цієї країни Ваче з сасанідським царем Перозом (459—484 рр.).

Чи ж випадково в цій «Історії» зустрічається річка Лубнас, назва якої майже тотожна імені міста Лубни Полтавської області України, та монастир Глхованк, в назві якого, мабуть, пропущено букву «у» (відтак маємо назву міста Глухова Сумської області).

Прокопій Кесарійський, візантійський історик VI століття, місце, де проживав у його час гуннський народ утигурів, визначає північніше Азовського моря із заходу на схід до річки Дон, тобто на південно-східних землях майбутньої Київської Русі.

Повертаючись у наш час, згадаємо про хліб: саме на Україні вирощують сорт ярої пшениці «арнаутка». Арнауткою ж називається й хліб, випечений з борошна цього сорту пшениці. А на цій землі ще в часи грецького історика Геродота, тобто у V столітті до н. е., жили скіфи-орачі на середньому на Нижньому Дніпрі, зокрема й на території сучасної Херсонської області. Володимир Даль наголошує саме на південному походженні пшениці арнаутки і дає їй ще такі визначення: білотурка, чорнотурка, кубанка. То ж не дивно, що на початку XX століття у степових областях України — Дніпропетровській, Кіровоградській, Херсонській та Полтавській сіяли пшеницю арнаутку.

Поширення на південних землях Київської Русі гідронімів, топонімів, етнонімів із значеннєвою основою «ут» приводить до висновку: найдавнішою самоназвою східних слов'ян-землеробів булаути або ж утичі, можливо, утів країна. Ця назва було поширена на південних землях, які пізніше ввійшли до складу Київської Русі.

Едуард ІГНАТОВИЧ

Як відзначити народження дитини, справити весілля, зрештою, поховати рідного, близького! По-людськи. Так, як то робилося колись, а тепер уже добряче призабуто. Під рубрикою «З роду-віку» ми розпочинаємо друкувати матеріали про обрядові звичаї. Редакція, звичайно, усвідомлює, що перенести стародавні ритуали на грунт сьогодення не так просто. І все-таки, як-то кажуть, наше національне майбуття розпочинається з минулого.

Народини

Багато вірувань навколо народження дитини, відомих слов'янським і неслов'янським народам, відноситься ще до первісного суспільства. Це, насамперед, віра у злих духів, до яких нібито особливо чутливі діти. Віра ця породила низку оберегів, що боронять немовля від злих сил.

Родильні звичаї супроводилися в минулому багатьма магічними діями, які мали принести здоров'я й силу породіллі та дитині. Серед цих оберегів на першому місці стояли вироби із заліза, що буцімто відлякували злих духів. Щоб нечиста сила не зашкодила вагітній жінці, з настанням родової діяльності їй у постіль клали сокиру або ніж з кістяним руків'ям, ножиці, старі ключі та інші металеві предмети. В сорочці просиляли голку з ниткою. Ці ж обереги клали і в колиску новонародженого. Вірування у відлякуючу силу заліза побутували на території всієї України.

Такою ж магічною силою наділяли рослини — часник, калину, барвінок, м'яту, чорнобривці. Тож у деяких районах України, зокрема, на Поділлі, у постіль породіллі клали часник, а в головах на постіль ставили «трійцю» — богоявленську воскову свічку, оздоблену калиною, барвінком, васильком пахучим.

Природний страх людини за здоров'я щойно народженої дитини породжував багато забобонів, заборон, які почасти зберігаються й дотепер. Зокрема, подекуди дотримуються звичаю не заготовляти до народження дитини пелюшок, сорочечок, бо це начебто зашкодить пологам і немовляті. Коли в хаті маленька дитина, то не можна заглядати у вікно ввечері, не можна нічого з хати позичати після заходу сонця, щоб не плакало дитя вночі, не можна залишати надворі на ніч мокрі пелюшки, не можна виливати на стежку купелі, щоб по долі дитини не походили злі люди та інше.

Для забезпечення дитині щасливої долі у купіль клали любисток, м'яту та інші трави, які справляли заспокійну, протизапальну дію. На Поділлі, зокрема, в купіль дівчинки кидали пелюстки з першої квітки ранньої півонії. Таку квітку при розквітанні стерегли, щоб ніхто чужий (в кого є дівчата) не зірвав, бо може «вкрасти» щастя.

На Україні дотримували звичаїв вшановувати матір й новонародженого, що мали назву «родини». Окремі елементи звичаю набули і певної локальної специфіки у різних етнорегіонах у частуванні гостей, врученні подарунків, примовляннях тощо.

Згідно з віруваннями селян, маленька дитина дуже вразлива і відповідно реагує на появу чужих людей. Отже, існували правила спілкування: триматися на певній відстані від немовляти, не зловживати надмірною увагою, похвальбою, бо все це могло зашкодити її здоров'ю. У цих віруваннях бачимо насамперед народну мудрість, адже й офіційна медицина радить обмежувати контакти новонародженого з сторонніми людьми для запобігання інфекціям. Тому раціональне зерно треба шукати і в системі народних вірувань, пов'язаних з переходом дитини в інше середовище. А тому, коли родичі, сусіди на другий чи третій день після народження йшли відвідати породіллю, то мали при першій зустрічі сказати певні заклинання. Зайшовши в хату і привітавшись, примовляли: «Ніврокy». При цьому мали подивитись, щоб не наврочити немовля, на кінчики своїх нігтів або на стелю. Породіллю вітали такими словами: «Нехай вас Бог годує, щастя й долю готує, батькові, матері на потіху, людям на услугу».

Йшли на родини виключно жінки. Обов'язково треба було приносити невеликі дарунки породіллі й дитині, переважно продукти: пиріжки, калачі, мед, крупу, а також полотно.

Неодмінний елемент звичаю — частування гостей. Крім традиційних страв (капусти, каші, калачів та пиріжків), їх обов'язково частували горілкою й медом. Останній мав певне магічне значення — забезпечити солодке життя новонародженому.

Родини не відзначалися особливою пишністю й тривалістю, щоб не порушувати спокій матері й дитини. Головною метою відвідин

було засвідчити радість з приводу поповнення сім'ї, висловити побажання і обдарувати гостинцями породіллю і немовля, що йшло від давніх звичаїв колективної взаємодопомоги.

На давні звичаї українців накладалися християнські обряди, пов'язані з народженням дитини. Найважливішими серед них був обряд церковного хрещення. Проте в самій обрядовій структурі все-таки переважали елементи давніх вірувань українців, магічні прийоми й заборони, локальні особливості у символіці й атрибутиці при проведенні домашньої гостини з приводу хрестин.

Передувало обрядові хрестин вибирання хрещених батьків — кумів. Подекуди батько новонародженого сам ішов запрошувати кумів, а частіше посилали повитуху. Запрошувати кумів ідуть обов'язково з хлібом чи калачем. Згода висловлювалася тим, що господар приймав хліб, дякував і частував повитуху. Була й своя формула відмови від кумування — неприйняття хліба з рук повитухи. Від кумування, як і від хліба, відмовлятися вважається грішним, і тому відмова зустрічалася дуже рідко. Це могло статися лише в тому разі, коли за куму просили дівчину (яка ще не кумувала) кумувати за дівчинкою. Аналогічно — парубка за хлопчиком. За народним повір'ям вперше дівчина кумує лише за хлопчиком, парубок — за дівчиною. В окремих районах Поділля та Волині запрошували кілька пар кумів, в інших — лише пару.

Кум ішов на хрестини з хлібом, кума — зі шматком полотна, яке звалося «крижмо». Куми, йдучи на хрестини, обов'язково вдягали чисті сорочки. На крижмі тримали дитину в церкві під час хрещення. Але перед тим, як відправитися з нею до церкви, клали в хаті на кожух, і присутні кидали на кожух гроші, щоб дитя було здорове й багате. Сповивали дитину, а зверху пов'язували крайкою-паском, який відігравав роль оберега.

В окремих районах Поділля, Полісся й Волині перед виходом з хати до церкви клали на поріг ніж із жаринами. Старша кума переступала з немовлям через ніж і жар, а тоді за нею всі інші. Мотивували в народі цю дію тим, «щоб до немовляти не приступила нечиста личина і так чого не вмерло».

Після хрещення в домі новонародженого справляли гостину з нагоди цієї події — «Хрестини». Готували святковий обід. На Лівобережжі обов'язковою ритуальною стравою була «бабина» каша, якою пригощали гостей. На Правобережжі повитуха пекла стільки калачів, скільки було гостей. Гості приходили з подарунками для немовляти, породіллі й повитухи. Наприкінці вечері повитуха клала дитину на подушку чи то на кожух і примовляла до гостей так: «Похресник просить вас обдарувати його щастям, здоров'ям, щоб він мав за що купити коня». Присутні кидали на кожух гроші, давали подарунки й для матері й для дитини (крамне полотно, рушники, продукти).

Чимало повір'їв було пов'язано з доглядянням малої дитини. Скажімо, вважалося небезпечним гойдати порожню колиску, бо дитина може померти. Якщо дитина часто плакала, то баба чи мати брали її на руки і йшли з нею до смітника і там дев'ять разів примовляли:

Лісовий діду і лісова бабо,
Прийдіть до мене і посватайтесь,
І побратайтесь.
У вас є дочка безіменничка,
А в мене синок Петричок.
Візьміть од його криксаниці, нуданиці і плаксаниці,
І понесіть на лухові гори, а на ницьові лози.
І там буде дванадцять ляльок
І дванадцять колисок.
Отам вам буде гулять і буять,
А народженому, хрещеному Петрові
Спокій дать.
Не мій дух, господній дух.

Проказавши замовляння, жінка тричі здмухувала і тричі спльовувала.

Після хрестин, на перші різдвяні свята батьки новонародженого посилають дівчинкою чи хлопчиком (своїми чи сусідськими) вечерю до кумів, яка складалася з калача, куті, цукерок, яблук. Кума дякувала і посилала вечерю посланцем для свого похресника. Коли похресник підростав, то сам ніс святкову вечерю до хрещених батьків.

Щойно дитині виповнювався рік, відбувався обряд пострижин. Дитя садовили на подушку чи кожух, і кум, тричі перехрестивши малюка, вистригав навхрест пучок волосся, яке віддавав на зберігання матері. Стежили, щоб волоссячко не було кимось викинуте і не потрапило птахам на гніздо, бо це віщувало постійні головні болі в дитини. На Рівенщині, зокрема, дитину для пострижин клали на повісмо конопель, і волоссячко з голівки хлопчика закопували під грушу, щоб був кучерявим, а дівчаче — під вербу, щоб довгі коси росли.

Коли дитині минало три (в окремих районах чотири) роки, виконували обряд одягання паска на хлопчика. Неодмінно батьки ткали чи купували для цієї події новий пасок. Зауважимо, що в народних обрядах українців пасок мав силу оберега і широко використовувався у родильних, весільних та інших сімейних обрядах.

Уранці, після сходу сонця, батьки промовляли молитву і наказували хлопчику повторювати її. Після молитви підперізували хлоп'я і висловлювали йому батьківські побажання, примовляючи: «Даруй тобі, Боже, щастя, здоров'я, й многії літа. Дай, Боже, щоб ти той сходив і на кращий заробив».

Трохи пізніше, на час одягання на хлопчика перших штанців, припадало інше повір'я: мати мала неодмінно пошити ці штани за одним разом, не відкладаючи справу. Це сприяло дитині у подальшому житті в усіх її добрих починаннях, але найголовніше те, що при виборі судженої хлопець не знав би відмови. Невдачі при сватанні хлопця до дівчини завжди пояснювали тим, що мати відкладала шиття й пошила перші штани не за одним заходом.

Під час обрядів хрещення та народин міцніли родинні стосунки батьків дитини і хрещених батьків-кумів. Хрещені батьки виконували почесну роль і в подальших обрядах ініціацій над хрещеним. Інститут кумування і досі є досить стійкою формою родинного спілкування.

Валентина БОРИСЕНКО,
кандидат історичних наук.

НОВИЙ ЗАВІТ
ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА

Від Марка святе благовіствування

Глава 10

(продовження)

11 Він сказав їм: хто розведеться з жінкою своєю та женився на іншій, той перелюбствує з нею.

12 І якщо жінка розведеться з чоловіком своїм і вийде за іншого, перелюбствує.

13 Приносили до Нього дітей, щоб Він доторкнувся до них; учні ж не допускали тих, що приносили.

14 Побачивши те, Ісус обурився і сказав їм: дозвольте дітям приходити до Мене і не забороняйте їм, бо таких є Царство Боже.

15 Істинно кажу вам: хто не прийме Царства Божого, як дитина, той неввійде в нього.

16 І, обнявши їх, поклав руки на них і благословив їх.

17 Коли виходив Він у дорогу, підбіг один якийсь, упав перед Ним на коліна і запитав Його: Учителю благий! що мені робити, щоб наслідувати життя вічне?

18 Ісус сказав йому: що ти називаєш Мене благим? Ніхто не благий, як тільки один Бог.

19 Знаєш заповіді: не перелюбствуй, не вбивай, не кради, не лжесвідчи, не кривди, шануй батька твого і матір (Вих. 20, 12—17).

20 Він же сказав Йому у відповідь: Учителю! все це я зберіг від юності моєї.

21 Ісус, поглянувши на нього, полюбив його і сказав йому: одного тобі не вистачає: піди і все, що маєш, продай і роздай убогим; і матимеш скарб на небесах; тоді приходь та йди вслід за Мною, взявши хрест.

22 Він же, засмутившись від цього слова, відійшов зі скорботою, бо мав велике багатство.

23 І, поглянувши довкола, Ісус сказав учням Своїм: як тяжко тим, хто має багатство, увійти в Царство Боже.

24 Учні вжахнулись від слів Його. Але Ісус знову говорить їм у відповідь: діти! як тяжко тим, хто надіється на багатство, увійти в Царство Боже!

25 Бо легше верблюдові пройти крізь вушко голки, ніж багатому ввійти в Царство Боже.

26 Вони ж надзвичайно здивувалися і говорили між собою: хто ж може спастись?

27 Ісус, глянувши на них, говорить: людям це неможливо, а не Богові; бо все можливо Богові.

28 І почав Петро говорити Йому: ось ми все залишили і пішли слідом за Тобою.

29 Ісус сказав у відповідь: істинно кажу вам: нема нікого, хто залишив би дім, чи братів, чи сестер, чи батька, чи матір, чи жінку, чи дітей, чи землі ради Мене і Євангелія,

30 і не одержав би нині, в час цей, серед гонінь, у стократ більше домів, і братів, і сестер, і батьків, і матерів, і дітей, і земель, а в грядущому віці життя вічного.

31 І багато хто з перших будуть останніми, а останні першими.

32 Коли вони були в дорозі, йдучи до Єрусалима, Ісус ішов попереду них, а вони жахалися, і, йдучи за Ним слідом, боялись. Підізвавши дванадцять, Він знову почав говорити про те, що буде з Ним:

33 ось, ми йдемо до Єрусалима, і Син Людський виданий буде первосвященикам і книжникам, і осудять Його на смерть, і видадуть Його язичникам;

34 і знущатимуться з Нього, і битимуть Його, і оплюють Його, і вб'ють Його; і на третій день воскресне.

35 Тоді підійшли до Нього сини Зеведеєві, Яків та Іоанн і сказали: Учителю! ми хочемо, щоб Ти зробив нам, про що попросимо.

36 Він сказав їм, що хочете, щоб Я зробив Вам?

37 Вони сказали Йому: дай нам сісти у Тебе, одному праворуч, а другому ліворуч у Славі Твоїй.

38 Ісус же сказав їм: не знаєте, чого просите. Чи можете пити чашу, яку Я п'ю, і хреститись хрещенням, яким Я хрещусь?

39 Вони відповідали Йому: можемо. Ісус же сказав їм: чашу, яку Я п'ю, будете пити, і хрещенням, яким Я хрещусь, будете хреститись;

40 а дати сісти праворуч і ліворуч Мене — не від Мене залежить, а кому уготовано.

41 І, почувши, десять почали гніватись на Якова та Іоанна.

42 Ісус же, покликавши їх, сказав їм: ви знаєте, що ті, яких називають князями народів, панують над ними, і вельможі їхні володіють ними.

43 Але між вами нехай не буде так; а хто хоче бути більшим між вами, нехай буде вам слугою;

44 і хто хоче бути першим між вами, нехай буде всім рабом.

45 Бо і Син Людський не для того прийшов, щоб Йому служили, але щоб послужити і віддати душу Свою за визволення багатьох.

46 Приходять до Єрихону. І коли Він з учнями Своїми і численним народом виходив з Єрихону, Вартимей, син Тімеїв, сліпий, сидів при дорозі і просив милостиню.

М. Джотто. Поцілунок Іуди.

47 Почувши, що це Ісус Назорей, він почав кричати і говорити: Ісусе, Сину Давидів! помилуй мене.

48 Багато хто примушував його мовчати, але він ще голосніше почав кричати: Сину Давидів! помилуй мене.

49 Ісус, зупинився і звелів його покликати. Кличуть сліпого і кажуть йому: не бійся, вставай, кличе тебе.

50 Він скинув з себе верхню одежу, встав і прийшов до Ісуса.

51 Відповідаючи йому, Ісус спитав: чого ти хочеш від Мене? Сліпий сказав Йому: Учителю! щоб мені прозріти.

52 Ісус сказав йому: йди, віра твоя спасла тебе. І відразу він прозрів і пішов дорогою за Ісусом.

Глава 11

1 Коли наблизились до Єрусалима, до Вуффагії та Віфанії, до гори Єлеонської, Ісус посилає двох з учеників Своїх

2 і говорить їм: підіть у селище, яке прямо перед вами; і як тільки ввійдете в нього, зараз же знайдете прив'язаного молодого осла, на якого ніхто з людей ще не сідав; відв'язавши його, приведіть.

3 І якщо хто скаже вам: що це ви робите? — відповідайте, що він потрібний Господеві; відразу ж пошле його сюди.

4 Вони пішли і знайшли молодого осла, прив'язаного на вулиці біля воріт, і відв'язали його.

5 І деякі з тих, що там стояли, говорили їм: що робите? навіщо відв'язуєте осля?

6 Вони відповідали їм, як звелів Ісус; і ті відпустили їх.

7 І привели осля до Ісуса, і поклали на нього одяг свій, Ісус сів на нього.

8 Багато ж людей стелили свій одяг по дорозі; а інші різали вітки з дерев і встилали ними дорогу.

9 І ті, які йшли попереду Нього, і ті, які супроводжували Його, викликували: осанна! благословен, Хто йде в ім'я Господнє!

10 благословенне майбутнє в ім'я Господа царство отця нашого Давида! осанна у вишніх!

11 І ввійшов Ісус в Єрусалим і в храм; і, оглянувши все, оскільки час уже був пізній, пішов з дванадцятьма до Віфанії.

12 На другий день, коли вони вийшли з Віфанії, Він зголоднів;

13 І, побачивши здалека смоковницю, вкриту листям, пішов, чи не знайде чого на ній; але, прийшовши до неї, нічого не знайшов, крім листя, бо ще не настав час для збирання смокв.

14 І сказав їй Ісус: віднині нехай ніхто не споживає твоїх плодів довіку. І чули те учениκи Його.

15 Прийшли до Єрусалима, Ісус, увійшовши в храм, почав виганяти тих, що продавали і купували в храмі; і столи міняльників, і лави тих, що продавали голубів, поперекидав;

16 і не дозволяв, щоб хто переніс через храм будь-яку річ.

17 І вчив їх, кажучи: чи не написано: дім Мій домом молитви назветься для всіх народів? а ви зробили його вертепом розбійників (Іс. 56, 7. Єр. 7, 11).

18 Почули це книжники і первосвященики, і шукали, як би погубити Його; бо боялись Його, тому що весь народ дивувався Його вченню.

19 Коли ж стало пізно, Він вийшов геть з міста.

20 Уранці, проходячи мимо, побачили, що смоковниця всохла до кореня.

21 І, згадавши, Петро сказав Йому: Равві, дивись, смоковниця, яку Ти прокляв, усохла.

22 Ісус, відповідаючи, говорить їм:

23 майте віру Божу, бо істинно кажу вам, якщо хто скаже горі цій: підведись і кинься в море, і не сумніватиметься в серці своїм, а повірить, що станеться за його словами,— буде йому, що тільки скаже.

24 Тому кажу вам: усе, чого ви попросите в молитві, вірте, що одержите,— і буде вам.

25 І коли стоїте на молитві, прощайте, якщо щось маєте на кого, щоб і Отець ваш Небесний простив вам провини ваші.

26 Якщо ж не прощаєте, то і Отець ваш Небесний не простить вам провин ваших.

27 Прийшли знову до Єрусалима. І коли Він ходив у храмі, підійшли до Нього первосвященики і книжники, і старійшини

28 і говорили Йому: якою владою Ти це робиш? І хто дав Тобі владу робити це?

29 Ісус сказав їм у відповідь: запитаю і Я вас про одне, відповідайте Мені; тоді і Я скажу вам, якою владою це роблю.

30 Хрещення Іоаннове з небес було чи від людей? Відповідайте Мені.

31 Вони міркували між собою: якщо скажемо: з небес, то Він скаже: чому ж ви не повірили йому?

32 а сказати: від людей — боялись народу; бо всі вважали, що Іоанн воістину був пророк.

33 І сказали у відповідь Ісусові, не знаємо. Тоді Ісус сказав їм у відповідь: і Я не скажу вам, якою владою це роблю.

Глава 12

1 І почав говорити їм притчами: якийсь чоловік насадив виноградник і обніс огорожею, і викопав винотоку*, і збудував башту, і, передавши його виноградарям, від'їхав.

2 І послав у свій час до виноградарів слугу — одержати від виноградарів плоди з виноградника.

3 Вони ж, схопивши його, били, і відіслали ні з чим.

4 Знову послав до них іншого слугу; і тому камінням розбили голову і відпустили з безчестям.

5 І знову іншого послав: і того вбили; і багатьох інших то били, то вбивали.

6 Маючи ж єдиного сина, улюбленого свого, наостанку послав і його до них, кажучи: посоромляться сина мого.

7 Але виноградарі сказали один одному: це спадкоємець; ходім, уб'ємо його і спадщина буде наша.

8 І, схопивши його, вбили і викинули геть з виноградника.

9 Що ж зробить господар виноградника? — Прийде і покарає виноградарів смертю, і віддасть виноградник іншим.

10 Невже ви не читали цього в Писанні: камінь, який відкинули будівничі, той самий став наріжним;

11 це від Господа, і є дивне в очах наших (Пс. 117, 22—23).

12 І намагалися схопити Його, але побоялись народу, бо зрозуміли, що про них сказав притчу; і, залишивши Його, відійшли.

13 І посилають до Нього деякого з фарисеїв та іродіан, щоб спіймати Його на слові.

14 Вони ж, прийшовши, говорять Йому: Учителю; ми знаємо, що Ти справедливий і не прагнеш будь-кому догодити, бо не зважаєш на особу, а воістину навчаєш путі Божої. Чи дозволено платити податок кесареві, чи ні? Давати нам, чи не давати?

15 Але Він, знаючи їхнє лицемірство, сказав їм: що спокушаєте Мене? принесіть Мені динарій, щоб я побачив його.

16 Вони принесли. Тоді говорить їм: чиє це зображення і напис? Вони ж сказали: кесаря.

17 Ісус сказав їм у відповідь: віддавайте кесареве кесарю, а Боже Богові. І дивувалися Йому.

18 Потім прийшли до Нього саддукеї, які кажуть, що нема воскресення, і запитали Його, кажучи:

19 Учителю! Мойсей написав нам: якщо в кого помре брат і залишить жінку, а дітей не залишить, то брат його нехай візьме жінку його і відродить потомство братові своєму.

20 Було сім братів: перший взяв жінку, і помер, не залишивши дітей.

21 Узяв її другий і помер, і він теж не залишив дітей; і третій так само.

22 Брали її за себе семеро і не залишили дітей. Після всіх померла й жінка.

23 Отже, в час воскресення, коли воскреснуть, котрого з них вона буде жінкою? Бо семеро мали її за жінку.

24 Ісус сказав їм у відповідь: чи не тому ви й помиляєтесь, що не знаєте ні Писання, ані сили Божої.

25 бо, коли воскреснуть з мертвих, тоді не будуть ні женитися, ні заміж виходити, а будуть, як Ангели на небесах.

26 А про мертвих, що вони воскреснуть, хіба не читали ви в книзі Мойсея, як при купині Бог сказав Йому: Я Бог Авраама, і Бог Ісаака, і Бог Якова? (Вих. 3, 6).

27 Бог не є Бог мертвих, а Бог живих. Отже, ви дуже помиляєтесь.

28 Один з книжників, слухаючи, як вони сперечалися, і побачивши, як добре Ісус відповів їм, спитав Його: яка заповідь перша з усіх заповідей?

---

* Яма для видушування винограду.

29 Ісус відповідав йому: перша з усіх заповідей: слухай, Ізраїлю! Господь Бог наш є Господь єдиний;

30 і полюби Господа Бога твого всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всім розумінням твоїм, і всією силою твоєю,— ось перша заповідь! (Втор. 6, 4—5).

31 Друга подібна до неї: полюби ближнього твого, як самого себе (Лев. 18—19). Іншої більшої за ці заповіді немає.

32 Книжник сказав Йому: добре, Учителю! Ти істину сказав, що один є Бог, і немає іншого, крім Нього;

33 і любити Його всім серцем, і всім розумом, і всією душею, і всією силою, і любити ближнього, як самого себе, є більше за всі всеспалення і жертви.

34 Ісус, побачивши, що він розумно відповідав, сказав йому: ти недалеко від Царства Божого. Після того ніхто не насмілився питати Його.

35 Продовжуючи вчити в храмі, Ісус говорив: як кажуть книжники, що Христос є Син Давидів?

36 Бо сам Давид сказав Духом Святим: сказав Господь моєму Господу: сиди праворуч Мене, доки покладу ворогів Твоїх до підніжжя ніг Твоїх. (Пс. 109, 1).

37 Отже, сам Давид називає його Господом: як же Він Син йому? І багато народу слухало Його з насолодою.

38 І говорив їм у вченні Своїм: стережіться книжників, які люблять ходити в довгому одязі і приймати вітання на народних зібраннях,

39 сидіти спереду в синагогах і возлежати на першому місці на бенкетах,—

40 ції, котрі поїдають доми вдів і лицемірно довго моляться, приймуть найтяжче осудження.

41 І сів Ісус проти скарбниці і спостерігав, як народ кладе гроші в скарбницю. Чимало заможних клали багато.

42 Прийшла одна вбога вдова і поклала дві лепти, тобто кодрант.

43 Підізвавши учеників Своїх, Ісус сказав їм: істинно кажу вам, що ця вбога вдова поклала більше за всіх, хто клав у скарбницю,

44 бо всі клали з достатку свого, а вона із злиднів своїх поклала все, що мала, весь прожиток свій.

Глава 13

1 І коли виходив Він з храму, один з учеників Його сказав Йому: Учителю! подивись, які камені і які будівлі!

2 Ісус сказав йому у відповідь: бачиш ці великі будівлі? все це буде зруйноване, так що не залишиться тут і каменя на камені.

3 І коли Він сидів на горі Єлеонській проти храму, то Петро, і Яків, і Іоанн, і Андрей запитали Його на самоті:

4 скажи нам, коли це буде, і яка ознака, коли все це має статись?

5 Відповідаючи їм, Ісус почав говорити: бережіться, щоб ніхто не спокусив вас,

6 бо багато прийдуть під іменем Моїм і говоритимуть: що це Я; і багатьох спокусять.

7 Коли ж почуєте про війни і про воєнні чутки, не жахайтесь: бо належить цьому бути,— але це ще не кінець.

8 Бо повстане народ на народ і царство на царство; і будуть землетруси місцями, і буде голод і заворушення. Це — початок хвороб.

9 Та ви стежте за собою, бо вас видаватимуть на судища і битимуть у синагогах, і перед правителями і царями поставлять вас за Мене, для свідчення перед ними.

10 І всім народам раніш повинно бути проповідане Євангеліє.

11 Коли ж поведуть видавати вас, то не турбуйтесь заздалегідь, що вам говорити, і не обдумуйте; але, що дане буде вам у той час, те й говоріть, бо не ви будете говорити, а Дух Святий.

12 Видасть же брат брата на смерть, і батько — дітей; і повстануть діти на батьків, і уб'ють їх;

13 і зненавидять вас усі за ім'я Моє; хто ж перетерпить до кінця, той спасеться.

14 Коли ж побачите мерзоту запустіння, провіщену пророком Даниїлом, яка стоятиме, де не належить (хто читає, нехай розуміє) тоді хто буде в Іудеї, нехай біжить у гори;

15 а хто на покрівлі, той не сходь у дім і не заходь узяти щось з дому свого;

16 і хто на полі, не вертайся назад узяти одежу свою.

17 Горе ж вагітним і матерям-годувальницям у ті дні.

18 Моліться, щоб не сталася втеча ваша взимку.

19 Бо в ті дні буде така скорбота, якої не було від початку творіння, яке вчинив Бог, навіть і донині, і не буде.

20 І коли б Господь не скоротив тих днів, то не спаслась би ніяка плоть; але заради обраних, яких Він обрав, скоротив ті дні.

21 Тоді, якщо хто скаже вам: ось, тут Христос, або: ось там,— не йміть віри.

22 Бо встануть лжехристи і лжепророки, і дадуть знамення і чудеса, щоб спокусити, якщо можливо, і обраних.

23 Ви ж бережіться. Ось, Я наперед сказав вам усе.

24 Але в ті дні, після тієї скорботи, сонце померкне, і місяць не дасть свого світла,

25 і зірки спадуть з неба, і сили небесні похитнуться.

26 Тоді побачать Сина Людського, грядущого на хмарах, з силою і славою великою.

27 І тоді Він пошле Своїх Ангелів і зберe обраних Своїх від чотирьох вітрів, від краю землі до краю неба.

28 Від смоковниці візьміть подобу: коли гілки її стають вже м'які й пускають листя, то знаєте, що близько літо.

29 Так і ви: коли побачите, що все збувається, знайте, що близько, перед дверима.

30 Істинно кажу вам: не перейде рід цей, як усе це буде.

31 Небо й земля перейдуть, слова ж Мої не перейдуть.

32 Про день же той, або час, ніхто не знає: ні Ангели небесні, ні Син, а тільки Отець.

33 Пильнуйте, будьте насторожі і моліться, бо не знаєте, коли настане час цей.

34 Подібно до того, коли чоловік, відходячи в дорогу і залишаючи свій дім, дав владу слугам своїм, і кожному своє діло, і наказав воротареві пильнувати,

35 так і ви: пильнуйте, бо не знаєте, коли прийде господар дому, ввечері чи опівночі, чи як півні заспівають, чи вранці;

36 щоб, коли він несподівано прийде, ви не спали.

37 А що кажу вам, кажу всім: пильнуйте.

Українські митці зарубіжжя

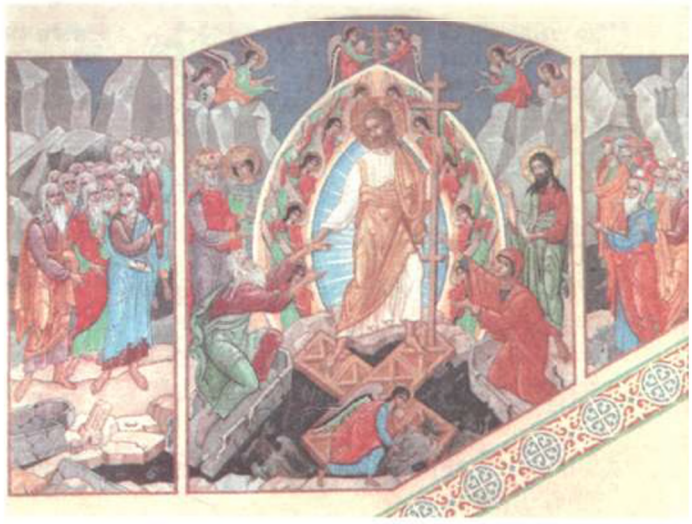

Останніми роками наше видання приділяє чимало уваги висвітленню проблем народознавства, а відтак і долі наших земляків, що працюють і творять за межами нашої республіки, де вони опинилися з тих чи інших обставин. Зокрема, розповіли ми про русинів Югославії, причини й наслідки української еміграції до Канади, 100-ліття якої відзначатимемо цього року, наших земляків на Кубі, а також про митців-українців — художників, архітекторів, скульпторів, що плідно працюють як у країнах Європи, так і американського континенту.

Таке ідейно-тематичне спрямування у діяльності редакційного колективу не пройшло повз увагу українських громад у різних країнах світу: вони пишуть нам схвальні листи-відгуки, надсилають свої пропозиції щодо тематики й географії публікацій, пропонують для ознайомлення видання, в яких ідеться про їхнє життя і творчість у країнах поселення, про свої зв'язки з батьківською землею. Зокрема, на публікацію члена редколегії, кандидата мистецтвознавства Олександра Федорука «Малярські шедеври емігрантів». («Наука і суспільство» № 12 за 1989 рік) озвалося об'єднання митців-українців в Америці — його відділ у Філа-

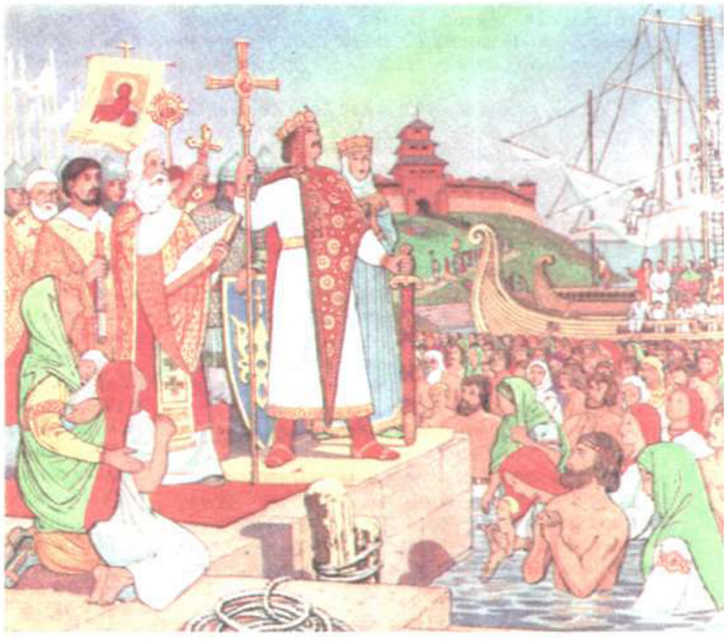

дельфії. На знак вдячності за обнародування аналітичної статті про митців діаспори редакції презентовано 27-ий і 28-ий випуски «Нотаток з мистецтва», які видає у Філадельфії об'єднання українських митців.

Обидва випуски «Нотаток з мистецтва» вміщують чимало цікавого про дослідження творчості художників, скульпторів, архітекторів — українців з походження. Наприклад, у першому випуску простежено, який вплив Олександр Архипенко справив на світове мистецтво XX століття, подано замітки про архітектурні особливості й художнє оформлення собору Покрова у Мюнхені з розписами Святослава Гординського, досліджено творчість художниці Софії Зарицької-Омельченко та скульптора Анни Фаріон. Другий випуск зацікавлює розвідкою мистецтвознавця В. Шиприкевича про українську церковну архітектуру, нарисом про художника Василя Хмелюка, критичними нотатками Святослава Гординського про організацію товариством «Україна» художніх виставок сучасних митців Радянської України у тих краях, де живуть наші земляки.

Друкуємо світлини про творчий доробок наших земляків із зарубіжжя.

С. ГОРДИНСЬКИЙ. Христове Воскресіння.

Л. ДЕНИСЕНКО: 1000 років українського християнства.

А. ДАРАГАН. Пам'ятник Т. Шевченку у Вінніпегу.

П. КАПШУЧЕНКО. Пам'ятник Великій Княгині Ользі перед УАП Церквою в с. Бавид Бруку, Н. Дж.

Українська Православна Церква св. Андрія Первозванного у Вашінгтоні, Д. К. Архітектор Мирослав Д. НІМЦІВ.

С. ХВИЛЯ (Австралія). Материнство.

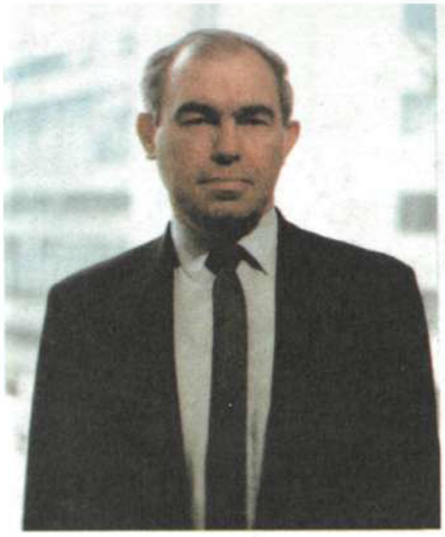

Августімов виходить з тіні

Кореспондент нашого журналу лише вдруге долає прохідну одного з найбільших на Україні науково-виробничих об'єднань «Мікропроцесор». Прогрес в оборонних галузях промисловості все більше стає прогресом в ім'я людини. Командири ще недавно закритих виробництв виходять з тіні, діють, порушують перед урядом життєво важливі проблеми. Зрештою, вимагають. Очевидно, тому, що саме вони краще за інших прогнозують майбутній світовий і вітчизняний ринок.

Енергійно веде себе і генеральний директор НВО «Мікропроцесор» Віталій Леонідович Августімов — гість нашого журналу. Професіонал, визнаний політик у галузі високих технологій,— а саме на них грунтується мікроелектронне виробництво,— бізнесмен, який не боїться ризику, прагне позмагатися з конкурентами.

У минулорічному серпневому номері журналу Августімов і його колеги познайомили з непростими проблемами своєї галузі. Тоді ж наші читачі дізналися, що Віталій Леонідович — ініціатор створення і президент правління акціонерного товариства з виробництва обчислювальної техніки і мікроелектроніки, зокрема, персональних комп'ютерів — «Перком».

Запам'ятайте: «Перком». Вірніше — «Наука і суспільство» і «Перком». Навіщо?

— Шановний президенте, редакцію зацікавили проблеми акціонерного товариства, і я пропоную вам співробітництво. Звичайно, науково-популярний журнал міг би зіграти для «Перкома» роль волейбольної команди, яку, приміром, утримує японська фірма «Міцубісі»...

— Охоче приймаю вашу пропозицію. Але вважаю, що у співробітництві ми можемо піти значно далі домовленості про рекламування продукції акціонерного товариства і «Мікропроцесора» на сторінках журналу, хоч і це — річ потрібна, ми від неї не відмовляємося.

— У такім разі пропоную частину журнальної площі для постійного інформування про цікаві ідеї та конкретні розробки, авторами яких є ваші науковці, інженери...

— Спасибі. Обов'язково використаємо цю можливість і, я б сказав, поки що незвичну форму співробітництва між редакційним колективом і промисловцями. Отже, ми будемо першими?

— Так.

— Чудово!

— Але здогадуюся, що ви, Віталіє Леонідовичу, маєте старшу карту...

— Маю, хоч і не козирну,— ми могли б з вами «прокрутити» ідею спільної газети. Ця ідея, наскільки я знаю, носиться у повітрі і в редакції, і в наших коридорах. Матеріалізувати її можна різними шляхами. Наразі я пропоную такий: бізнес-газета, яка порушує і популяризує найсучасніші проблеми та світові досягнення у царині високих технологій і яка заразом буде цікавою не лише для акціонерів «Перкома» та колективу «Мікропроцесора». Така газета була б корисною для науковців, конструкторів, інженерів — для всіх ділових людей у нашій справі. Але найперше — для тих, хто хоче стати діловою людиною.

— Справді, ідея спільного популярного видання живе у редакції. Але те, що ви пропонуєте, вимагає, так би мовити, детальної конструкторської розробки.

— Безумовно.

— Отже, нашому співробітництву — бути. У такому разі читачі хотіли б дізнатися, чим живе «Перком».

— Восени ми випустили акції, і з 29 вересня наше об'єднання стало товарист-

вом, у яке входять понад п'ятдесят підприємств України, Росії, Білорусії та Вірменії. Сьогодні ми кажемо: «Перком» — це не лише персональні комп'ютери, а спільна робота у галузі високих технологій. Адже без сучасної елементної бази, без програмного забезпечення, без підприємств, які займатимуться випуском периферійної техніки, виробництво таких комп'ютерів неможливе.

— Чи витримають конкуренцію ваші ПК!

— Запитання цікаве і болюче. Останнім часом до нас з Заходу несеться потік різноманітної електронної техніки. Але найпростіший зарубіжний персональний комп'ютер коштує 30—35 тисяч карбованців. Вищого ж класу — 100—150 тисяч. На жаль, ми поки що можемо конкурувати лише ціною. Щоб змагатися якістю, треба розвинути суперництво виробників усередині країни. Якщо ж говорити про ціну, то ми випустили машину, подібну до IBM, яка підключається до телевізора, побутового магнітофона і коштує півтори тисячі карбованців. З власною периферійною технікою вона коштуватиме шість-сім тисяч. Отже, лише конкуренція вивезе нас вперед. У «Перкомі» вже чотири підприємства випускають однотипний ПК і ще чотири — інші машини.

— До речі, хто на Україні входить у ваше товариство!

— Найперше, київські НДІ мікроприладів, об'єднання «Квазар», імені С. Корольова, «Електронмаш», «Радіозавод», «Київприлад», «Реле і автоматики» та інші потужні виробництва. Одним із засновників «Перкома» став Інститут кібернетики АН УРСР. Його науковці, а також колектив Інституту проблем реєстрації інформації АН УРСР забезпечать пріоритетність наших розробок.

— Віталіє Леонідовичу, що треба зробити, щоб персональні комп'ютери швидше стали не модою, а необхідністю у нашому житті!

— Призвичаювати до них дітей ще з садка, з першого шкільного класу. Треба справу повести так, щоб молоді люди, здобувши освіту, не могли працювати без комп'ютера. Для цього потрібна серйозна урядова програма. Потрібні кредити і, так би мовити, економічно обставлена зелена вулиця для виробництва ПК. А ми займаємося лише балачками. Станом на сьогоднішній день уряд України не прийняв жодного рішення щодо розвитку галузей з високими технологіями. Союзний уряд нас уже покинув, а республіканський ще не взяв. Верховній Раді УРСР треба швидше вирішувати долю підприємств союзного підпорядкування на Україні. Нам потрібні інвестиції, щоб не купувати за кордоном комп'ютери за тисячу кубометрів дорогоцінного лісу або іншу сировину. Не думаю, що в уряді України має бути відповідне міністерство. Але організуючі центри потрібні, можливо, й на акціонерних засадах.

— За який час ви змогли б наповнити український ринок!

— При підтримці уряду — за три роки. Підприємства «Перкома», що діють у республіці, вже мають змогу випускати 200—300 тисяч машин на рік. Але доходить до курйозів. Наприклад, Мінатоменергопром СРСР пропонує уряду стягнути з кожної республіки по 250 мільйонів інвалютних карбованців і на своїй базі оснастити всі школи персональними комп'ютерами. Ми ж готові за 70 мільйонів забезпечити школи республіки за три-чотири роки. Ми написали про це в уряд України. Станом на сьогодні відповіді не отримали. До речі, звертаємося в різні інстанції, але скрізь мовчать.

— Як ви сприймете таку пропозицію: залучити до нашої співпраці міністра народної освіти України Івана Андрійовича Зязюна! Дуже прогресивна людина.

— З великим задоволенням. Ми повинні діяти разом.

— Мікроелектроніка — ваше життя. Як воно починалося!

— Сам я з Нового Бугу, що на Миколаївщині. Мені не було й двох років, як почалася війна. Батько пішов на фронт. Мати з трьома синами евакуювалася в Сталінградську область, працювала вчителькою. Потім у Львові я закінчив школу і політехнічний. Вчився із задоволенням, серйозно займався спортом. Цікаве було життя, хоч і не дуже сите. Одержав призначення у мінське об'єднання «Інтеграл». Майстер, старший майстер, заступник начальника цеху, начальник цеху, начальник виробництва. У 1972 році запропонували посаду головного інженера на Івано-Франківському заводі «Позитрон», який тоді споруджувався. Ми збудували хороший, сучасний завод. Ми — це молоді хлопці з багатьох вузів, це місцеві робітники, які здобули у нас високу кваліфікацію. Мені було добре з ними впродовж усіх сімнадцяти років, останні десять — працював директором підприємства, яке переросло в об'єднання. Два роки тому визріла ідея злиття під одним дахом всієї української мікроелектроніки, і мені запропонували переїхати до Києва, щоб очолити цю справу...

— Отже, бажаємо вам успіхів.

— Дякую.

Бесіду вів Юрій РОМАНЮК.

Ідея плаваючого водяного млина стара, як світ. Але я не розумію, чому вона не використовується нині. Адже звуження для розгону води, які пропоную я, підніматимуть її не більш як на метр. Вода не виходитиме з берегів, не підтоплюватиме луки і тим більше не затоплюватиме родючих земель, не загниватиме.

У велику весняну повінь канал можна відкрити або напіввідкрити. Звісно, що ККД такої електростанції значно менший, ніж потенціальної ГЕС (тобто з водою піднятою за допомогою греблі). Зате будівництво її набагато дешевше. Щоб переконатися у слушності моєї думки, спочатку треба зробити, мабуть, невеличкий діючий макет. І встановити його на стрімкому рівчаку. Потім збудувати на невеликій річці, а потім і на Десні. Споруджувати їх можна тут через кожні 5—6 км. Шкода, що спаскудили Дніпро ставами. Бо які ж то моря? Назвали їх «морями», хвастаючись.

Якщо мій проект реальний (а я вірю, що це так), то треба негайно будувати такі електростанції і на Дніпрі, і на Десні. Відтак — зупинити АЕС, котрі і без аварій з часом зроблять води України смертельно радіаційними. До речі, Київську ГЕС можна перебудувати саме на ось таку кінетичну. Спустивши «море», ми звільняємо тисячі гектарів лук.

Візьміться за цю ідею, проштовхніть її швидше, адже вона високоекономічна, екологічно чиста.

Михайло МУСІЄНКО,
пенсіонер.
Київська область,
Вишгородський район,
с. Н. Дубечня,

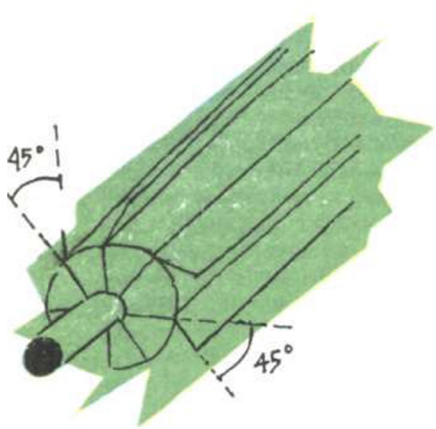

Плаваючий генератор і плаваючі силові лопаті — на спільному пустотілому валу. Якщо річка широка, то такий самий плаваючий генератор поставити і з правого боку річки, а бик посередині буде спільним.

Плаваючий спільний вал має підніматися й опускатися разом з рівнем води в річці, у бетонних прорізах биків. Задня стінка прорізів обладнується роликами, на яких і крутитиметься вал. Вал має нагадувати порожній плаваючий циліндр, що загатить річку.

Лопаті кріпляться до вала-поплавка під 45° до радіального напрямку, щоб легше занурювались і виймалися з води. З цією ж метою між лопатями і валом-поплавком повинні бути щілини у 8—10 см. Лопаті мають бути дюралеві і розсувні, щоб їх ширину можна було збільшувати й перекривати товщу прибулої води між валом-поплавком і дном. Тоді потужність станції зростатиме. Загрозою взимку буде замерзання плаваючого генератора. Тому генератор разом з його великим поплавком доведеться на зиму утеплювати.

Як створити блискавку

Існує багато гіпотез, моделей кульової блискавки. Пропоную свій варіант...

Під час розряду звичайної лінійної блискавки величина струму, розряду та його напрями змінюються. Отже, змінюється і магнітне поле навколо каналу блискавки. При цьому виникає вихрове електричне поле, що має вигляд тору (кільця), що оточує канал. В тор і потрапляє плазма розряду.

Частинки плазми рухаються в торі назустріч одна одній сферичними поверхнями, створюючи струм у кілька сот ампер. Поки витрачається енергія вихрового електричного поля,— блискавка світиться. Але ж вона кульова, а не торова. Залишається припустити, що з тору здатні утворитись одна або дві кулі-блискавки.

Звідси пропонується пристрій для генерування кульових блискавок. Це діелектрична коробка з трьома електродами. Два низьковольтні електроди, підключені до трансформатора, створюють плазму біля третього, що живиться потужними імпульсами струму. Залишається підібрати потрібний тиск, вологість в розрядному об'ємі і виштовхнути блискавку через трубу назовні. А це вже справа техніки.

Анатолій САПОЖНИКОВ.

Енергетична установка

Про актуальність енергетичних установок, мабуть, не варто й говорити. Такої я в технічній і науково-популярній літературі не зустрічав. Патентного пошуку відносно поворотного вітровловлювача я не проводив, хоч сам принцип давно відомий (наприклад, пульверизатор).

Пропоную енергетичну установку, що складається з вертикальної труби, в тілі якої розміщена повітряна турбіна з електрогенератором. На верхнім кінці труби для створення розрідження (аби підсилити тягу) встановлюється поворотний пристрій для вловлювання вітру. Для підвищення ефективності використання труби її поверхня споряджується сонячними батареями. Отже, енергетична установка використовує три види енергії: вітер, тягу труби (повітря всередині труби нагріватиметься сонцем через склоблоки), сонячні батареї.

Микола ЦИБЕНКО.
м. Дніпропетровськ.

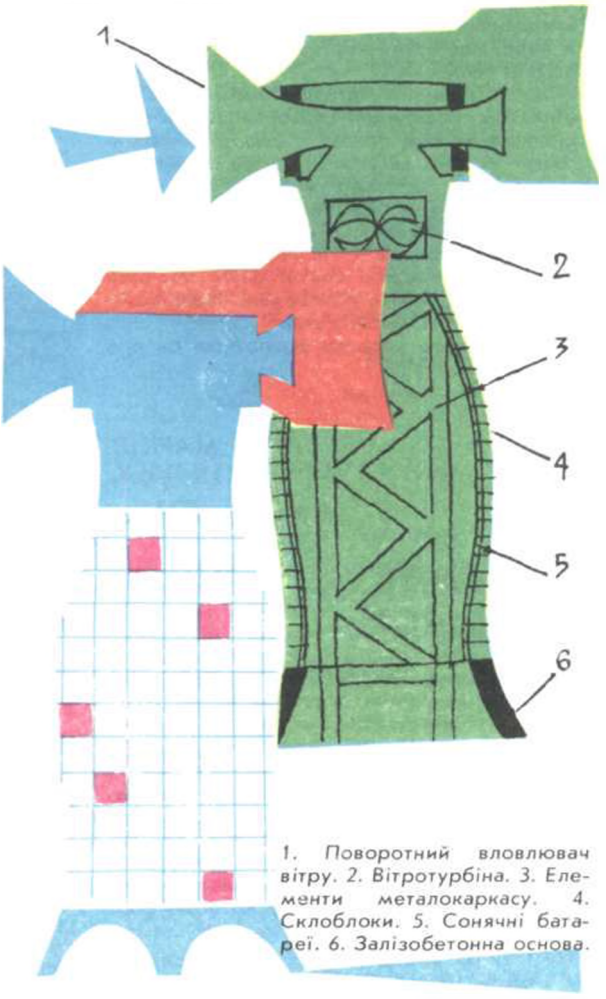

1. Поворотний вловлювач вітру. 2. Вітротурбіна. 3. Елементи металокаркасу. 4. Склоблоки. 5. Сонячні батареї. 6. Залізобетонна основа.

Парасолька для стадіону

Як відомо, стадіони працюють тільки сезонно через примхи клімату. А що коли зшити для них парасолю? З надміцного, надлегкого водонепроникного матеріалу (які використовуються в оборонній промисловості)? Можна зшити (склеїти) величезний купол, який складатиметься з окремих пелюсток. В нього з допомогою теплогенераторів нагнітатиметься гаряче повітря.

Закріпити купол можна так само, як туристський намет, розтягнувши його. Таким чином можна забезпечити цілорічну безперебійну роботу стадіонів, будь-яких спортивних майданчиків.

Віктор КУЛИК,
с. Михайлівка Шаргородського району Вінницької області.

Відтворити історію

Хотів би висловити власні міркування з приводу того, яким має бути прапор України. На етнічних українських землях найчастіше переважали червоний (малиновий), синій та жовтий кольори. Щоб переконатися в цьому, досить поглянути на герби українських міст, історичні прапори чи родові геральдичні знаки. Послідовність кольорів, як на мене, має бути (згори донизу): червоний, жовтий, синій.

Прапор повинен відтворювати історію України, тому посередині синьої смуги має бути сріблясто-жовтий тризуб; праворуч — архистратиг Михаїл як символ Києва, ліворуч — жовтий лев як герб Львова, цих двох визначних центрів України. Композиція відтак символізуватиме єдність і соборність головних українських земель — Галичини та Наддніпрянщини. Посередині жовтої смуги має бути козак із самопалом, посередині червоної — серп і молот, а також зірка.

Такий прапор коротко розповідав би про нашу історію.

В. МАРКІВ.
учень.

«Бережіть Україну!»

Добрий день, панове! Одержав ваші рекламні листівки. Вони будуть розповсюджені обов'язково! Але я й без них дещо роблю, аби популяризувати одне з кращих видань України — «Науку і суспільство». Всю свою свідому діяльність я тісно пов'язував з читанням журналу. Тут, на Далекому Сході, я не тільки українцям розповідаю про те, що інформує журнал, але й для росіян перекладаю деякі матеріали. І не тільки з вашого журналу, але і з «України», «Літературної України».

На 1991 рік передплачую п'ять українських видань. Це «Наука і суспільство», «Україна», «Літературна Україна», «Київ», «Дніпро».

Черпаючи з ваших видань, у російських своїх газетних статтях вживаю українські прислів'я, цитати тощо. Наприклад, народна пісня: «Нас питають, якого ми роду і для кого торуєм шляхи, а то ж ми на вратах Царгороду ще донині лишили сліди». На жаль, більше її слів не знаю. Але і те, що запам'ятав, переклав на російську. У розмовах з людьми я також використовую слова з віршів Симоненка, Шевченка, Стуса, Сосюри, Франка, Панька Куліша.

Та особливо озброює мене свята Біблія. Стареньку українську Біблію маю, але російської, з сучасним шрифтом, нема. Був би вдячний, аби ви допомогли мені. Гроші надішлю телеграфом негайно. Мені 52 роки, і слова я завжди дотримував.

Нас тут радують всі новини з життя України. На жаль, неможливо по радіо спіймати «Службу Божу» з українських церков. У червні гостював у Львові, записав на плівку відправу і тепер у неділю слухаю. Так роблю не я один. Отож знайте, що за межами рідної землі були, є і будуть люди, які в молитвах просять Бога, щоб він наблизив День, коли над землею Тараса-великомученика вдарить Великодній Дзвін Визволення. Ми віримо, що Творець нас вислухає. Бережіть Україну! Нехай благословить вас Бог!

Ярослав БОРИС.
с. Володимир-Олександрівське
Приморського краю.

У прапорі — триєдність світу

У періодиці висловлювалась думка про доцільність поєднання в символіці України жовто-блакитної та червоної (малинової) традицій. Особисто я — за паралельне співіснування їх з різним функціональним призначенням. Але наша інтегрована епоха позначилася на сучасній світовій національній атрибутиці. Більшість сучасних національних прапорів складні композиційно, що вказує на закладену в них універсальність. З цієї точки зору, безумовно, є рація в триколірності українського прапора. І синтезованість протилежних нині позицій, мабуть, примирила б усіх. Адже ми б досягли консенсусу в одному з найважливіших аспектів життя нації. Але компонування полотнища прапора у вигляді трьох паралельних смуг було б неоригінальне, бо подібний прапор має Румунія. Мені здається, слід використати структуру прапора Чехо-Словаччини, надавши окремим його елементам нашої національної специфіки.

Горішню смугу як символ українського неба доцільно зробити блакитною, нижню, що безсторонньо знаменує життєдайне сонце,— жовтою, а трикутник, яким прапор припасовується до древка, червоним (малиновим). Тут для нас важливе ще й те, що трикутник виражатиме нашу спорідненість з ідеалом триєдності світу.

В. КЕЛЕБЕРДА.
м. Харків.

Проект — нереальний

Звертаюсь до вас з деякими міркуваннями, викликаними опублікованою в № 7 журналу статтею. В. Бєляєва «Чи загине Чорне море». Автор згадує про проект одержання енергії з чорноморського сірководню і застерігає про можливу в такому випадку екологічну катастрофу. Я повністю згоден з такими твердженнями автора, але хочу вказати, що такий проект нереальний і з технічного боку. Це лише гарна, або, краще сказати, зовсім не гарна фантазія.

По-перше, про його шкідливість промовляють економічні міркування, що випливають з термодинаміки процесу. Теплота спалювання газового сірководню дорівнює всього 2,8 ккал/г, тобто в півтора-два рази менша, ніж у деревини, в два-три рази менше, ніж у вугілля, і у чотири рази менша від нафти. Але водний розчин сірководню горітиме — його треба попередньо вивільнити з води у вигляді газу. Це здійснюється двома дуже енергозатратними процесами: або нагріванням води до кипіння, чи близько до цієї температури, або вакуумуванням розчину, виділенням його під значно зниженим тиском. І в одному, і в другому варіанті витрати, мабуть, наближатимуться до корисної теплоти, одержуваної при спалюванні видобутого таким чином газового сірководню. Додаймо, що насичений розчин сірководню у воді містить його всього 0,4—0,6 кг/л (залежно від температури). Але сумнівно, щоб води Чорного моря були сірководнем насичені — вміст його там, мабуть, менший; я не маю відповідних аналітичних даних. Але так чи інакше доведеться подавати величезні кількості води з глибини не менш як 150—200 м, де починається сірководневий шар, на поверхню — і, очевидно, на значні віддалі. А робота насосів також потребує енергії...

Друге ускладнення в реалізації проекту — чисто інженерне, а саме — матеріали конструкцій. Відомо, що в присутності сірководню вода, а особливо морська, котра містить солі, є дуже агресивною по відношенню до сталі, викликає її прискорену корозію. Отже, виникає проблема конструкційних матеріалів для трубопроводів, насосів і т. п.: дорогі високоякісні леговані сталі? полімери? кераміка? Ще більш складним буде питання конструкції самих печей — адже при спалюванні сірководню утворюються окисли сірки і вода, тобто, інакше кажучи, в камері спалювання творитиметься сірчана кислота доволі високої концентрації — який матеріал витримає подібні умови достатньо довго?

І третє ускладнення — екологічне. Я не згоден з автором статті, буцім в результаті проведених процесів утворюватимуться забруднені води: після виділення сірководню буде звичайна морська вода, якщо горе-технологи її не забруднять. Отже, її мабуть, можна буде без шкідливих наслідків скидати у море. Та проблема в іншому — в продуктах спалювання: адже при горінні сірководню утворюватимуться практично еквівалентні кількості окислів сірки, переважно двоокису. Очевидно для них усіх знадобиться поглинач: ми знаємо про фатальні наслідки «кислих дощів», в яких винні промислові ТЕЦ, де спалюють сірковмісне паливо. Хоча вміст кислих окислів там набагато менший, вони закислюють землі на сотні кілометрів, спричиняючи загибель лісів. Отже, доведеться тут конструювати якісь надзвичайно ефективні системи поглинання. І ще одне: кінцевим продуктом очищення газів під час спалювання будуть гігантські (пропорційні до кількості спаленого сірководню) кількості сірчаної кислоти. Куди автори проекту наміряються її дівати?

Виходячи з усього сказаного, вважаю, що згаданий проект слід віднести до області фантазії.

На закінчення хочу, одначе, звернути увагу на іншу можливість утилізації морського сірководню. В техніці відомі процеси окислення сірководню, розчиненого у воді, за допомогою кисню або двоокису сірки, який подається у воду (так званий процес «мокрий Клаус») до елементарної сірки. На відміну від пропозиції енергетичного використання сірководню, цей процес екологічно безпечний — він навіть використовується для очищення газів, що містять сірководень. А вода після відділення осаду сірки стає чистою. Не виключено, що за умови відповідної кон'юнктури на елементарну сірку (і за реального вичерпання її природних родовищ) такий варіант її одержання стане економічно виправданим. Але це вже зовсім інша історія.

Роман МАКІТРА,

кандидат хімічних наук.

м. Львів.

Українці-русини в Югославії

Прочитав цікаву статтю Ірини Пилипів (№ 6 за 1990 рік) про русинів, котрі з 1730 року оселялися на землях нинішньої Воєводини (Югославія). Це спонукало мене написати кілька рядків про українців-галичан, котрі в рамках Австро-Угорщини прибували в Північну Боснію та Хорватію в кінці минулого — на початку нинішнього століть. За моїми даними сьогодні у Воєводині живе понад п'ять тисяч, в Боснії близько п'яти тисяч і в Хорватії майже три тисячі українців. Отже, нас усіх — разом з русинами — нині в Югославії приблизно 40 тисяч.

Ця нечисленна група русинів-українців зуміла здобути, крім газет і журналів українською та русинською мовами, ще й інші права. У Хорватії існує Союз русинів та українців, а на філологічному факультеті у Загребі викладається українська мова. У Центрі Воєводини — Новім Саді — на філософському факультеті працює кафедра русинської мови, а нещодавно почали тут викладати й українську. В Новім Саді діє Союз русинів Воєводини, а торік засноване товариство української мови, літератури і культури. В Руському Керестурі щороку відбувається фестиваль русинів-українців «Червона ружа», у якому беруть участь українські колективи з багатьох країн Європи.

Андрій ЛАВРИК.

Югославія

Мозаїка планети

АВТОМОБІЛЬ НАСТУПНОГО СТОЛІТТЯ

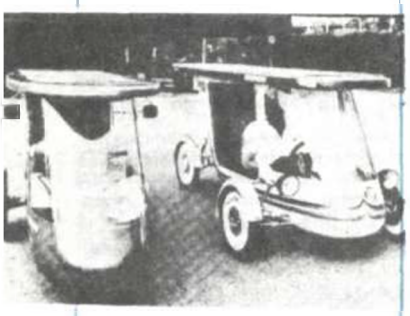

Який вигляд він матиме? Прихильники сонячного автомобіля у Німеччині вважають, що машина майбутнього буде легкою (найбільша вага — 400 кілограмів) і не довшою за три метри. Сонячний міський автомобіль уявляють як невеликий, одно- або двомісний, з максимальною швидкістю до 70 кілометрів на годину, що долає 70—80 кілометрів на одному заряді.

На знімку: два сонячних автомобілі перед будинком канцлерства в Бонні.

КУДИ ДІВАЮТЬСЯ ЗАЙЦІ?

Останнім часом у Франції багато мовилося про загадкову пошесть на зайців. Чималу кількість загиблих тварин дослідили у ветеринарних інститутах країни і з'ясували: багато зайців загинуло в околицях Парижа. Причина — хворобливі зміни у верхніх дихальних шляхах та у травному тракті. В деяких тварин кінцівки й шлунок мали жовте забарвлення. Аналізи, проведені центральною екологічною лабораторією в Ліоні, лише посилили підозру, що тварини натрапили на картоплиння, оброблене високотоксичними гербіцидами.

З початку 70-х років майже по всій Європі спостерігалося різке зменшення популяції зайців. Особливо у ФРН, Австрії, Данії, Франції та Італії.

Ареалом, багатим на зайців, вважають територію, де живе щонайменше 50 тварин на одному квадратному кілометрі. Таких на нашому континенті вже немає. Ось дані про причини загибелі зайців у Європі: 11 процентів тварин потрапили під колеса автомашин, 20 — під сільськогосподарські машини, 17 — отруїлися гербіцидами. Близько 35 процентів стали здобиччю мисливців.

Відомий знавець зайців Зігмунд Пієловський з Польщі одну з причин скорочення кількості молодняка вбачає в несприятливих погодних умовах. Відомо, що при глибоких снігах гине чимало зайченят. Дощі ж, холод загрожують передусім тваринам, які народилися у березні.

Багато зайченят гине й під сільськогосподарською технікою. За даними польських учених, понад 50 процентів молодняка, народженого безпосередньо перед жнивами, викошується.

Зайці та дикі кролі, хоча й здаються близькими за походженням тваринами, належать до різних видів. Їхня плодючість увіковічнена прислів'ям. Зайчиха три-чотири рази на рік народжує 8—10 зайченят, кролиця — 25—35. Дикі та свійські кролі не паруються із зайцями — генетичний бар'єр не «перестрибнула» жодна тварина. Дослідження, проведені на клітинному рівні, показали, що схрещування косого з його близькими родичами фактично неможливе.

ЦЕЙ УПЕРТИЙ СТРІМКИЙ БАМБУК

Справжнє дітище тропіків — бамбук тягнеться вгору з такою шаленою швидкістю, що залишає позаду навіть «найпрудкіших» своїх суперників. Сягнувши 20—30-метрової висоти, рослина і стовбур має завидний — до 20 сантиметрів у діаметрі.

У деревовидних форм бамбука стебло-соломина таке міцне, що надійнішого й легшого будівельного матеріалу годі й шукати. Але ж, крім деревини, бамбук дає целюлозу і дрова, не кажучи вже про смачні молоді пагони та їстівне насіння деяких видів. Тож не дивно, що сьогодні, коли нещадно вирубуються тропічні ліси, особливі надії у справі заліснення вирубок покладають на деревовидні форми бамбука. Чим іще приваблює бамбук? А тим, що росте на пісних, виснажених грунтах, зокрема й на латеритних (кам'янистих і глинистих), яких жахаються місцеві землероби. Чудово росте бамбук і на оголених гірських схилах, здавалося б назавжди втрачених для лісівництва. Не виключено, що саме бамбук відіграє позитивну роль в агролісівництві тропічних областей Південної Америки. Варто лише один раз засіяти ділянку бамбуком, і вона швидко заросте суцільним частоколом заростей. Не має бамбук собі рівних і як захисник грунту від ерозії.

На фото: Bambuca vulgaris.

ВИГОДИ ВІД АЛКОГОЛЮ?

Про те, що яловичина набуває кращих смакових якостей, коли до меню великої рогатої худоби входить пиво, кожен япон-

ський селянин знає з дитинства. А тепер це підтверджується й наукою. В опублікованій недавно доповіді міністерства сільського господарства Японії зазначається, що м'ясо корів, що вживають алкоголь, ароматніше, краще за структурою й забарвленням і не таке жирне. Вказується також, що алкоголь впливає й на ефективність тваринництва: корови, що п'ють японське пиво, краще їдять і швидше набирають вагу.

НАЙДРІБНІШІ СЕРЕД КАЖАНІВ

Схожі на пухнаві кульки для настільного тенісу білі листоноси — чи не найдрібніші не тільки серед кажанів, а, мабуть, серед ссавців. Вага кожного — усього п'ять грамів. Єдиним прихистком для них слугує водонепроникне листя тропічних рослин. Для більшої надійності листоніс, буває, перегризає черенок листка, щоб влаштувати над собою справжній тент. Основний корм цих кажанів — комахи, квітковий нектар, м'якоть соковитих плодів. Білі листоноси — вид дуже рідкісний, як зрештою і саме фото.

СКІЛЬКИ ПІРАМІД У ЄГИПТІ?

Донедавна вважали, що 92. Та нова знахідка в некрополі Саккари, неподалік Каїра, додала ще одну. Французька археологічна експедиція відкрила засипану піском 20-метрову піраміду, в якій поховано дружину фараона Піопі I — одного з найвідоміших правителів з VI династії Древнього царства. До цього часу в давньогрецьких письмових джерелах не зустрічалося згадок про цю царицю, отже, нова знахідка є цінною не лише з археологічної, а й історичної точки зору. І ще — вчені вважають, що піраміда, вік якої близько 4,5 тисячі років, можливо, не пограбована.

ЦИЛІНДРИЧНИЙ ГАРАЖ

Власники автомобілів у великих містах багато часу витрачають на пошуки місця для стоянки. Їх, як правило, не вистачає ні на землі, ні у підземних гаражах. Вихід — підземний циліндричний гараж.

Цю ідею запропонувала японська будівельна фірма. Вона вже знайшла своїх прихильників на перенаселених Японських островах. У чому суть? Будується вертикальна шахта і споруджується циліндр діаметром 10 і глибиною 30 метрів, стіни якого бетонують. У трубі монтується ліфт, який прийматиме до 30 автомобілів. Недорого і практично. За попередніми підрахунками, такі циліндри для паркування вдвічі знизять витрати на спорудження нових гаражів.

ЧИ ВИЖИВУТЬ ПАНДИ?

1929 року двоє синів Теодора Рузвельта на чолі невеликої групи сміливців здійснили подорож недослідженими землями Західного Китаю. Вона тривала за дуже суворих умов. Як пізніше написав

Кермит Рузвельт, то була «перша експедиція з метою відкриття дивного ведмедя — тварини, якої люди не бачили».

Експедиція досягла своєї мети. 13 квітня місцевий провідник показав їм нарешті дерево з величезним дуплом. «Звідти з'явилася голова і тулуб величезного панди — пише Кермит Рузвельт. — Він сонно ворухнувся і повільно рушив до заростей бамбука». Брати Рузвельти заздалегідь домовились: якщо побачать панду, то стрілятимуть одночасно, щоб пізніше розділити славу. «І ми вистрілили одночасно у ведмедя, який тікав від нас. І обидва влучили». Шкуру нещасної тварини відправили в Чікаго, де її було виставлено в музеї.

Якщо нині хтось уб'є панду, то, згідно з китайськими законами, йому загрожує ув'язнення або навіть смертна кара.

За останні десять років кількість панд різко зменшилась. У природі залишилось усього від 800 до 1000 особин, і всі вони живуть у гірських бамбукових лісах кількох західних провінцій Китаю на відносно невеликих ділянках.

На фото: гігантський панда в резерваті Уолун (Китай).

Мистецький словничок

За редакцією мистецтвознавця Валентини РУБАН

ТАНЕЦЬ (танок) — вид мистецтва, художні образи в якому створюються засобами музики та рухів, жестів і міміки.

Виник танок у найдавніші часи, і спершу був пов'язаний з піснею (текстом і музикою, що супроводили рухи). Поступово виокремився в оригінальний вид мистецтва. Як правило, танок пов'язаний з обрядовими діями — зустріч нового року чи весни, купальських ігрищ. Чи не тому давні танці українського народу називали хороводами: виконувалися під супровід гаївок та веснянок. Минали роки, і величезного поширення набуває танок побутовий — метелиці, козачки, гуцулки, гопаки і т. д., де відбивалися особливості окремих етнічних груп (наприклад, гуцулів), станові риси людських спільнот (зокрема, козаків), явищ природи (метелиця) тощо.

Згодом зародилися танці сюжетні — багатші за змістом і темою та сукупністю хореографічних прийомів. Засобами рухів, жестів і міміки розповідали про людську працю (ковалів, лісорубів), народну героїку (наприклад, діяльність опришків), виробничі знаряддя праці (скажімо, віз, коси, серпи), природні явища (зоря), а також звички птахів, тварин (гусака, кози, ведмедя)... Кожна особливість чи то людського фаху, чи народного звичаю, чи окремих рис тварин та птахів, передані засобами хореографії, збагачували танок, урізноманітнювали його.

Народні танці стали основою хореографії — класичних танцювальних вистав.

ТЕРАКОТА — запозичений з італійської термін. У перекладі — обпалена глина. Після випалювання глиняні вироби, не политі олійними розчинами і невкриті фарбою, набували залежно від якості сировини різного забарвлення — від червоного аж до чорного.

Теракота як вид мистецтва відома ще з часів Київської Русі. Нею облицьовували приміщення, прикрашали ніші в палацах, широко послуговувались у побуті — тарілі, глеки, карафки тощо. У наші дні мистецтво теракоти відновлюється на Львівщині.

ФРЕСКА. У перекладі з італійської означає: свіжий. Це — техніка живопису фарбами, розведеними на чистій вапняковій

Фрески в Софіївському соборі. м. Київ.

Рельєфи. Теракота.
IV ст. до н. е.

воді, що виконується по свіжій вологій штукатурці. Висихаючи, штукатурка утворює тонесеньку плівку карбонату калію, котрий скріплює фарби, робить їх довговічними.

Фреска — відома ще з егейських часів. Була популярна в Індії, завдяки зв'язкам з Візантією потрапила і до Київської Русі. Тож сьогодні маємо прекрасні витвори давніх митців — фрески Софії Київської, розписи Кирилівської церкви.

ФУТУРИЗМ. Якщо перекласти з латини буквально — майбутнє. Це — загальна назва авангардистського художнього руху 1910—1920 років, що набув поширення в європейських країнах, коли митці відкинули художні традиції, догми і канони в ім'я мистецтва майбутнього.

У Росії футуризм найяскравіше знайшов вияв у літературі (творчість В. Маяковського, В. Хлєбнікова), яка щільно співпрацювала з «лівими» течіями (петербурзький «Союз молоді», московська група «Віслюковий хвіст»). Футуристи, згідно з визначенням вітчизняних енциклопедій, проповідували індивідуалістичні бунти, урбаністичну культуру, деякі групи митців вдавалися до архаїзму у творчості. Спільність ідейно-художніх поглядів поетів, живописців та скульпторів дала привід закріпити назву «футуризм» за всім «лівим» мистецтвом нашої країни того часу — творчістю кубістів, експресіоністів, абстракціоністів і т. д.

Давайте порадимось

Близько року журнал публікує Новий Завіт. За цей час на Україні відбулося чимало подій, що змінили духовне обличчя республіки. Демократизувалося і релігійне життя. Поряд з традиційною Російською православною церквою (зараз вона виокремила свої українські структури в автономію) легально діють Українська автокефальна православна та Українська греко-католицька церкви. Реєструються нові протестантські громади.

Розширилися міжнародні зв'язки віруючих, що привело до появи на книжковому ринку різноманітної релігійної літератури, і насамперед — Біблії. Прикро лише те, що багатотисячні тиражі Священного Писання передаються у нашу країну безкоштовно, а тут перепродуються за шокуючими порядних людей цінами. У правоохоронних органів не доходять руки, та й спекуляцією це не назвеш — адже не було факту купівлі з метою перепродажу, в усякому разі на час одержання. Просто йде торгівля совістю...

Та повернімося до Нового Завіту. Організація «Нове життя» через систему «Союздруку» розповсюдила великий тираж «Євангелія від Луки». Широко демонструвався фільм «Ісус», знятий за сюжетом, переказаним євангелістом Лукою (паралельно поширювався текст «Євангелія від Луки», ілюстрований кадрами з фільму). Через це, а також з метою якомога швидшої публікації менш відомих широкому читачеві розділів Нового Завіту (Послання апостолів, Апокаліпсис) редакція прийняла рішення не друкувати «Євангеліє від Луки».

Зрозуміло, у читачів, на думку яких ми зважаємо, можуть бути свої погляди на процес ознайомлення з Біблією через наш журнал. Тому просимо якомога швидше написати про це до редакції.

Володимир БАНЦЕР.

З інших видань

Готель на орбіті

Японські спеціалісти не раз подивували світ своїми оригінальними технічними ідеями. Ось одна з них: уже 2020 року будівельна компанія «Сімідзу» має намір відкрити готель, винесений на навколоземну орбіту на відстань у 450 кілометрів від Землі. Складений із спеціальних модулів, готель у вигляді піраміди виведуть на орбіту космічним кораблем. Концертний зал, ресторан, спортивні зали космічного готелю коштуватимуть, ясна річ, недешево: уїк-енд на одну особу коштуватиме приблизно 200 тисяч доларів.

Вікно
у дивосвіт

Ялина золотиста

Ялина, як і багато інших лісових порід дерев, має садові форми, що милують око формою крони: плакучою, колоноподібною, пірамідальною, кулястою. Вчені виділяють також садові форми за кольором шишок в період цвітіння. Ніжно-зелені або темно-червоні на кінчиках гілок надають ялині особливої ошатності. Різняться види ялини і за кольором хвої: сизо-зеленим, бронзовим, жовтим, золотисто-жовтим... Ялина срібляста чи голуба найчастіше прикрашає головний фасад театрів, клубів, шкіл і різних установ. Вони вишикувались перед Кремлівською стіною у Москві. Тут, до речі, посаджена ялина, що має відразу дві садових форми: плакучу і голубу, або, як кажуть дендрологи, форму Костеріана.

Ялина досить вибаглива до вологості грунту, повітря, тому на Україні вона має обмежені границі природного поширення — це північно-східна частина Чернігівської та Сумської областей. Під час війни під Ленінградом мені доводилось бачити плаваючі острови з ялиновим лісом. Тому точку наводки в такому лісі мені як артилеристу не можна було вибирати.

Природа рослини така, що вона вимагає в молодому віці затінення. Отже ялинова насінина, яка вилітає з шишки взимку, розноситься вітром по сніговому намету за десятки, а то й сотні кілометрів і, зупинившись перед якоюсь перешкодою, може прорости лише під захистом від сонця: під березою, осикою, брусникою. З часом сіянець стане вищим за них і тепер затіняє «олікунів».

А чи зустрічали ви лісорубів у сибірських лісах, які шукають «музикальну» ялину? Їм потрібен стовбур, річний приріст якого по діаметру має бути менше одного міліметра. Отже двохсотрічна рослина повинна мати діаметр близько 20 см, щоб її деревина годилася для верхнього дека скрипки. Майстри музичних інструментів кажуть: ялина, яка погано росла на болоті, має чудову резонансну деревину.

Ялинова деревина користується великим попитом у паперовій промисловості. Вона йде на кращі сорти паперу, штучний шовк, шкіру, спирт, гліцерин, пластмаси. Один кубометр деревини можна перетворити на чотири тисячі пар віскозних шкарпеток або 600 костюмів тощо.

Багато людей вважає, що ялина вічнозелена. Ні. Хвоя на ній тримається сім — дев'ять років, після чого опадає, починаючи з тих місць, де вона вже досягла цього віку, тобто у спідній частині крони, і ми не помічаємо цього. Вона не годиться для озеленення там, де багато заводського чи дорожнього пилу: він забруднює хвою, і вона передчасно опадає. Ялина навічно вмирає, коли її зрубують, бо не дає порослі, як зрубаний дуб, ясен, клен, липа.

Іван ГЕГЕЛЬСЬКИЙ,
кандидат біологічних наук.

Етика взаємин

У колективі

Чи завжди ми маємо змогу спокійно й продуктивно працювати, коли в кімнаті — кілька чоловік, і серед них — жінки? Люди, звичайно, різного віку, з різними звичками, уподобаннями, але об'єднані спільною справою, мають дотримуватися етики у робочій обстановці. Зауважимо, що жінка й на роботі залишається жінкою, отже, вихований чоловік і на службі пропустить її перед себе, підведеться, щоб допомогти вдягнути пальто. Але всі форми виявлення ввічливості, не повинні заважати основному — роботі, отже, жінкам не слід ображатися на дещо скорочений характер ввічливості з боку чоловіків.

Тепер — про деякі нюанси, які часто-густо не сприяють продуктивності праці. Насамперед — телефонні розмови. Тривалі бесіди, які ведуться з службового телефону не є проявом хорошого тону й вихованості. Якщо вже обставини цього вимагають, ведіть розмову стиха, півголосом, у лаконічній формі, адже немає ніякої потреби відволікати колег по роботі своїми турботами з приводу загубленого ключа, ремонту телевізора і такого іншого. Трохи — з приводу куріння і курців. Якщо в колективі є затятий курець, він не повинен заперечувати проти частого провітрювання приміщення. Найкращий же спосіб, звичайно, взагалі виходити з кімнати.

Ще варіант — хтось із ваших колег їсть багато часнику. Для решти ж це нестерпно. Якщо любитель такої профілактики не вдається до способів, які ліквідують запах «ліків», йому все-таки слід відмовитися від їх уживання. До слова, найпростіший спосіб позбутися запаху — розжувати кавове зернятко або щіпку чаю.

Зустрічаються в колективах і маньяки гігієни, які увесь час щось протирають, чистять (нігті. вуха, ніс), що дуже неприємно для оточуючих, так само, як і зворотний бік, коли людина не зловживає своїм перебуванням у ванній кімнаті. Отже, мабуть, варто звернути увагу на те, чи не дуже часто за вашої присутності товариші прагнуть провітрювати приміщення.

Батьки і діти

Страшно...

Немає такої людини, яка б не відчувала страху, крайньої тривоги, коли поруч немає мами, тата... Батьки повинні знати, які обставини породжують подібні негативні емоції і їх уникати.

Надміру переживають діти, коли їм здається, що батьки їх не люблять. Вони з цього приводу відчувають велике занепокоєння, навіть страх. Тож ніколи не погрожуйте дитині, що її полишите, навіть жартома, навіть під час гри. Частенько чуємо на вулиці, в магазині, будь-де від мами, яка догукується свого неслухасиночка: «Іди-но швидше, Петрику, інакше я залишу тебе тут!» Такі слова — найстрашніші для малюка. Задумаймося в цю мить, що маленька дитина сприймає ці слова однозначно — залишитися одній-однісінькій в цілому світі! Як же чинити у подібній ситуації? Якщо дитина справді вас затримує, не виявляє бажання швидко підійти до вас, то найліпший у такій ситуації спосіб — рішуче взяти її за руку й вести за собою. Страшно маленькій дитині залишатися вдома без мами чи тата, навіть якщо поруч з нею — близькі люди, бабуся. Скажемо одразу, якщо вам треба піти з дому або виїхати з міста, не зникайте потай від дитини, коли вона, приміром, спить чи грається. Сльози, істерики, страждання, глибокий сум і постійне — «хочу до мами!» Вам забезпечені надовго.

Пам'ятаймо також і про одну важливу річ — діти набагато легше сприймають вимушену розлуку, якщо їх підготовити до цього заздалегідь. Зробити це можна не лише на словах, а й у формі доступної для будь-якої дитини гри. Такий приклад. Мамі треба поїхати на кілька днів з дому (до бабусі, у відрядження, лягти в лікарню), і вона заздалегідь попередила Іринку, що їде до бабусі. Перегодом запропонувала доньці таку гру з ляльками: розставила їх на столі і зіграла невеличку сценку — водила ляльок і, розмовляючи за них, повідомила:

— Мама їде, мами не буде вдома. Іринка думає — куди ж поділася мама, адже її немає ні в кімнаті, ні в кухні, ні на балконі. А вона — в бабусі, в іншому місті. Іринка плаче, запитує, де мама, а мама поїхала. Але ж мама дуже любить Іринку і скоро повернеться і т. д.

Користуючись іграшками, мама розіграє і щасливий кінець маленької драми. Наступного разу за ляльок веде мову сама Іринка. І так кілька разів. Нарешті дівчинка сама сказала мамі: я не буду плакати, якщо ти поїдеш, і чекатиму тебе. Мама залишила своє фото, і коли дівчинці ставало сумно, вона дивилася на мамине фото й заспокоювалася...

Тест

Ви добре знаєте, що ревнувати не слід і все ж...

1. Якщо ви знаходите у свого чоловіка жіночий носовичок:

а) приймаєте на віру, що це, скажімо, жарти колег — 3 очка;

б) мовчите, як сфінкс — 2.

2. Ви помічаєте, що ваш чоловік починає надміру приділяти увагу своїй зовнішності, одягу:

а) ви думаєте, що він, нарешті, дослухався до ваших порад — 3;

б) вважаєте, що за цим стоїть інша жінка — 1.

3. На роботу, де працює ваш чоловік, влаштовується цікава, приваблива співробітниця. Ви:

а) сприймаєте це спокійно — 2;

б) задля певності шукаєте можливість якомога більше дізнатися про неї, розкриваєте перед чоловіком її вади — 0.

4. Останнім часом ваш чоловік затримується на роботі:

а) допитуєтесь, чи це — не «службовий роман» — 2;

б) ви навіть не сумніваєтеся, що в нього справді багато справ — 3.

5. Чоловік запропонував провести в цьому році відпустку нарізно:

а) ви вважаєте, що він прагне свободи — 1;

б) вбачаєте в цьому добру ідею — побути деякий час на самоті — 2.

6. У поштовій скриньці ви знаходите конверт, надписаний жіночою рукою й адресований вашому чоловікові. Ви:

а) обережно його розкриваєте й прочитуєте — 0;

б) чекаєте на чоловіка, знаючи, що він, якщо забажає, і так все розповість — 3.

7. Уві сні ваш чоловік вимовляє ім'я, але... не ваше:

а) ви одразу ж будите його й домагаєтесь пояснень — 0;

б) ви нічого не кажете, вважаючи, що це прояв неспокійного сну — 3.

Відповіді.

Від 19 до 16 очок. Ви терплячі, маєте певний досвід у житті, і це позитивно впливає на ваш сімейний спокій. Ви спокійні і впевнені, що кращої за вас ваш супутник не знайде.

Від 15 до 9. Ви добре знаєте, що ревнувати не слід. І все ж, інколи не здатні опанувати свої почуття. Майте на увазі: якщо постійно докорятимете, підозрюватимете вашого чоловіка, то, врешті-решт, він таки дасть привід для ревнощів.

8 і менше очок — ви хворобливо ревниві.

Сервіруємо стіл

Якщо у квартирі бракує місця (маленькі кімнати) або є маленькі діти, які рано вкладаються у ліжко, то гостей можна прийняти у кухні. Однією з переваг такої форми прийому є те, що після обіду чи вечері гості із задоволенням переходять у кімнату, щоб випити чашечку кави, чаю, запропонованих господарями напоїв. Але «кухонний» прийом має свої нюанси. Тут недоречна, скажімо, біла традиційна скатерка, кришталеві фужери, фарфоровий дорогий посуд. Найбільше підійде полотняна (вишивана) чи тканна скатертина. Тарілки, келихи мають бути простими, виконаними в народному (кераміка) чи сучасному стилі. Поставте на стіл плетену хлібницю, глиняний глек з вином і таке інше. Не забудьте й про квіти.

Єдина незручність прийому на кухні — сусідство плити, але це компенсується безпосередньою близькістю мийниці.

А втім, не це є визначальним у прийомі. Головне, щоб гостям було приємно, цікаво і весело. А це вже залежить від вашої гостинності і вміння розважати.

Радимо

Щоб освіжити фарбу на бавовняних тканинах синьо-блакитних тонів і надати блиску їм, а також темній шовковій тканині, після прання їх прополіскують у майже гарячій солоній воді (три столові ложки солі на п'ять літрів води).

●

Щоб нові гумові чобітки якомога довше зберігали блиск, мийте їх теплою водою і час від часу поліруйте м'якою, змоченою в олії, ганчіркою. «Лаковані» чобітки з штучної шкіри чистять вазеліном.

●

Біла редька конічної форми солодша.

●

Щоб салат з редьки був смачніший, додайте в нього підсмажену на олії цибулину. Не менш смачною буде натерта редька з морквою та майонезом.

●

Для чищення овочів, надто картоплі, ріпи та брукви, користуйтеся ножем з нержавійки, позаяк вітамін С швидко руйнується від контакту з залізом.

●

Кришку каструлі з киплячою стравою відкривайте від себе.

●

Кажуть, що запалена у кімнаті свічка перешкоджає вбиранню шторами тютюнового диму.

●

Якщо зберігати квасолю у звичайній полотняній торбинці, змоченій у солоній воді й добре висушеній, у ній не заводитимуться жучки. Про всяк випадок покладіть туди кілька неочищених зубків часнику.

Запрошуємо наших читачів поділитися своїм досвідом з приводу зберігання круп та борошняних виробів.

Чи то правда, що додаванням соди у воду можна прискорити варіння квасолі та гороху?

Сода знищує вітаміни з групи В у бобових культурах, погіршує смак. Отже, краще вдаватися до бабусиних рецептів, замочивши напередодні промиті боби холодною кип'яченою водою, варити їх наступного дня у цій самій воді. Смак квасолі поліпшиться, якщо під час варіння влити в каструлю трохи молока, яке до того ж підвищує поживність продукту.

Як урятувати шерстяний светр, який звалявся від прання?

Спробуйте замочити його у розчині: до 10 літрів води додайте три столові ложки нашатирного спирту, одну — скипидару та дві ложки горілки.

Володимир ВИННИЧЕНКО

Відродження нації

Доба Української Центральної Ради

Частина II

Розділ XII

Проголошення самостійності України (22 січня 1917 року)

1. Заручини хуторянки з товарним джентльменом. — 2. Четвертий Універсал У. Ц. Ради. — 3. Вигнання хуторянки з хутора.

1. Заручини хуторянки з товарним джентльменом

Але ця криза сталася тоді, коли большевики, захопивши майже всю Україну, наближалися вже до Києва, коли київське робітництво, підбадьорене й підсилене цим наближенням, готувалось до рішучого виступу проти нас зсередини, коли лишалось дуже-дуже мало надій на врятування ситуації.

Одним із засобів цього рятунку було скликання чергової сесії Великої Центральної Ради. Малося на увазі на цій сесії вирішити декілька важних питань і тим, може, трохи підкріпити себе.

Такими питаннями були: земельне питання і самостійність української держави.

Есери настійно домагалися переведення закону про соціалізацію землі. Не здаючи собі добре справи з того, що, власне, є ота «соціалізація», вони (та й навіть інші фракції Ц. Ради) гадали, що проголошенням сеї реформи вдасться заспокоїти широкі маси селянства і пригорнути їх на свій бік.

Що ж до самостійності України, то проголошення цеї форми нашої державності вимагалось з усією необхідністю й неминучістю тою ситуацією, яка складалася. Насамперед, проголошення Росією війни Україні само штовхало на розрив федеративних відносин. Український Уряд мав і формальне, й моральне право не вважати себе в зв'язку з тою державою, яка була з Україною в стані війни. Фактично ж ця самостійність уже була. Уже були самостійні міжнародні зносини, було своє окреме військо, свій фронт, свої всі державні установи. Фактичний стан речей вимагав з залізною послідовністю дальшого свого розвитку й довершення. Так, наприклад, той факт, що Російський Совітський Уряд проголосив нам війну й провадив її між іншим і тим, що не давав нам з центральної скарбниці грошових знаків, примусив нас до введення своєї власної монети.

Так само в цей же час було закінчено відділення суду від російського центру. Правда, український Уряд не посмів порушити характеру всієї системи цього суду, залишивши її в суті своїй такою, як вона була й за царів. Тільки замість російського Сенату було утворено Український Сенат та ще пороблено деякі дрібні зміни, які не мали ніякого впливу на суть цього охоронного органу буржуазного ладу. Але цілком самостійний, незалежний від яких-будь центральних вищих судових інституцій був свій український суд, навіть зовсім такий, «як у людей», себто з своєю власною «старою мацапурою» — Сенатом.

А що найбільше довершало самостійницьку форму державності України, так це те, що й Франція, й Англія, й інші держави, нарешті, дали своїх офіціальних представників при Українській Народній Республіці. Антанта, тепер це очевидно, вже забула й ніяк не могла останніми часами (особливо під час мирової конференції в Парижі) цього пригадати. Отже, для того, щоб нагадати ці давно забуті моменти так хутко зів'ялого кохання галантних «союзників» до молодесенької селянської красуні я приведу в усій точності найважніші їхні любовні листи-документи.

Ось один із перших «зальотів». Відносини ще не ясні. Галантний джентльмен ще не зовсім певний, що має прекрасна хуторянка. Отже, один із перших листів звучить так:
(Військова Французька Місія в Росії
Фронт П.-С.

Продовження. Початок див. у №№ 5—12 за 1990 рік.

Київ 5/18 грудня 1917

Текст слів, адресованих Панові Винниченкові, першому генеральному Секретареві, генералом Табуї з французької Військової Місії південно-східного фронту 5/18 грудня 1917.

Союзницькі Держави ще не прийняли офіціального рішення відносно України, але мені вже було доручено передати п. Шульгіну симпатію союзників до тих зусиль, які робить Український Уряд в цілях установлення порядку, відновлення опірної сили й бажання лишитись вірними союзниками.

Я вважаю своїм обов'язком не чекати офіціального мандату й прохати побачення з вами, щоб не губити дорогоцінного часу, щоб не бути захопленим зненацька, коли б прийшов час акції, й значить приготувати матеріали евентуальної дискусії щодо фінансової та технічної допомоги, яку союзники могли б дати Україні, щоб допомогти її велетенській роботі організації та відродження.

Я є щасливий тим, що виявив цю ініціативу, бо вчора ввечері я одержав наказ попрохати вас, в цілях фінансової та технічної допомоги, яку Франція може дати Україні, зазначити точніше й передати в французьку амбасаду якомога швидше програм, який Український Уряд гадає реалізувати й відповідні потреби.

Мій захід, котрий я роблю перший, може вас запевнити в тому, що симпатії Франції відносно вас суть реальні та дійсні.

ТАБУЇ.)

Отже, як видно, в цій «записочці» ще помітна обережність ловкого, досвідченого ловеласа: нема, наприклад, ніякого звернення й у підпису нема ніжностей. Але вже є деякі натяки на можливість чогось «серйознішого».

І от те серйозніше вже є в другому листі. Тут уже джентльмен, очевидно, докладніше розвідався про хуторяночку, про її чудові лани, про отари, про цукор і т. д. і одважився заговорити виразніше. Уже є й звернення й ніжність у підпису.

Точний текст цього документа такий:

(Генерал
Комісар Республіки

Французька Республіка
Київ 21 грудня 1917 / 3 січня 1918

Генерал Табуї, Комісар Французької Республіки при Уряді Української Республіки, Пану Генеральному Секретареві закордонних справ Української Республіки.

Пане Генеральний Секретаре!

Маю честь прохати вас довести до відома Уряду Української Республіки, що Уряд Французької Республіки призначив мене яко Комісара Французької Республіки при Уряді Української Республіки.

Внаслідок цього я прохаю вас повідомити мене, в який день і час я зможу скласти мою урочисту офіціальну візиту голові уряду.

Прошу прийняти, пане Генеральний Секретаре, запевняння в моїй глибокій пошані.

ТАБУЇ.)

Нарешті, й «оглядини» відбулися 4-1-18 (н. ст.). Урочисто й парадно з'явилися джентльмени до хуторянки й з усіма відповідними процедурами передали офіціальний папір у руки українського Уряду, яким Франція признавала українську державу.

Після того генерал Табуї, офіціальний представник посилає папера, в якому ще раз наводить текст ноти свого Уряду. Цей папір такий:

(Генерал
Комісар Республіки
№ 11

Французька Республіка
Київ 29/11 січня 1918

Генерал Табуї, Комісар Французької Республіки панові Генеральному Секретареві закордонних справ Уряду Української Республіки.

5/19 грудня, під час побачення, в якому брали участь п. Винниченко, президент Ради й Генеральні Секретарі по справах закордонних, фінансових, продовольчих, шляхів сполучення і юстиції, я мав честь представити слідуючу заяву:

«Пане Президенте.

«Бажаючи затвердити свої дружні наміри щодо Української Республіки, Уряд Французької Республіки повідомив мене телеграфічно (єдиний засіб сполучення, котрий тепер існує), що він призначає мене представником Французької Республіки при Уряді Української Республіки.

«Вже скоро рік, як я находжуся на території України. За цей час я мав нагоду простудіювати історію старої України, я з увагою слідкував за розвитком її національного руху й я міг сконстатувати усилля, виявлені Українською Республікою в цілях утворення й затвердження моральних і фізичних сил, необхідних для організації Держави. За всім цим я слідкував з цікавостю, яка щораз збільшувалась і я щасливий та гордий, пане президенте, бачити, що сьогодні цей інтерес не є тільки персональний, бо, призначаючи мене представником, Уряд Французької Республіки ухвалює мої заходи й уповноважує мене продовжувати офіціально ті прекрасні відносини, котрі вже утворилися поміж нами. Я приношу вам офіціальне запевнення в тім, що Франція, котра перша робить цей рішучий крок, підтримуватиме всіма своїми силами Українську Республіку в тих усиллях, яких вона вживе, щоб продовжувати свій хід по шляху, який накреслили собі союзники й по котрому вони йтимуть і надалі без вагань у повній свідомості своїх прав і обов'язків відносно демократії цілого світу й людськості.

«Особисто я віддамся цьому завданню з усією енергією солдата й з серцем француза.

Рахуючи від сього дня Франція увійшла в офіціальні відносини з Україною.

З огляду на швидкий хід подій і для того, щоб не губити часу, маю честь прохати вас дати мені відповідь на це якомога швидше.

ТАБУЇ.)

Таким чином, говорячи словами генерала Табуї «починаючи з сеї дати (отже, значить з 29/11 січня 1918 року) Франція вступила в офіціальні відносини з Україною». Заручини обдулися. Хуторянка затяглася аж до поту в панський корсет, натягла на робочі, мозолясті, червоні руки білесенькі панські рукавички й запишалась на всю губу.

А в тих же днях і від Англії Головою Генерального Секретаріату було одержано такого документа:

(*Представник Великобританії*

Його Ексцеленції Президенту Ради Міністрів Української Народної Республіки.

Ексцеленціє!

Маю честь повідомити вас, що Уряд його Великобританської Величності призначив мене телеграфічною дорогою, яка зараз одиноко можлива, представником Великобританії на Україні.

Мій Уряд доручив мені запевнити вас у його добрих намірах. Він підтримуватиме з усіх своїх сил Український Уряд у завданнях, які він розпочав щодо створення доброго управління, підтримання порядку й поборювання Центральних Держав, ворогів демократії й людськості.

Що торкається мене особисто, я маю честь, пане президенте, запевнити Вас у повній відданості для реалізації нашого спільного ідеалу.

ПІКТОН БАГЕ,
представник Великобританії на Україні.)

Отже, значить, українська державність була офіціально й недвозначно визнана сими двома головнішими державами «союзників». (Чого варті такі признання й як галантні кавалери, не червоніючи, можуть цілковито забути всі свої присягання й запевняння хуторяночкам, це ми побачимо далі).

А цим самим уже остаточно вирішалося питання про самостійне існування України. Необхідно було тільки це зафіксувати офіціальним державним актом, що й зроблено було 4-м Універсалом.

Це необхідно було зробити ще й для того, щоб докінчити мирові переговори в Берестю: без оголошення себе самостійною державою ми не мали в повній мірі права заключити мир.

Отже, в результаті всіх цих обставин і причин з'явився 4-й Універсал Української Центральної Ради.

Його було видано ще за Генерального Секретаріату. Але в ньому вже Генеральний Секретаріат переіменовувався в Раду Народних Міністрів. Есерам хотілося почати своє державне провідництво з нової назви, але соціал-демократична фракція не дозволила мені, як я того хотів, виступити з Уряду раніше, ніж станеться ця зміна, щоб тим заманіфестувати, що й перша Рада Народних Міністрів почалася під впливом і проводництвом соціал-демократії. Отже, наша перша Рада Народних Міністрів мала ще старий склад Уряду, й тільки через кілька днів я здав свої обов'язки Голови Ради Народних Міністрів перед Комітетом Ц. Ради. Головою нового кабінету було призначено есера Голубовича, причому більшість у кабінеті стала також есерівська.

Всі вирішені на цій сесії питання й прийняті постанови, висловлені в 4-ому Універсалі, мав виконати вже новий Уряд.

Четвертий же Універсал звучить так:

2. Четвертий Універсал У. Ц. Ради

«Н а р о д е У к р а ї н и!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народна Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю й право робочого люду!

Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства здержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають у ціні. Скількість хліба зменшується. Наступає голод. По краю розмножилися ватаги грабіжників і убийників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі.

З приводу всього того не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім Універсалом реченці й не могли відбутися ті Збори, визначені на нинішній день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвищу революційну власть над Україною, установити лад у нашій Народній Республіці й зорганізувати нове Правительство.

А тим часом петроградське Правительство Народних Комісарів виповіло війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під свою власть, і посилає на наші землі свої війська — червону гвардію, большевиків, які грабльть хліб у наших селян і без ніякої заплати вивозять його в Росію, не зоставляючи навіть зерна, приготовленого на засів, убивають невинних людей і сіють усюди анархію, убийство й злочин.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське Правительство не пішло нам назустріч і веде дальше криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того, те ж саме петроградське Правительство Народних Комісарів починає проволікати заключення миру й закликає до нової війни, називаючи її «святою». Знов поллється кров, знов нещасний робочий люд буде мусити приносити в жертву своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з'їздами селян, робітників і солдатів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніяких воєн піддержувати не будемо, бо український народ бажає миру, й мир повинен прийти можливо якнайскорше.

Та для того, щоб ні російське Правительство, ні ніяке інше не ставило перешкод Україні в установленню того бажаного миру, для того, щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції й нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім горожанам України:

В і д н и н і У к р а ї н с ь к а Н а р о д н а Р е с п у б л і к а с т а є с а м о с т і й н о ю, в і д н і к о г о н е з а л е ж н о ю, в і л ь н о ю, с у в е р е н н о ю Д е р ж а в о ю У к р а ї н с ь к о г о Н а р о д у.

З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді

й приязні, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки.

Власть у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу — селян, робітників і солдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися Радою Народних Міністрів.

І от се, перш усього, поручаємо Правительству нашої Республіки, Раді Народних Міністрів, від сього дня вести початі вже мирові переговори з осередніми державами вповні самостійно й довести їх до кінця, не звертаючи уваги на ніякі перешкоди з боку яких-небудь інших частей бувшої російської імперії, та встановити згоду, щоб наш край почав своє життя в спокою й мирі.

Щодо так званих большевиків і інших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо Правительству Української Народної Республіки твердо й рішуче взятися за боротьбу з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, щоб вони, не жаліючи свого життя, обороняли добробут і волю нашого народу. Народна Українська Держава повинна бути очищена від насланих з Петрограда наємних наїзників, які нарушають права Української Республіки.

Безмірно тяжка війна, почата буржуазними правительствами, вимучила наш народ, винищила наш край, знівечила добробут. Тепер сьому треба покласти край.

Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватися, поручаємо розпускати солдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народну міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною й демобілізацією місцевості мають бути відбудовані при помочі державного скарбу.

Коли наші вояки вернуться додому, народні ради — громадські й повітові й городські думи мають бути перевибрані в часі, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Між тим, щоб установити таку власть, до якої мали б довір'я й яка спиралася б на всі революційно-демократичні верстви народу, має Правительство додати до помочі місцевим самоврядуванням ради робітничо-селянських і солдатських депутатів, вибраних із місцевих людей.

В земельних справах комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власності й соціалізацію землі згідно з нашою постановою на 7 сесії.

Сей закон буде розглянено за кілька днів на повній сесії Центральної Ради й Рада Міністрів уживе всіх способів, щоб передача землі земельними комітетами в руки трудящих відбулася ще з початком весняних робіт.

Ліси, води й усі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять у розпорядження Народної Української Республіки.

Війна забрала для себе всі трудові сили нашої країни. Більшість підприємств, фабрик і робітень виробляли тільки те, що було необхідно для війни, й народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець.

Раді Народних Міністрів поручаємо негайно пристосувати всі заводи й фабрики до мирних обставин, до виробу продуктів, необхідних для робочих мас.

Та сама війна дала сотні тисяч безробітних і інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не повинен страждати ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисл держави, має зачати творчу роботу по всіх галузях, де всі безробітні могли б найти працю й приложити свої сили, й прийняти всі міри для обезпечення покаліченим і потерпілим від війни.

При старім ладі торговці й всілякі посередники наживали на бідних, пригнічених класах надмірні капітали.

Відтепер Українська Народна Республіка бере в свої руки найважнійші області торгівлі й усі доходи з неї обертає на користь народу.

Торговлю товарами, які мається привозити з-за границі й вивозити за границю, вестиме сама наша держава, щоб не було такої доріжки, через яку завдяки спекулянтам терплять найбідніші верстви.

Для виконання сього поручаємо Правительству Республіки виробити й представити до затвердження закони про се, а також про монополі заліза, вугля, шкур, тютюну й інших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі класи в користь нетрудових.

Так само поручаємо установити державно-народний контроль над усіма банками, що через кредити нетрудовим класам помагали експлуатувати трудові маси. Відтепер кредитова поміч банків має йти передовсім на піддержку трудовому населенню й на розвиток народного господарства Української Народної Республіки, а не для спекуляції й різнородної банкової експлуатації.

На грунті анархії, неспокоїв у життю й недостачі продуктів зростає невдоволення серед деяких частин населення. Тим невдоволенням користуються різні темні сили й тягнуть неосвідомлених людей до старих порядків. Сі темні протиреволюційні сили бажають знову піддати всі вольні народи під одно царське ярмо — Росії. Рада Народних Міністрів повинна безпощадно боротися з усіма контрреволюційними силами й кожного, хто призиває до повстання проти самостійної Української Народної Республіки й до повороту старого ладу,— карати яко за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом національно-персональної автономії, яку признано за ними законом 22 січня.

Все перечислене в Універсалі, чого не вспіємо виконати ми, Центральна Рада й наша Рада Міністрів, у найближчі тижні виконають, справдять і до окончного ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми поручаємо всім нашим громадянам перевести вибори якнайбільш енергічно, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів був закінчений якнайскорше, щоб за пару тижнів

зібралися наші Установчі Збори,— найвищий господар і управитель нашої землі, й Конституцією нашої незалежної Української Народної Республіки закріпили свободу, порядок і добробут на добро всього трудового народу її на тепер і на будучі часи. Сей найвищий наш орган має рішити про федеративну зв'язь з народними республіками колишньої російської імперії. До того ж часу всіх горожан самостійної Української Народної Республіки зазиваємо стояти непохитно на сторожі добутої свободи й прав нашого народу й усіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої Української Республіки. Українська Центральна Рада. У Києві. 9 (22) січня 1918 р.»

3. Вигнання хуторянки з хутора

Бідна хуторянка в буржуазних рукавичках на селянських репаних руках! Як їй хотілось одночасно й з галантними паничиками женихатися і свого колишнього коханця простого робітника задобрити. Як вона то перед паничами пудрилась, панією прибиралася, попанськи язика ламала, то з парубком обнімалась, йому надії подавала, навіть до... большевицьких поцілунків доходила. Тільки б не сердився та хутора не підпалив: і соціалізацію йому обіцяла, й монополізацію торгу, й навіть... трохи-трохи не націоналізацію банків: «державно-народний контроль над усіма банками», бо, мовляв, оті поганці паничі до сього часу страшенно обижали простих парубків, банки, мовляв, до сього часу «через кредити помагали нетрудовим класам експлуатувати трудові маси». Ну, тепер, любий мій, уже зась паничам — буде мій (ну, та й твій: «державно ж народний») контроль над ними.

І що дуже характерно для хуторянки, так це те, що вона все це щиро робила,— не дурила, не обманювала парубка. От що цікаво! І зовсім неправда, що вона цими обіцянками х о т і л а обманути, що вона ними тільки заспокоїти бажала парубка, а в дійсності ніякого наміру стати в оборону його інтересів не мала. Ні, це — неправда. Вона цілком щиро хотіла, щоб тому парубкові було добре, вона таки дуже сердита була на паничів і їй од щирого серця хотілось зробити, щоб на її хуторі всім жилося легко, спокійно, щасливо, як в «оазису», як в Едемі, де б мирно й дружно паслися собі поруч і овечки, і вовки, й парубки, й паничі. Наміри зовсім не злі.

Але біда в тому, що вовки пастися не вміють, їхня природа така, що вони можуть тільки овечок їсти. А в овечок така природа, що вони не люблять, щоб їх вовки їли. З овечок вони часом перевертаються в биків і, коли можуть, коли захоплюють владу, дуже боляче колять і б'ють паничів.

Цього хуторянка не розуміла. І через те з одного боку хотіла, щоб у неї на хуторі було все «як у людей», щоб усе було по-панському, «по-благородному», щоб увесь лад, усі розпорядки, вся влада була паничівська, а в той же час, щоб усе ніби парубкові належало, щоб він був єдиним хазяїном і розпорядчиком. І через те вона то пудрилась і в корсета затягалась, то надягала свитку й у біленьких рукавичках бігла до парубка в повітку гній викидать.

І що дивного, що парубкові це, нарешті, надокучило, що він, розсердившись, ухопив за панську фризуру хуторянку, викинув її геть з хутора, а разом з нею й усіх її паничів. І ніякі її Універсали, ніякі найщиріші обіцяння монополізацій, соціалізацій і майже-націоналізацій не привернули його серця до неї.

Між іншим, закон про соціалізацію приймався тоді, як уже парубок тяг за коси з хутора, як шрапнель гармат з того боку Дніпра обсипала дах будинку хуторянки-Центральної Ради. А гармати ті були наші власні, не з Московії привезені, належали вони нашим українським військовим частинам. І більшість большевицького війська складалась із наших же вояків; оті наші полки імені Дорошенків, Сагайдачних, що стояли в Києві, вони нас тягли за коси й били чобітьми в спину. Латиші й руські тільки керували ними, тільки командували та гуртували. Без цих «гетьманських» полків ніякі латиші й руські нічого не зробили б хуторянці. Це треба чесно й щиро признати.

Хуторянка люто одбивалася, не хотіла з «оазису» свого виходити. Майже тиждень на вулицях і в околицях Києва тягся жорстокий бій. Гармати грохотіли безперестанку над змертвілим від жаху містом. Вулиці, як градом, були всипані кульками шрапнелі.

25 січня вночі останні українські відділи покинули передмістя Святошин і рушили на Житомир, куди раніше переїхала Центральна Рада й Рада Народних Міністрів.

А 26 січня я в своїх записках писав: «Тиша чернечої келії. Гукання гармат ущухло. Чути, як на дах монотонно падає звідкись крапля. Сосни двома жалібними рядами стоять перед вікном, як перед могилою, й тужно похитують гольчастими головами».

«Сьогодні на святошинському шосе вже немає українців. Подвір'я, де вони стояли,— порожні й хмуро мовчать. Люди, проходячи повз їх, стараються не дивитись у той бік».

«А в Києві вже розташовуються большевики. Бідна наймичка, захотіла в своїй хаті пожить господинею. Нещасна нація, з якої так злісно й жорстоко насміялась історія: не донесла скарбу, не стало сили...»

«І знову виникає питання: невже ми, самі того не знаючи, не відчуваючи, виступаємо, як контрреволюціонери? А що, як Народні Комісари мають більше рації, ведучи Росію, а з нею й Україну до соціальної революції?»

Розділ XIII

Національна політика руських большевиків

1. Обпльована мати. — 2. «Мозговизм» і націоналізм. — 3. Ні державності, ні національності. — 4. Кому ж це на користь!

1. Обпльована мати

Хто за тих часів, а надто зараз же по виході Центральної Ради з Києва, був серед народу, особливо ж серед солдатів, той не міг не

помітити надзвичайно гострої антипатії народних мас до Центральної Ради.

Не бажаючи ніяким способом брати участь у дальшій акції Центральної Ради, передбачаючи неминучий характер цієї акції (угода з німцями), я навмисне поїхав не в Житомир, а на другий кінець України, на південь. Я їхав вісім день серед солдатів, селян і робітників, зміняючи своїх сусідів на численних пересадках. Отже, я мав нагоду бачити на протязі сих днів немов у розрізі народних шарів їхній настрій.

Я рекомендував би всім правителям і Урядам час від часу проїхатись по своєму краєві в скотячих вагонах, набитих «їхнім» народом і, змішавшись з ним, послухати його. Це корисніше, ніж кілька десятків нарад з парламентськими фракціями.

Я під той час уже не вірив у особливу прихильність народу до Центральної Ради. Але я ніколи не думав, що могла бути ньому така ненависть. Особливо серед солдатів. І особливо серед тих, які не могли навіть говорити по-руськи, а тільки по-українськи, які, значить, були не латишами й не руськими, а своїми, українцями. З якою зневагою, люттю, з яким мстливим глумом вони говорили про Центральну Раду, про Генеральних Секретарів, про їхню політику.

Але що було в цьому дійсно тяжке й страшне, то це те, що вони разом висміювали й усе українське: мову, пісню, школу, газету, книжку українську. Враження було таке, наче розлючений матір'ю син вивів ту матір на площу, здирав з неї одіж, бив її по лиці, кидав у багно й виставляв її, голу, побиту, розтерзану на сміховище, на глум, на прилюдний сором і ганьбу. І робив то з якоюсь такою надзвичайною, дикою, цинічною сласностю й люттю, що мимоволі через те угадувався власний біль сина за сором матері, вчувалася його колишня, велика, гаряча любов, яку було ображено, спровоковано, висміяно.

І то ми, українська демократія, Українська Центральна Рада, спровокували велику пробуджену любов сина до своєї матері-нації. Ми своєю політикою хуторянки в панських рукавичках викликали в нього недовір'я до національної справи, бо то ж ми ту справу найбільше обороняли, ми нею керували, оті самі, що владу соціальних генералів також обороняли. То ми з його матір'ю приятелювали, оті самі генерали. І через те він бив, топтав і ганьбив свою матір, яку ж усе-таки в глибині своєї душі любив, за яку тут же в цей момент сам болів, і що більше болів, то більше мучив і глузував.

І то була не випадкова одна-друга сценка, а загальне явище від одного кінця України до другого.

2. «Мозговизм» і націоналізм

Большевики, керівники большевицького руху це, розуміється, бачили. І вони це явище зрозуміли так, як воно було для них вигідніше й помітніше, себто: що самі українські народні маси ніякого національного почуття не мають та й не хотять його мати, а до всього українського ставляться навіть з огидою й ворожістю. Вони це зазначали в своїх газетах, промовах і всяких виступах.

А це з свого боку давало їм змогу розперезатись у своєму націоналізмові на всю зав'язку. Вони не вдумувались та й не хотіли, не мали ніякої користі вдумуватись у те дивне явище, що ті самі солдатські маси, які ще ж так недавно просто палали національним чуттям, які ні за що не піддавались їхній агітації, яких треба було, на думку большевицьких фронтових комісарів, на фронт одсилати, бо інакше справитись не можна було, що ці маси раптом десь і через щось загубили своє таке сильне чуття й загубили до того, що аж до ненависті дійшли. Простолінійним большевицьким політикам не приходило в голову, що велика ненависть часто буває результатом великої любові й що на т а к і й ненависті будувати свою політику є все одно, що будувати дім на вулкані, який здається погаслим.

Проводирі большевицького руху на Україні занадто недоцінили сили національної свідомості в українських масах і занадто перецінили... своє національне чуття.

От тут і виявився отой самий «мозговик», що й у меншовиків, у есерів, у кадетів. На папері й у заявах «право самоозначення», «вплоть до отделения», а в емоції — самий примітивний, брутальний, погордливий і нахабний націоналіст. І націоналіст ображений у своєму націоналізмові, розлючений, мстливий. Спочатку він ніби ховався за «мозговика», за «право самоопределения вплоть до отделения», він побоювався національної свідомості українців. І через те в початках було підроблляння під українську державність. Харківський Совітський Уряд назвався також Секретаріатом, тільки Народним, а не Генеральним. І делегація в Берестю була ніби від української совітської держави. І офіціальні урядові органи преси друкувались часом по-українськи. І в заявах совітського Уряду все було обіцяння піддержки національної культури на Вкраїні.

Але це все, як і все те, що й раніше говорилося великими й малими руськими большевиками, було тільки тактикою, а найбільше — сухим, інтелектуальним принципом. Ніколи в цих тактичних чи принципіальних виступах большевизму в національному питанню не видно було живого, активного, гарячого чуття, яке б робило ці принципи дієвими, втіленими в живу плоть і кров, як це було в них у соціальних питаннях. Руський большевизм, як і руський демократизм, не мав сильних, болючих, життєвих імпульсів, для глибокого аналізу суті національного питання й дійсного його розв'язання. У всій большевицькій літературі, як до революції, так і під час неї, національне питання трактувалось або з нехіттю, з деякою зневажливою вибачливостю, а то й гидливостю, або ж немов і прихильно й справедливо, але сухо, холодно, казенно. Під час революції з'явилась ніби деяка гарячність у тій прихильності. Але це була гарячність тактичного характеру, гарячність полеміки. Большевикам треба було схилити до себе симпатії національних груп. Отже, як тактичний хід проти своїх ворогів,— меншовиків, есерів, Тимчасового Правительства,— вони вживали гострої критики позицій цих течій у національному питанню

й тим самим самі себе підпихали дуже вліво, «вплоть до отделения».

Але тут не було, повторяю, щирого, глибокого, гарячого переконання, як то було, скажемо, в питаннях про завдання революції, про форму влади, де те переконання було активне, дієве, де воно прагнуло негайно, повної, до кінця послідовної реалізації, перетворення в життя. Вся активність большевизму в національному питанню вичерпувалась винесенням резолюції. На цьому вся гарячність і послідовність їх кінчалась.

Це зрозуміло. Насамперед, для живої, жагучої діяльності необхідна участь емоції, чуття, болю або радості. А який біль могли відчувати р у с ь к і большевики від того, що якась собі там національність терпить кривди? Та ще така національність, в існування якої деякі проводирі большевицького руху не вірили й не хотіли вірити. Вони самі мали національну кривду? Мали емоцію національного болю? Ні. Отже, ця сфера була їм відома тільки теоретично, з чужих висказувань, більш-менш чужа їм.

Ця ж причина не дала їм можливості глибоко зайнятись національним питанням і розв'язати його так, щоб з тої розв'язки виходили не тільки резолюції, але й відповідні послідовні акції.

Життя примусило большевиків на признання ваги національного моменту в їхній тактиці. Але вони тоді ще не розуміли, що він повинен мати вагу й у всій програмі й діяльності к о ж н о г о соціаліста, національно-пригніченого чи вільного. Вони не розуміли тоді, що без національного визволення не може бути й соціального визволення, що національний визиск є одна з форм визиску соціального. Вони не бачили (а може, й не хотіли бачити), що пануючі класи Росії визискували не тільки працюючі класи Росії, але й усі її н а ц і ї, що для панування цих класів національний утиск був одним із засобів їхнього панування, що зокрема, Україна раз у раз була для Росії (а значить, особливо для її пануючих класів) колонією, яку обдиралося немилосердно. Всякий імперіалізм, захопивши якусь колонію, спішить закріпити свою владу й вплив над нею насадженням своєї культури й нищенням культури тої колонії, спішить асимілювати її з метрополією всякими способами: засадженням адміністрації своїми урядовцями, введенням своєї мови в усіх інституціях, висміюванням національних форм життя й часто просто репресіями над ними. Брутальний, наївдикунський, грабіжницький імпералізм Росії з своїми націями-колоніями поводив себе найпримітивнішим способом: душив за горло й однімав усе, що йому було потрібно, а щоб такий спосіб «впливу» метрополії розтягти на якомога довший час, нагайом і кулаком вибивалась усяка національна свідомість і культура й насаждалась «общерусская» культура. Що така «культура» робила асимільовані нації недорозвиненими, духовно вбогими й калікуватими, це руському імперіалізмові було тільки вигідно й корисно для його класових цілей і інтересів,— що довше й непоглядніше була би ця національна й духовна калікуватість, то довше й безборонніше тяглося би панування й визиск колонії пануючими класами метрополії, то менше й слабше ставили б опір пригнічені, експлуатовані класи колонії.

Отже, для всякого соціаліста, а особливо для того, який ставить собі метою соціальне визволення поневолених класів не тільки своєї нації чи держави, а всіх націй і держав цілого світу, для такого соціаліста повинно бути ясним, що національне питання є не тільки питанням тактики, а питанням глибоко принциніальним, програмовим і активним у такій же мірі, як усяке інше соціальне питання. Як для повного визволення поневолених мас з-під духовних засобів визиску не досить було проголосити волю совісті, волю релігії, а ще треба було а к т и в н о помогти їм, активно втрутитись у цю справу, відділити церкву від держави, вжити великих засобів і сил на роз'яснення масам сеї сторони їхнього визволення, і часом треба то було робити навіть проти волі тих мас, не зважаючи на вбиті в них забобони й шкодливі для них самих переконання,— то так само, а може, ще в більшій мірі не досить тільки проголосити волю самоозначення націй, так само й тут для всякого дійсного соціаліста необхідна а к т и в н а допомога поневоленій, задуреній нації, навіть хоча би часом проти неусвідомленої, призвичаєної до шкодливих собі форм волі поневолених мас.

От т а к о г о розуміння національного питання на Вкраїні не було в большевиків під час їх захоплення влади там. Навпаки, вони нечесно скористались з одного боку темнотою, несвідомостю одної частини українських мас, а з другого боку, часовим розчаруванням, часовим болем другої частини їх. Скористались для затвердження своєї, руської національності на українській землі, а значить, для затвердження духовної калікуватості й недорозвиненості українських мас, для затвердження тої темноти колонії, якою користувались пануючі класи метрополії.

Через що?

Насамперед, через те, що кожний руський большевик є все ж таки руський, є член руської нації, є сопричасник руської культури, яку він хоч-не-хоч любить, цінить, якою навіть гордиться перед другими націями. Кожний індивідуум прагне затвердити в життю те, що він цінить і любить. У цьому нічого злого немає, це є необхідний й здоровий закон усього живущого. Але зло в тому, що й большевик, як і всякий інший руський, також звик уважати все українське своїм, руським, що він також не раз кривився й говорив: «Э, какая там Украина! Все это мелко-буржуазные выдумки. Хохлы — это те же русские», тільки додавав ще, що «хохлацький» націоналізм роз'єднує єдиний руський пролетаріат. Зло в тому, що й у большевика його застаріла, давня емоція брала гору над розумовими виводами й заявами.

А друга причина — чисто економічного характеру. Большевикам треба було піддержувати й скріпляти в себе соціальну революцію. Треба було за всяку ціну задовольняти найелементарніші потреби своїх мас. Росія вже починала голодувати. Так само бракло вугілля, цукру, різних сировців, що звичайно вивозились з України. І от це спонукало большевиків якомога швидше й повніше захопити Україну з багатствами у свої руки.

І що менше населення України відчувало б свою національну й державну окремішність від Росії, то легше, охотніше б давало б свої продукти для неї, то менше ставило б опору в реквізиціях усякого майна,— «адже ми й ви єдиний народ, єдина Росія». Словом, і тут те саме: що більша національна темнота й забитість, то легша експлуатація колонії метрополією.

3. Ні державності, ні національності

Таким чином, ці дві причини, ці два ґрунтовні мотиви лягли в основу національної політики большевиків на Україні. І через те вся вона явно й недвозначно велася в напрямі знищення перш усього національної української державності (якого б не було соціального змісту) й удруге — національної української культури.

В першому напрямі було взято тактику роздроблення всієї України, всієї національно-етнографічної території її на окремі області, які називалися «федеративними совітськими республіками». Національний принцип державності для України одкидався цілком рішуче й одверто. Большевицька преса навіть того не ховала й заявляла, що формування цих окремих федеративних республік засновується ніяким способом не на національних принципах, а на економічних. І таким чином, зовсім по тому самому поділу, як і в кадетській Комісії Тимчасового Правительства, як по Інструкції Генеральному Секретаріату, губернії Харківська, Катеринославська, Херсонська (вугіль, залізо, хліб) творили одну республіку, яка називалася «Донецька Федеративна Совітська Республіка»; Крім і Таврія творили «Таврійську Федер. Сов. Республіку» і т. д.

Отже, таким робом ідея у к р а ї н с ь к о ї державності цим поділом нищилась, стиралась зовсім. Є собі окремі республіки,— Донецька, Таврійська, Київська, Сєверо-Западная,— частини «єдиної, нєдєлімої», «федеративної» Росії.

Таким ловким маневром большевицькі мудрії сподівалися вбити зразу двох зайців: і український «буржуазно-націоналістичний» сепаратизм убить, і серед своїх націоналістичних елементів собі за це симпатій придбати. Бо не тільки серед руської буржуазії, але й серед демократії було невдоволення большевиками за те, що вони допомогли українському сепаратизмові, що вони розбивали велику Росію, розтринькували таку могутню, багату державу. От тут вони й могли показати, що вони були не гірші за кадетів патріоти, що вони також добре розуміли значення Харківщини, Катеринославщини та Херсонщини, що вони вміли також «збирати руську землю».

І справді, руська буржуазія й руська мозговична демократія оцінили як слід цей патріотизм. Коли большевики під командою Муравйова вступили в Київ, голова Київської думи, правий есер і ненависник большевизму, вітав вступ большевиків у Київ як момент «воссоединения единого русского пролетариата» (читай: «єдіной, нєдєлімой Росії»). А чорносотенна й контрреволюційна преса, оскільки вона могла виходити, цілком одверто це говорила й хвалила большевиків і всю їхню національну політику.

Що ж до національно-української культури, то тут було ще менше церемоній: її всю було підведено під категорію контрреволюції й нищилось без усякого милосердя. Пресу заборонено, українські друкарні конфісковано, книгарні зачинено, школи припинено, а за українську мову на улиці хапано й давано як не до розстрілу, то під небезпечне підозріння в контрреволюції.

І це тим легше було виробляти, що ми самі спровокували українську ідею, що ми її одягли в ліберально-буржуазну одежу, що ми самі поклали на неї печать ворожості до соціальної революції: хто визнає себе українцем, той є ворог соціальної революції, й ворог активний, запальний. І це улегшувало руському націоналізмові розперезатись і під приводом боротьби з соціальними ворогами боротись з українським національним відродженням. Це дозволяло найтемнішим большевицьким елементам зривати з стін портрети Шевченка й топтати їх ногами, ловити по селах українських шкільних учителів і знущатися з них, і розстрілювать їх тільки за те, що вони були свідомими українцями.

Розуміється, такими засобами й при таких умовах можна було примусити все українське зникнути, сховатися якнайдалі.

4. Кому ж це на користь?

Але ясно також, що така політика не тільки не могла бути корисною тій соціальній справі, яку провадили большевики, але й шкодила їй. Ясно, що така політика справу соціалізму, справу визволення пригноблених мас від усяких форм утиску не тільки не посувала вперед, а гальмувала.

Бо, припустімо, що влада большевиків на той раз задержалась би на Україні. Припустімо, що їм такими драконовськими заходами удалось би спинити й забити розвиток національної культури й усього національного життя, що маси без особливого протесту, а навіть цілком спокійно й охоче прийняли би руську культуру,— школу, книжку, мову й т. д. Як би ж це одбилось на справі соціалістичної революції? Тільки негативно. Для успіху цієї справи всяка темнота, всяка задержка духовного розвитку пригноблених мас тільки на шкоду, бо темнота задержує в психіці старі впливи, старі навики, старі способи думання й оцінки явищ. Українські маси, що мали би оперувати чужими формами й засобами культури, задержувались би в своєму духовному розвиткові, задержували би в своїй психіці старі нахили й поняття. І вийшло б те, що большевики, коли б щиро провадили справу революції на Україні, м у с и л и би раніше чи пізніше прийти до національно-українських форм духовного розвитку як самих економних, швидких і природних. Отже, результатом було би тільки шкідливе упущення часу й задержка самої революції.

Крім того: така політика не так то вже приймалась спокійно й охоче самими українськими масами, не кажучи вже про

національно-свідомі й активні елементи українства. Все ж таки чуття пробудженої ніжності було в них, все ж таки ті самі солдати, які лаяли, проклинали й гнали разом з большевиками Центральну Раду, все ж таки вони колись почували себе українцями, почували свою гідність, свою національну гордість, свою ніжність до рідного оточення. І хоч це тепер уважалось «буржуазним», хоч воно й топталось і заплювувалось, хоч це заплювування похвалялось большевиками, то все ж таки все це б у л о десь там у глибині душі, воно все ж таки жило й, може, не раз спалахувало образою, коли хтось чужий плював на нього. І та образа закипала болючими ранками.

Крім того: така політика одштовхувала від справи соціальної революції ті національні українські елементи, які вже починали хитатись на своїх соціальних позиціях, які вже сумнівались у справедливості їх, які готові були стати в ряди активних борців за соціалістичну революцію. Коли б большевики до кінця були послідовними, коли б справу національного визволення так само гаряче, активно й рішуче поставили на Україні, як вони ставили справу соціальну, коли б принаймні не виявили себе такими безпардонними ворогами її, багато людей з рядів української демократії перейшли би на їхній бік. І можливо, що серед самої Центральної Ради упало б її стремління в с я к о ю ціною вигнати большевиків, коли б вони показали, що для них є одна ціль: соціальна боротьба й що справу національного визволення й розвитку національної культури вони провадять з не меншою ініціативою, енергією й активністю, як сама Центральна Рада. Тоді в багатьох членів Ц. Ради, я певен, виник би сумнів, чи варто боротися з большевизмом, а тим паче боротися тим способом, до якого вони вважали себе змушеними звернутися,— силою німецького війська. І багато є даних гадати, що до цього способу не дійшло би, а тим самим революція на Україні не потерпіла би такої великої, тяжкої й шкодливої задержки.

Але большевики не тільки не привернули до себе симпатій настроєних до них прихильно елементів, але одштовхнули навіть тих, які, не вважаючи ні на що, все ж таки не пішли за Центральною Радою й лишились з большевиками, щоб разом з ними працювати. Лишились і не видержали: брутальне, розперізане нищення всього українського поставило їх у трагічне становище, бо вони, працюючи з большевиками, мусили тим самим немовби згоджуватись з їхньою національною політикою, мусили немовби покривати їхнє злочинство проти своєї нації. І вони мусили тікати від них. Одним з таких був укр. с-д. Неронович, який один час був військовим Народним Секретарем і який мусив покинути всяку активну роботу з большевиками. (За цю спробу він заплатив своїм життям: його було розстріляно Олександром Шаповалом, начальником одного з гайдамацьких відділів, який потім був міністром військових справ за доби Отаманщини).

Я не кажу вже про те, що ця політика надавала величезної сили в руки національних елементів, виразно ворожих до большевизму й до соціалізму. Вони користувались нею, щоб викликати недовір'я в мас до самої ідеї соціальної революції. Доведені до люті сею політикою, вони використовували всяку помилку, всяку неудачу, всяку несприятливу для большевиків обставину, щоб висміювать їхню діяльність с о ц і а л ь н у, їхні наміри й дальші цілі.

А большевики ж не можуть похвалитися великими успіхами в своїй соціальній роботі на Україні за цей час їхньої влади. Причини цих неуспіхів, звичайно, для об'єктивного глядача можна було зрозуміти й пояснити. Перш усього, стан війни по всій Україні. Друге: знесилення й надірвання транспорту, фінансів, індустрії й взагалі всього господарства за часи війни й революції. Смішно було гадати, що за кілька тижнів можна все це було відновити й поставити на ноги та ще на нових підвалинах. Третє: цей період совітської влади якраз ішов на ламання й руйнування старих державних буржуазно-класових органів. А це ще побільшувало хаос, розгордіяш і безлад. Четверте: сила всякого дезорганізаційного, хижацького, подлого елементу, що зразу ж налип до большевиків; усякі авантюристи, жулики, шарлатани й уголовники підфарблювались під большевизм і ловили велику рибку в тій закаламученій, безладній воді. П'яте: самі большевицькі організаційні, творчі сили ще не встигли скристалізуватися, повиходити на поверхню, а правили й руководили люди випадкові, нашвидку покликані. Шосте: влада большевицька почувала себе непевно на Україні, бо сподівалася з моменту на момент приходу німецьких військ, запрошених Центральною Радою, про що чутки почали ходити на другий же день по виході Ц. Ради з Києва. Большевики, розуміється, не мали надій перемогти своїми безладними, дезорганізованими групами солдатів, що називались червоногвардійцями, регулярні, залізно-дисципліновані німецькі війська з усією їх високою військовою технікою. Через те вони більше зайняті були тим, щоб якомога більше вивезти з України в Росію всяких продовольчих продуктів і різного майна, аніж займатися усталенням і організацією совітського ладу.

Об'єктивному глядачеві все це видно й зрозуміло було. І такому глядачеві ніколи на думку не прийшло би вимагати від большевиків при таких умовах соціалістичного раю або принаймні якихось виразних позитивних наслідків від їхнього панування. Але люди не об'єктивні, а особливо роздратовані, ображені, або переслідувані, ті вживали ці обставини й наслідки їх як засоби для антибольшевицької агітації.

Українські ж елементи цими соціальними неудачами й труднощами користувались для національної пропаганди, а разом з тим і для антибольшевицької. Особливо агітація їхня почала мати успіх серед селянства, у якого большевики, хапаючись швидше й побільше вивезти, забирали без відповідних компенсацій хліб, худобу і навіть деяке господарське знаряддя вроді плугів, борін і т. п.

І коли почався наступ закликаних Ц. Радою німецьких військ на Україну, ці українці організовували в тилу большевиків повстанські відділи й дуже шкодили совітській владі. І то робив не тільки антисоціалістичний елемент, але й той елемент, який уже хитався

до приходу большевиків, який уже належав до революційних верств українства. Так, наприклад, на Катеринославщині головними організаторами й складовими силами повстанського вільного козацтва були українці — робітники катеринославських заводів, головним чином, соціал-демократи тої течії, яка найбільше в цій партії мала нахилу до большевизму.

Отже, в результаті такої націоналістичної й імперіалістичної політики большевиків явилось те, що українські національні елементи, соціально прихильні до них, одхитнулись; що елементи, які вагались, сумнівались у вірності своїх соціальних позицій, тепер на них утвердились у противний до большевиків бік; що елементи, які ставились вороже до соціальних цілей большевиків, а цю ворожість прикривали й виправдували недовір'ям до большевиків у національному питанню, тепер торжествували: а бачите, хіба ми не мали рації, борячись з ними? а бачите, хіба їм про соціалізм на Україні ходило? Хіба це соціалісти? Це — такі самі імперіалісти й насильники нашої нації, як і монархісти, як чорносотенці.

І виникає питання: чи корисно все це для справи соціальної революції? І далі: чи може справжній соціаліст дивитись на національне питання тільки як на питання тактики? Чи можна в цій сфері обмежуватись тільки принципіальними, хоча б найліберальнішими резолюціями? Чи не є національне питання питанням соціальним, питанням великої ваги, в якому справжньому соціалістові треба бути не тільки холодно, сухо безстороннім, але й активним, гарячим, рішучим чинником, навіть тоді, коли ця активність зачіпає власне чуття соціаліста, несправедливе чуття члена пануючої нації?

Розділ XIV

Закликання німців

1. Мировий договір з почвірним Союзом. — 2. Великодушний лицар. — 3. «Визволитель» України.

1. Мировий договір з почвірним Союзом

Проголошенням самостійності України український Уряд улегшував і собі й почвірному союзові справу довершення мирового договору. Будучи самостійною, ні від кого не залежною, суверенною, Україна мала повне право вступати в усякі міжнародні зносини.

Під час підписування миру майже вся Україна була під владою большевиків, а також столиця української держави. Український Уряд Центральної Ради не мав уже ніяких сил і ніякого значення в краю* .

Але почвірний союз, незважаючи на це, зробив поважний, урочистий вигляд і провадив справу так, ніби мав діло з самим могутнім і поважаним урядом. Не звертаючи ніякої уваги на те, що большевики присилали своїх делегатів від українського совітського Уряду, доводячи, що величезна частина території України є під цим Урядом, німці трактували Уряд Центральної Ради яко єдиний правомочний, законний і справжній Уряд української держави.

Розуміється, це робилося, як сказано вже, не ради прекрасних очей молодої хуторяночки, а ради її хліба, цукру, вугілля й тому подібних прекрасних речей. Від хуторяночки вони могли дістати всього цього далеко більше й вигідніше, ніж від пришелепуватих большевиків, які заключали мілітарний мир і в той же час оповіщали їм соціальну війну.

Та грали роль в цьому й інші, вищенаведені міркування. Крім того, Рада Народних Комісарів, стараючись виговорити собі кращі умови миру, затягала мирові переговори. Україна ж готова була підписати зараз же, увільнити велику частину всього східного фронту й одчинити кордони до своєї багатої країни.

А щодо того, що більша чи менша частина сеї країни була під владою якогось іншого Уряду, німці тим дуже не журились,— вони могли зробити так, щоб там була влада того уряду, який був їм до вподоби й до користі.

І от 9 лютого 1918 року в Берестю було підписано мировий договір Української Народної Республіки з почвірним союзом Центральних держав, Германією, Австро-Угорщиною, Болгарією й Туреччиною.

Головні його точки такі:

«І. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія й Туреччина з одного боку, й Українська Народна Республіка — з другого заявляють, що воєнний стан між ними скінчився. Заключаючі договір сторони ухвалили надалі жити між собою в мирі й приязні.

ІІ. 1) Між Австро-Угорщиною з одного боку й Українською Народною Республікою з другого боку, як далеко сі держави межують між собою, лишаються ті межі, які були перед війною між Австро-Угорщиною й Росією. 2) Дальшу границю зазначить мішана комісія, беручи під увагу етнографічні відносини й жадання населення. 3) На випадок, коли б Українська Народна Республіка мусила мати спільну межу з якоюсь іншою з держав почвірного союзу, застерігається особливі умовини.

---

* Після перебрання влади есерами склад Ради Народних Міністрів був такий: Голова Р. Н. Міністрів: Голубович (у. с-р.); військовий м. — Немоловський (у. с-р.); м. освіти — Григорієв; м. вн. справ — Христюк (у. с-р.); м. фінансів — Перепелиця (у. с-р.); м. шляхів — Соковач (у. с-р.); м. хліборобства — Терниченко (безп.); м. продовольчих справ — Ковалевський (у. с-р.); м. судових справ — Тимченко (у. с-р.); м. морських справ — Антонович.

Цю Раду Міністрів було сформовано неповно й провізорично й потім переконструйовано по повороті до Києва таким способом: голова міністрів — В. Голубович (у. с-р.); м. внутрішніх справ — М. Ткаченко (у. с-д.); військових і морських — О. Жуковський (у. с-р.); судових — С. Шелухин (у. с-ф.); земельних — М. Ковалевський (у. с-р.); харчових — П. Колюх (у. с-д.); державний секретар заграничних — М. Любинський (у. с-р.); праці — Л. Михайлів (у. с-д.); пошт і телеграфів — Г. Сидоренко (с. сам.); залізничних шляхів — Соковач (у. с-р.); фінансів — Перепелиця (у. с-р.); державний контрольор — Лотоцький (с-ф.); просвіти — В. Прокопович (с-ф.); торговлі й промислу — І. Фещенко-Чоловський (с-ф.).

III. Опущення окупованих теренів почнеться негайно ж по ратифікації мирового договору. Спосіб переведення опущення та передання опущених країв означать уповновласнені заінтересованих сторін.

IV. Дипломатичні й консулярні відносити між сторонами, що заключають договір, відновляться негайно по ратифікації мирового договору. Щодо найдальше йдучого допущення консулів з обох боків застережено особливі умови.

V. Заключаючі договір сторони відмовляються обопільно від заплати коштів війни, себто від державних видатків на ведення війни, а також від покриття воєнних шкод, себто шкід, завданих державам і їх горожанам на воєнних полях шляхом військових операцій, включаючи сюди всі переведені у ворожій державі реквізиції.

VI. Воєнних полонених відпуститься з обох боків додому, оскільки вони не захочуть дістати дозволу лишитися в чужій державі, або податися до якоїсь іншої держави. Полагодження получених з сим питань відбувається шляхом окремих договорів, зазначених у VIII статті.

В дуже довгій і докладній VII статті усталено будуючі господарські відносини між державами почвірного союзу й Українською Народною Республікою на таких основах: на час до 31 липня с. р. обов'язуються сторони, що заключать договір, постачати обопільно надвишки *хліборобських і промислових продуктів*. Скількість товарів і їх ціни установлює комісія, яка сходиться зараз же по заключенню миру. Виміна товарів відбуватиметься почасти через державні централі або стоячі під доглядом держави, а почасти шляхом вільної торговлі. До заключення остаточного торговельного договору, а в усякім разі по заключенню загального миру обопільні торговельні зносини управильнить провізорична умова, яку можна виповісти протягом шістьох місяців від 30 червня 1919. Ся провізорична умова усталює обопільні договірні мита, які мали силу до вибуху війни в торговельнім русі між Австро-Угорщиною та Росією, також для зносин між монархією та Україною. В ній є також усі важнійші точки старого торговельного договору з Росією, оскільки вони мають відношення до України. Поза тим забезпечено вільний провіз до Азії, а особливо до Персії, який раніше замикла Росія. Нарешті дійшло до умови в справі ось чого: «В господарських зносинах між краями обох держав, охопленими митовим договором, Австро-Угорщини з одного боку й України з другого боку, не буде Україна жадати полегкостей, які робить Австро-Угорщина Німеччині або якій іншій країні, полученій з нею митовим союзом, що межує з Австро-Угорщиною безпосередньо або через якусь іншу, получену митовим договором з нею або з Німеччиною країною». Такі ж постанови є важними й відворотно для України.

VIII. Усталення публічних і приватних правних відносин, виміна полонених та цивільних інтернованих, справа амністії, а також справа захоплених противником торговельних кораблів — усе те усталиться в окремих договорах з Українською Народною Республікою, які творять значну частину теперішнього мирового договору й, оскільки се можливе, одночасно з ним вступлять у силу.

IX. Умови, заключені сим мировим договором творять єдину неподільну цілість».

Для української держави цей мир безперечно був би з різних боків дуже корисний. Перш усього, ним українська державність визнавалась такими поважними суб'єктами міжнародного права, як центральні держави. А маючи до цього на увазі ще признання Англії та Франції, можна було би тепер уважати її цілком повноправним членом світових держав.

Далі, цей мир досить справедливо й корисно для України розв'язував питання про територіальні межі, особливо щодо Польщі (Холмщина, Підлясє).

В фінансовому відношенню також для України була реальна користь від цього миру: наприклад, золота валюта українського карбованця стояла тоді дуже високо (100 німецьких марок-46 українських карбованців).

Навіть торговельні умови було складенс досить вигідно для України.

Словом, мир цей був би дуже корисним і для української держави й для її Уряду, коли б... коли б при цьому була одна умова, а саме: коли б цей мир явився не результатом збігу сприятливих обставин, а наслідком нашої сили й волі, коли б ми тою силою самі могли реалізувати, охоронити й затвердити за собою всі наслідки миру. При такій умові це був би дійсний і корисний мир.

А коли український Уряд тої сили не мав; коли розбиті невеличкі військові відділи його безпорадно *одступали на самий краєчок* української території й не було ніякісінької надії своїми силами вернути загублену владу над державою; коли без чужої сили реалізації того миру не можна було й сподіватись,— то весь мир набирав уже іншого характеру, він весь був у руках тої сили, яка мала переводити його в життя.

2. Великодушний лицар

А хто ж мав його переводити, як не ті, що робили його, для яких він був і корисний і необхідний, себто центральні держави, Німеччина й Австро-Угорщина.

Національна політика большевиків на Україні дуже сильно підпихнула українську демократію в обійми німецького імперіалізму. Коли в одної частини її до остаточного виявлення сеї політики було ще вагання й огида до цих обіймів, то після нищення української культури це вагання пройшло, й Центральна Рада свідомо кинулась на груди німецького мілітаризму й запросила його помочі. І без того хистка й непевна у своїх соціальних симпатіях, і без того з великим нахилом до паничів, хуторянка тепер з повним ніби правом заручалася з бравим німецьким генералом, щоб у нього знайти охорону й оборону нищених прав української нації.

Отак розхристаний, безшабашний націоналізм різних Муравйових, «собирателей земли русской», допомагав розвитку соціальної революції на Україні й гуртував прихильників її!

Німцям же, розуміється, було дуже приємно й вигідно взяти на себе роль благородних оборонців молодої держави й нівечених її національних та державних прав. Перш усього

ці великодушні лицарі справедливості мали за це добру платню по договору (одного хліба Україна мала дати м і л ь й о н т о н н!). Потім це лицарство давало їм змогу пустити на спочинок та розкішну українську пашу свої зголоднілі й перетомлені армії. Далі, ця їхня великодушність давала їм змогу окупувати величезний край без усякого напруження сил, володіти ним і використовувати всі багатства його д о с х о ч у.

Отже, справу уладнали надзвичайно швидко й легко. Німеччина й Австро-Угорщина навіть мало не посварились між собою, хапаючись одна поперед одної взяти на себе якомога більший тягар сього лицарства перед молодою беззахисною хуторяночкою. Нарешті, поділились: Австро-Угорщина взяла під свою опіку південь України, Німеччина всю останню її територію.

Хуторянка ж з хусточкою в руках і заплаканими очима звернулась спочатку до народів усього світу з жалями й прокльонами на большевиків, так промовляючи:

«Ще перед двома місяцями говорили скрізь у Росії про Україну, як про оазис у російській пустелі. В нашому краю був лад і порядок. Радість, гордість і повага огортали нас перед першим народним парламентом, Ц. Радою, яку вибрав сам народ. Ми старалися не нищити, але відбудовувати собі самі на руїнах війни наш край. Большевики в Петрограді, Москві й інших російських містах з заздрістю та ненавистю дивилися на поступ українців. Та це була мала причина. Головною причиною їх заздрості було природне багатство України на збіжжя, цукор і все інше, що наш рідний край мав у себе. Це стара, історична звичка захланого, ненаситного руського народу, нашого поневольника, нас грабувати й висисати... Чужинці! Тепер ви бачите правдивий характер большевиків. У Харкові, Полтаві, Катеринославі й Києві тепер убивають і палять. Кожного українця, який брав участь у соціальній революції, щоб підперти нову волю нашого краю, переслідує, витягає з хат і розстрілює червона гвардія...» (Відозва У. Ц. Ради «до народів світу», лютий 1918 р.)

Отак, чисто по-хуторянськи та по-баб'ячому розказавши про большевиків, як про ворогів соціальної революції, хуторянка повернулась тоді до німецького народу й, знов розповівши про большевиків, як про банди грабіжників та злочинців, а себе виставивши дійсною соціалістичною владою, закінчила:

«У сій тяжкій боротьбі за наше існування ми шукаємо помочі. Ми глибоко переконані в тому, що німецький народ, який любить спокій і порядок, не зостанеться байдужим, коли дізнається про наше лихо. Німецьке військо, що стоїть з боку нашого північного ворога, має силу, щоб нам допомогти й своїм втручанням охоронити наші північні межі від дальшого вдирання ворога. Це є те, що ми мали сказати в тяжку годину, й ми певні, що наш голос буде почуто». (Відозва У. Ц. Ради «до німецького народу», лютий, 1918 р.)

Ну, розуміється, його було почуто. «Німецький народ», а іншими словами німецький імперіалізм дуже був зворушений і розжалоблений словами хуторяночки. Закрутивши вуса догори й клацнувши тяжкими гарматами, він у пориві шляхетних лицарських почувань одважно кинувся на північного ворога хуторянки.

Ну, звичайно, перед цим було зроблено невеличку умову щодо «подяки» за це лицарство й та подяка мала бути зроблена переважно хлібом, цукром, жиром, шкурою, словом, усім тим, що водилося на хуторі.

3. «Визволитель» України

Не треба бути військовим геніальним стратегом, щоб зразу ж угадати, чим мала скінчитися боротьба німецької дисциплінованої ідеально озброєної п'ятсоттисячної армії з нещасними, обдрипаними, незорганізованими частинами червоної гвардії. Для німецького війська це був собі військовий променад по Україні. Вони собі йшли, постріловали, а большевики при одному наближенню їх, часто не пробували навіть для проформи ставити опір, одступали й тікали.

А для декорації, для символу, що большевиків виганяє українська влада, попереду німців виступали ті дрібочки українського війська, яке було при Центральній Раді. Коли большевики очищали перед німецькою силою якесь місто, українці старались першими вступити в нього й прийняти на себе всю честь визволення.

Так було визволено й столицю української держави, Київ. Большевики, розуміючи, що на одбиття Києва німцями буде кинено значну кількість своїх сил і що боротись з цими силами є справа цілком безнадійна, рішили здати місто без бою. Але іменно для Києва й треба було утворити враження, що виганяють большевиків у к р а ї н с ь к і війська, а німці, мовляв, так собі, десь там з-заду, як малозначні, непомітні свідки цеї боротьби.

І от для такої декоративно-рекламної, дутої справи виступив майстер по цій части, бувший генеральний секретар військових справ, а тепер тільки отаман (генерал) С. Петлюра. Йому роздути свій рекламний пузир до надзвичайних розмірів було тим легше, що большевики самі його до цього часу з усіх рекламували. Не знаючи, що його вже було позбавлено посади військового секретаря, й думаючи, що він і далі є військовим міністром, большевики прив'язували до імені С. Петлюри всі військові операції українців, усиленно називаючи «петлюровцями» всіх, хто їм здавався контрреволюціонером. Сотні відозв, промов і статей з лайкою «петлюровець» робили те, що С. Петлюрі, людині в українському рухові й у політичних колах зовсім незначній, а почасти навіть смішній деякими рисами своєї вдачі, було зроблено, що називається «ім'я». Для большевиків, для революційного робітництва й селянства це ім'я стало іменем контрреволюційним, а для всіх ворогів большевизму таким іменем, з яким зв'язувались надії на визволення від большевиків. Отже, можна сказати, що без своєї вини, силою випадкових обставин С. Петлюра «без драки попал в большие забияки». Будучи гарячим прихильником саморекламної діяльності, С. Петлюра, розуміється, нічого не мав проти рекламування його большевиками й ще допомагав цьому парадами, молебнями та всякими іншими декоративними «актами» своєї «політичної» діяльності.

Таким чином, нічого дивного не було, що київські українці, київська буржуазія, розігнане з своїх маєтків поміщицтво, домовласники, спекулянти, дрібне міщанство, словом, усі ті шари населення, які з тих чи інших причин були ворожі до большевиків, що вони з іменем на всі боки лаяного Петлюри й «петлюровців» зв'язували своє визволення й ждали того Петлюру, як бога.

А тут ще «отаман» Петлюра час від часу візьме та й сипне з німецького аероплана прокламацій на Київ. Або, стоячи з своїми дрібочками «козаків» поперед тяжких, запанцирених військ німецької армії, стане в позу героя й визольника й по телефону накаже міській думі надіятись, твердо триматись і вірити, що славне українське військо з ним на чолі визволить Неньку-Україну з-під ярма напасників.

І коли, нарешті, большевики (в ніч на 2 марта 1918) виступили з Києва, то з другого кінця в нього вступили українські війська з «отаманом» С. Петлюрою на чолі. Отже, С. Петлюра здержав своє слово: визволив і всю Україну й столицю Київ. І то він прогнав насильників, він, такий непереможний, такий могутній, такий одважний.

А С. Петлюра зараз же на Софійську Площу й давай з попами, з дзвонами, з усією декорацією пресерйозно приймати всю честь на себе й парадувати.

А так надвечір тихенько, скромно, але з тяжким, моторошним і, здавалось, з безконечним гуркотом почали вкочуватись у столицю України німецькі війська.

Розділ XV

Конфлікт двох сил

1. Гості й друзі. — 2. Хуторянка й на німецькій гарматі. — 3. «Соціалістично»-хуторянська діяльність. — 4. Ні паничам, ні парубкам. — 5. І «ні туди, Микито, ні сюди, Микито».

1. Гості й друзі

В кілька тижнів усю Україну було «вичищено» від большевицької влади. Муравйов вихвалявся, що її було принесено з півночі «на вістрях штиків» на Україну. Хвалькувата, поверхова неправда. Без українських мас ніякі північні штики ніякої влади не мали би.

Але що українська влада повернулася на тяжких німецьких гарматах, то тут, хоч ніхто тим не хвалився, була гірка правда.

І цілком природно, що кожний цікавився: а що ж далі буде, що крім українсько-національної влади ще принесуть Україні оті німецькі тяжкі гармати?

Українська влада старалася заспокоїти населення всякими офіціальними й неофіціальними роз'ясненнями, відозвами й оповіщеннями. Наприклад, голова Ц. Ради М. Грушевський так говорив: «Військо німцям самим потрібно й тому їхні полки зостануться доти, доки вони будуть потрібні нашому Правительству для очищення України. Їм наказано не грабувати, не кривдити українську людність, бо німецьке Правительство хоче, щоб між Україною й Німеччиною були відносини щирі й дружні та щоб українська людність дивилась на німців, як на своїх приятелів».

Голова ж Ради Народних Міністрів давав таке цікаве пояснення:

«Війна, об'явлена Совітом Народних Комісарів Україні, захопила нашу молоду Українську Народну Республіку зовсім непідготовленою. Большевики наслали на Україну силу свого війська й червоногвардійців (здебільшого грабителів і злочинців), котрі сараною пройшли по нашому краю, беручи місто за містом, і захопили навіть Київ.

«Центральна Рада та Правительство України — Рада Народних Міністрів мусили покинути на деякий час Київ, виїхали на Волинь і почали збирати сили проти насильників і грабіжників. Але обдурений большевиками наш народ дуже мляво підіймався на охорону свого краю, своєї волі, свого багатства, а тим часом большевики без ладу, без контролю відбирали та грабували у селян усякий продукт, як-то: хліб, худобину, цукор, і вивозили у Великоросію. Руйнували вони все народне багатство, а людність нашу розстрілювали тисячами й десятками тисяч».

«І от, щоб припинити руїну краю, щоб заховати людність від розстрілу, знущання та грабунку, Українське Правительство через свою мирову делегацію звернулося 12 лютого с. р. до німецького народу за допомогою проти грабіжників. Німецький народ згодився допомогти нашому народові й вислав на Україну військо».

«В тих місцях, де загодя роз'яснено населенню про мету приходу німців, там, де малася хоч якась влада, там українське населення віднеслося спокійно й навіть задоволено. Навпаки, в місцях, де агітували большевики, населення зустріло німецькі війська вороже й навіть зі зброєю в руках».

«Щодо відношення німецької старшини й Українського Правительства, то се — відношення співробітництва; добрі приязні відносини, без яких-то небудь непорозумінь. Німецька старшина не судить, не карає громадян нашої Республіки, а коли кого арештує, то тільки за напад на німецькі війська або за допомогу большевикам. Щодо реквізиції хліба, худоби й інших продуктів, то роблять се німецькі війська не для вивозу в Німеччину, а для потреб походного часу; але при реквізиції німці видають квитки (розписки), по яких буде платити Українське Правительство».

«Нарешті мушу сказати, що, на мою думку, при нашій зорганізованості дружні відносини з могутньою німецькою державою принесуть лише користь молодій Українській Республіці, зміцнять її й поставлять нарівні з іншими великими державами».

Які саме були ті «приязні» відносини й як німці не вмішувались у внутрішні справи, виявилось далі.

Мусили й самі німці щось сказати для заспокоєння. І представники німецького штабу говорили так:

«Німецькі війська прийшли на Україну на просьбу Українського Правительства, щоб установити знов спокій і лад. Таким чином німецькі війська — гості Українського Прави-

тельства й тому відносини поміж ними добрі».

«Українські війська підлягають найближчій німецькій старшині й під її проводом воюють спільно з німецьким військом».

«Відношення населення дуже неоднакове, дивлячись по поглядах і відношенню населення. Усі бажаючі порядку, котрі стоять на боці Правительства, бачать у німцях своїх визволників і задоволені з їх приходу. Вороги Правительства, а так само й усі, хто через непорядки міг багатіти, й насамперед широкі кола, котрих нацьковано й неправдиво освідомлено, ті бачать у німцях своїх ворогів і бояться через них щось утеряти. Особливо треба підкреслити, що більша частина селян гадає, що німці покликані багатими поміщиками, щоб перешкодити розділові землі. Се — брехня, бо німці ні в якім разі не мають наміру втручатися у внутрішні політичні відносини українців».

«Щодо запитань, як далеко піде німецьке військо по Україні, то се в першу чергу залежить від бажання Українського Правительства».

«В разі, як се було б потрібне, Німеччина, не дивлячись на важку боротьбу на західнім фронті, цілком у силах надіслати на Україну ще значно більше війська».

Словом, гості, приятелі й надзвичайно делікатні друзі: скажуть, ідіть собі, й підуть зараз же.

2. Хуторянка й на німецькій гарматі

Але, не вважаючи на ці заспокоювання, зацитькування й приголублювання, ті широкі народні маси, які, на признання самого Голови Уряду «будучи обурені большевиками, мляво піднімались на охорону свого краю», ставились з непримиренним недовір'ям і затаєною ворожостю до цих люб'язних гостей. Та навіть і не «одурені» большевиками, а просто більшменш демократичні й поступові елементи з тривогою поглядали на мілітарного лицаря, який, мовляв, так любив молоду українську державу й з тої любові жертвував за неї своїм життям. Цей «гість», який, власне, був справжнім хазяїном краю, не викликав великого довір'я.

І та ворожість мас, і недовір'я демократичних кіл не були безпідставні, а пізніше знайшли якнайболючіше підтвердження.

В чому ж полягав корінь тої ворожнечі й тривоги?

Не в отому, що ця мілітарна сила, на яку спиралася українська влада, була чужа національно; не в тому навіть, що фактично вся влада була в її руках. А в тому, що вона була с о ц і а л ь н о ворожа й чужа українській нації. Ця сила була силою німецького імперіалізму, силою визискуючих класів, німецького юнкерства, капіталістів і великої бюрократії. І цілком оправдуваний був сумнів: чи може ж ця сила ставитись як не прихильно, то, принаймні, хоч толерантно до тих соціальних змагань українських мас, які з природи своєї ворожі інтересам пануючих класів. Та не говорячи вже про ті соціальні завдання, які ставили большевики на Україні й за якими теж охоче пішли широкі працюючі маси, чи можливо було, спираючись на силу німецького імперіалізму, зберегти хоч деякі соціальні, політичні та демократичні здобутки революції?

Другими словами: чи міг дрібно-буржуазний селянський клас, якого по суті репрезентувала українська демократія й її влада, порозумітися й згармонізуватися в своїх цілях та інтересах з класами німецьких капіталістів і юнкерів, яких репрезентувала мілітарна їхня сила на Вкраїні з генеральним німецьким штабом на чолі?

У цьому була суть усього питання. Від тої чи іншої розв'язки його залежало навіть саме існування української влади й держави. Бо ясно, що німецький озброєний імперіалістичний кулак, який у своїх цілях не вагався бити й трощити такі старі й такі соціально-поріднені з ним держави, як Бельгія, Румунія, що він через щось буде церемонитись з якоюсь селянською державністю, яку він сам немовби й поставив на ноги.

Отже, Центральній Раді треба було з самого початку ясно й виразно це зрозуміти. Коли вона одважилась на такий крок в ім'я збереження національної влади й державності, то повинна була здати собі справу з того, з ким вона має діло й чим має за те платити. І відповідно до того пристосувати всю свою політику.

Коли сіла на німецьку гармату, то повинна пам'ятати: «на чийому возі їдеш, того й пісню співаєш».

Але хуторянка як була хуторянкою, так нею й лишилась, як співала свою мішанину з паничівсько-парубоцьких пісень, так і на німецькій гарматі, пацаючи ногами, безжурно їх виспівувала.

Хто він, граф Бобринський?

Невідомо коли і з чиєї легкої руки прізвище Бобринський почали згадувати лише жартома. І нині чуємо таке: «А хто його знає? Мабуть, граф Бобринський!» І складається враження, що особа ця літературна, вигадана, як, скажімо, Козьма Прутков або ж поручик Кіже. Насправді ж, існувала ціла родина Бобринських, а нащадки її, мабуть, живуть і нині. Згадку про неї можна знайти не лише в енциклопедії Брокгауза та Ефрона, але й у Великій Радянській останніх випусків. Деякі представники цієї шляхетної родини, обіймаючи свого часу значні державні посади, зробили певний внесок у розвиток економіки, промисловості, транспорту, сільського господарства Російської імперії.

Але при всій своїй шляхетності родина Бобринських не могла похвалитися давністю свого роду. За пікантних обставин з'явився на світ засновник цієї родини.

В імператриці Єкатерини, крім законного сина-спадкоємця престолу Павла, був ще і позашлюбний, якого вона народила від одного із своїх фаворитів—Григорія Орлова. Хлопчика, який народився у Зимовому палаці 11 квітня 1762 року, назвали Олексієм. Факт його народження підтверджував лист Єкатерини від 2 квітня 1781 року, який зберігався в родині Бобринських. Відомо також, що в молоді роки Олексій виховувався під прізвищем Шукурін.

Павло I, що після смерті матері успадкував царський престол, 1796 року своїм указом подарував брату Олексію Шукуріну титул графа Російської імперії, звання генерал-майора, а також орден Анни I-го ступеня. Імператорським указом новоспеченому графові відписувалися також Бобрицька та Богородицька вотчини у Тульській та Київській — у Московській губернії. Чи не від назви першої своєї вотчини і запозичив прізвище засновник роду Бобринських?

У графа Олексія Григоровича Бобринського від шлюбу з баронесою Ганною Володимирівною Унгер-Штернберг народились донька і троє синів. Саме про одного з них, що народився 1800 року, і на честь батька названого Олексієм, я й хочу розповісти докладніше.

Олексій Олексійович Бобринський завдяки своїм багатогранним талантам і кипучій енергії залишив свій слід у вітчизняній промисловості, у сільському господарстві. Саме він був засновником і першим директором першої в Росії Царськосільської залізниці.

Але найбільша заслуга графа полягає у тому, що він, образно висловлюючись, став тим локомотивом, який зрушив з мертвої точки галузь, що стала однією з провідних і найвагоміших у сільському господарстві. Йдеться про вирощування цукрових буряків та виробництво з них цукру.

Зробимо невеличкий екскурс до витоків цієї вельми важливої галузі. Як засвідчує відомий економіст і дослідник вітчизняної історії цукробурякової промисловості академік Г. К. Воблий, перший цукровий завод на Україні звели 1824 року в селі Макошині Чернігівської губернії. А перша російська цукроварня була заснована в 1802 році в маєтку Аляб'єво Тульської губернії. А далі цукроварні вже з'являлися, як гриби після дощу.

Будівництво перших бурякоцукрових заводів і ті чарівні перспективи, які обіцяло виробництво, викликали серед російських та українських поміщиків справжнісінький цукровий бум. Найпопулярнішою темою, що жваво обговорювалась на балах і у фойє театрів, в салонах маєтків та під час дворянсь-

кого зібрання, було виробництво і збут цукру. Ось, наприклад, які рядки зустрічаємо ми у вірші О. С. Пушкіна «Зима. Что делать нам в деревне»:

Иду в гостинную, там слышу разговор
О близких выборах, о сахарном заводе...

Цікаво, що навіть на північному заході Росії — на Псковщині, у родовому гнізді Пушкіних, цікавились цукробуряковим виробництвом. Але скоро бум почав спадати, а ентузіазм першопрохідців російського цукроваріння — згасати. Рожеві плани швидкого збагачення не виправдали себе. Маленькі примітивні цукроварні замість очікуваного зиску почали приносити самі лише збитки. І це не дивно: невисокі врожаї та цукристість коренеплодів, низький рівень агротехніки і необізнаність з основами вирощування нової культури, примітивна технологія цукроваріння — все це аж ніяк не сприяло ефективному веденню господарства і одержанню високих прибутків.

Хтозна скільки тягнулася б ця криза. Та ось за відродження буряківництва взявся Олексій Олексійович Бобринський. Він, безумовно, був глибоко обізнаний із станом справ за кордоном — переважно у Німеччині та Франції, читав праці вітчизняних та зарубіжних учених-цукротехніків, що були фундаторами буряківництва. Граф, мабуть, одним з перших зрозумів, що починати справу треба з поліпшення природи цукрової культури, перетворивши її на «комору цукру». Розумів він також, що для цього треба докорінно змінити агротехніку з городньої на польову. Але й це ще не все. Для нової агротехніки потрібні були нові, досконаліші знаряддя праці. Отже, Бобринський винаходить і виготовляє нові конструкції сівалок, розпашників, веде інтенсивну роботу по підвищенню цукристості, проводить досліди з добривами, дбаючи не тільки про підвищення врожаїв та вмісту цукру, але й про повернення родючості грунтам. Вивчає і розробляє найкращі способи зберігання коренеплодів і пише дуже цікаву і корисну, за відгуками знавців, записку з цих питань.

Багато вдосконалень вносить Бобринський і в технологію вилучення цукру. Слід сказати, що на той час вихід цукру на заводах був ще дуже низький. На підприємствах Бобринського застосовують винайдене ним так зване вимочування пресового жому, що давало можливість «висолодити» цукор, вперше застосовують пару для «вибілювання» кристалів, тим самим підвищуючи його якість, запроваджують прогресивний спосіб варіння цукру на кристал. Вдосконалення, внесені Бобринським, дали змогу одержувати на його заводах найкращий рафінад у Росії, що користувався широким попитом.

Німецький мандрівник, що відвідав у 50-ті роки заводи і маєтки Бобринського, був вражений колосальними, як на той час, площами бурякових плантацій.

Вдячні кияни поставили пам'ятник Олексію Олексійовичу Бобринському. Бронзова фігура графа стояла на розі Безаківської (нині Комінтерну) вулиці та Бібіковського (нині Шевченка) бульвару.

Історія життя та діяльності О. О. Бобринського ще чекає на свого дослідника. Не знаю, як бути з пам'ятником, але якось відзначити і вшанувати заслуги графа-інженера, агронома, технолога, винахідника та економіста ми повинні.

Сталій ІЛЛЄВИЧ,
кандидат сільськогосподарських наук.

Резонанс

Спасибі за вісті з батьківщини

Учора я одержав 6-й номер журналу. (Його надіслали мені з редакції, бо на пошті загубився). Величезне вам спасибі! Живучи далеко від рідної України, відчуваєш особливу потребу в журналах та газетах з батьківщини.

Саме тому я організував у школі, куди ходить моя дочка, недільну школу української мови. А тепер завдяки вашому журналові починаємо розповідати дітям історію України. Ми до цього хочемо залучити вчительку з історії, тим більше, що вона сама українка і закінчувала Чернігівський педінститут.

Щодо надісланих на моє прохання проспектів «Науки і суспільства», то я їх розповсюджую у магазині «Українська книга» на Арбаті. Його відвідують переважно українці, які живуть у Москві та Підмосков'ї. Частину ж рекламного матеріалу передав співголові товариства «Славутич». Надішліть, будь ласка, іще. То ми розповсюдимо листівку далі: адже у нас тут є молодіжне відділення «Славутича», яке об'єднує студентів-українців.

В. КОПТЄЛОВ.

м. Люберці
Московської обл.

Щоб жити у злагоді

Мов того маку, розсипано українців по Австралії і Канаді, Сполучених Штатах і Європі... Не всі за межами України-матері (та хіба тільки за межами?) зберегли в собі те, що прийнято називати корінням нації. Різні тому причини. Багато з нас лишилися лиш носіями прізвищ, а то й зовсім розчинилися серед інших народів. Та не про них мова.

...Українців у Литві близько сорока тисяч. Волею долі стала ця земля їм рідною, і вони на ній — не гості, а учасники духовного і державного відродження республіки, які водночас не забували своєї материнської землі.

У жовтні 1989 року відбулась установча конференція Громади українців Литви (ГУЛ). Тож їй лише рік. Але українсько-литовські зв'язки починалися задовго до наших днів. Мабуть, ще до того, як 1219 року у Володимирі-Волинському було укладено договір між Данилом Галицьким та литовським князем Міндаугасом. Цілком вірогідно, що литовці зобов'язалися допомогти Галицько-Волинському князівству в його протистоянні Польщі, а українські князі — не перешкоджати розширенню політичного впливу Литви в Чорній Русі, а також разом стерегтися німецьких орденів.

...У різний час і за різних обставин потрапляли українці до Литви. На теперішній території перші власне українські поселення з'явилися у XIV—XVI століттях. Компактні забудови і досі збереглися в селі Ойрани поблизу Вільнюса.

Найпліднішими українсько-литовські зв'язки, як це не дивно, були у 20-30-х роках нашого століття.

1921 року в литовській газеті «Ліетува» і журналі «Трімітас» розповідалося про долю України й українців у Литві і висловлювалася думка, що передовим силам двох народів треба єднатися. І тільки 1927 року народилась ідея створити литовсько-українське товариство. Воно поставило собі завдання: «Познайомити зв'язані традиціями дві нації — литовську і українську, вказати на спільні інтереси, докласти всіх зусиль для спільного пізнання, зближення, поширення, скріплення і усвідомлення широких кіл суспільності. Систематично налагоджувати зв'язки на культурно-освітньому полі, налагоджувати дружні стосунки та створювати основу до тісної співпраці на всіх ділянках життя обох націй».

Було створено ініціативну групу у складі Скіпайтіса, Вайльоніса, Бартовича, яка підготувала проект статуту товариства. 20 січня 1928 року його затвердили Установчі збори.

Головні напрями діяльності — преса, живе слово, культурні заходи, концерти, виставки, подорожі, екскурсії. З литовського боку велася підготовка лекцій, в яких професори знайомили литовську громадськість з історією українського народу, з життям і творчістю його визначних осіб. 29 березня 1928 року першу таку лекцію «Доля Західної України після першої світової війни» прочитав Пуріцкіс. З 1929 року щомісяця транслювалися спеціальні радіопередачі, де звучала українська музика, пісні, концерти, літературні твори.

У березні 1932 року Литовсько-українське товариство видало у Каунасі перший номер інформаційного бюлетеня «Ліетув'ю-Україніечю Драгійос Жіміос» («Новини Литовсько-Українського товариства»). 17 номерів цього бюлетеня виходили регулярно до травня 1935 року. Починаючи з четвертого номера (червень-липень 1932 року), з'являються україномовні матеріали, набрані латинським шрифтом. Пізніше перейшли на український шрифт.

Товариство мало свій хор, драматичний гурток. З великим успіхом проходили вистави «Наталка Полтавка» за участю членів українського відділу товариства.

Інформаційний бюлетень Литовсько-українського товариства відгукувався на події, що відбувалися на Україні, знайомив читачів з досягненнями культури і науки.

Починаючи з 1928 року товариство кожного року відзначало Шевченківські дні. Ці свята також транслювалися по радіо.

Українці в Литві дотримувалися своїх релігійних і національних звичаїв. Схожими були святкування Різдва у литовців та українців.

Проте з відомих причин у подальші роки ці процеси були перервані. Ось чому нині відродження національної культури литовських українців стало метою Громади українців Литви, яку офіційно було зареєстровано в Литовському фонді культури разом з Російським культурним центром, Громадсько-культурним товариством поляків Литви, Това-

риством культури євреїв Литви, білоруським клубом «Сябрина», Естонським культурним товариством, Вірменським культурним центром та іншими. Ці товариства об'єднались у Литовську міжнаціональну координаційну асоціацію.

Сьогодні ГУЛ має свої осередки практично в усіх великих містах Литви. Але найчисельніший, звичайно, у Вільнюсі, адже у столиці республіки живуть 13 тисяч українців. Про їх авторитет свідчить той факт, що для представництва ГУЛу в сеймі Саюдіса виділено місце.

Громада видає інформаційний бюлетень «Пролісок», транслюються україномовні радіопередачі по другій програмі литовського радіо, діє дискусійний політклуб, гуртки художньої самодіяльності.

У Вільнюсі та Йонаві працюють українські недільні школи. Вони допомагають дітям і дорослим поповнити свої знання з рідної мови, літератури, історії та географії України.

Одним з напрямів роботи товариства є встановлення творчих контактів з культурними організаціями у Литві, а також за її межами, наприклад з українознавчими клубами «Спадщина», «Громада», Товариством української мови імені Тараса Шевченка, Народним рухом України за перебудову, Товариством Лева. Зав'язується дружба з українцями Латвії й Естонії. Вільнюська та Ризька недільні школи обмінюються слухачами. Підтримуються зв'язки з українською діаспорою в Америці, Польщі. Так, зокрема, українці з-за кордону допомагають забезпечувати підручниками та іншими книжками недільні школи. Київ, на превеликий жаль, у такій допомозі відмовляє.

Міжнаціональна координаційна асоціація Литви, що об'єднує людей доброї волі національних товариств, у тому числі й Громаду українців Литви, схвалює перебудовчі процеси у царині економічного і духовного життя, закликає міцнити дружбу всіх народів, бо в ній гарант поступу.

Людмила НАЗАРОВА.

м. Вільнюс.

Банк ідей

НЛО, полтергейст і... бет!

Останнім часом у різних періодичних виданнях з'являються розповіді очевидців про аномальні явища у різних куточках планети, котрі я пояснив би простою гіпотезою, що її можна перевірити експериментально.

Спинимося, передусім, на швидкоплинних аномальних явищах, відомих під абревіатурою НЛО, які на думку деяких науковців і переконаних ними журналістів, є «гостями з космосу». Зробивши аналіз описаних у періодиці фактів, автор пересвідчився, що в 99 процентах випадків НЛО мають земне походження, решту ж можна пояснити галюцинаціями. Вони виникають з переляку, коли людина стикається з невідомим і відчуває на собі дію струмів високої частоти... НЛО — це черговий вихід блукаючих екрануючих точок (БЕТ) стоячих електромагнітогравітаційних (ЕМГ) хвиль із струмами високої частоти. Сучасна наука забула про існування у земній корі (літосфері) стоячих ЕМГ-хвиль, породжуваних розрядами блискавок між літосферою та грозовою хмарою чи між горизонтами гірських порід земної кори на глибинах до 80—150 кілометрів.

Струми високої частоти викликають світіння повітря у вигляді різних геометричних форм, що здаля нагадують трикутник (фактично це конусна спіраль, яка, здіймаючись угору, стає прожектором), який перетворився на кулю і через деякий час (в міру надходження і зростання енергії хвилі) на «тарілку» на висоті до 200 метрів. З неї на землю світить «фара», яка має найбільшу яскравість, оскільки цим променем линуть основні імпульси хвильової енергії струмів високої частоти (СВЧ) з надр планети. Розігрітий згусток створеної з газів атмосфери плазми світиться різними кольорами, змінюючи яскравість, і його можна зафіксувати навіть радіолокаторами, що не раз спостерігали оператори систем ППО різних країн.

Відомо, що плазма поглинає, пропускає чи відбиває ЕМГ-хвилі певної довжини. В даному випадку переважає поглинання (як наслідок — світіння різної інтенсивності і кольорів) та відбиття, або екранування, що призводить до затемнення нижньої частини об'єкта... Рухи і нахили іонізованого об'єму пояснюються зміною інтенсивності та напрямку пучка променя прожектора, яким з певною частотою пульсують СВЧ. За сильного вітру НЛО можна буде спостерігати тільки у виключних випадках і лише кілька секунд.

Розвиваючи ці уявлення і конкретизуючи їх, можна пояснити й усі інші геометричні форми НЛО. Наприклад, еволюцію «тарілки» в тор (бублик), який, у свою чергу, поділяється на чотири чи більше частин; світні стовпи, що стрімко піднімаються і набувають горизонтального положення і рухаються у напрямку повітряних потоків на висоті, куди сягнула ЕМГ-хвиля з надр літосфери, а потім розсіюються...

Звідки береться енергія для цього явища? В цей час у глобальному електричному конденсаторі, що існує між надрами, поверхнею та іоносферою планети (з глибин у 150 до висот 80—100 км) в протилежному районі земного еліпсоїда працюють природні генератори — блискавки між літосферою та грозовими хмарами, які ініціюють ще й розряди в глибину надр. Зміщується фронт грози — змінює своє місце і БЕТ.

Подібні явища відбуваються напередодні та під час землетрусів у сейсмічних регіонах. У літературі описано випадки незрозумілого світіння атмосфери, що нагадує спалахи північного сяйва, кулі в повітрі, які міняться різними кольорами тощо... Очевидці землетрусу в Ташкенті 1966 року розповідали: «...я опинився ніби в середині газосвітної трубки», інший згадує: «...Це скидалося на миготіння зіпсованої неонової реклами зеленого кольору». Або ще такий факт: «...У мене волосся стало дибки — на стелі заблимала й почала розгорятись вимкнена з електромережі лампа денного світла...»

Наведені приклади говорять про спільну природу і причини швидкоплинних аномальних явищ та землетрусів — це електричні, магнітні та гравітаційні явища в надрах планети, що час від часу виходять в атмосферу та викликають світіння іонізованних об'ємів повітря на різних висотах і різної форми.

Викиди БЕТ стоячих ЕМГ-хвиль з СВЧ відбуваються і вдень, але це явище менш помітне, ніж надвечір, уночі або вранці. Найчастіше ці явища в північній півкулі трапляються восени, взимку та весною. Це пояснюється переміщенням фронту грозової діяльності у південну півкулю.

Коли БЕТ виходить на жилий будинок, то люди стають свідками «гри духів» — полтергейста. Пульсуючі СВЧ з надр планети викликають холодне світіння, нагрівання, загоряння та обвуглення різних предметів. Мешканці, сусіди, фахівці стають свідками цього доісторичного явища, відчувають удари «боксерською рукавичкою», скубання, сіпання, поколювання, запах озону, поштовхи та інші неприємні відчуття. Літають невеликі предмети, що мають діелектричні властивості, пересуваються важкі меблі, відбуваються розриви, згинання, розломи, надриви і навіть вцілякі вибухи. Цей погром чинить електромагнітогравітаційна енергія надр планети. Для її приборкання треба створити генератори електричних струмів, що поглинатимуть енергію електромагнітної компоненти стоячих ЕМГ-хвиль. Тоді ця електроенергія пульсуватиме в електромережах споживачів, не викликаючи пожеж та погромів у квартирах чи руйнувань різних споруд під час землетрусів.

Роман ОЛЕКСЮК,
інженер.
м. Вінниця.

ВІД РЕДАКЦІЇ. Ще раз нагадуємо: редакція не має змоги рецензувати ідеї, які надходять. Відбираємо ті, для публікації, які викладено популярно. Решту передамо у міський банк ідей, коли він організується.

Панорама науки і техніки

Кам'яна піна

Під час плавлення металу у ковші утворюється піна, яка, затвердневши, стає нікому непотрібним шлаком. Величезні гори його виростають на подвір'ї металургійних підприємств, ладних якомога швидше позбутися цього непотребу. Скидається на те, що цей викидний матеріал заживе невдовзі другим життям. Його можна буде розплавляти й розливати у різні форми, звідки дбайливий господар вийматиме все, що йому потрібно: піддони, кошики, станини для верстатів, корпуси для насосів, плити для шляхового покриття, арматуру.

Роботи з кам'яною піною ведуться у багатьох місцях нашої країни, в тому числі й у Харкові. Тут усім бажаючим спеціалісти пропонують технологію, яку по праву відносять до ресурсоощадної й екологічно чистої. Щоб не возити шлак на далекі відстані, пропонується працювати з ним безпосередньо біля металургійних та ливарних виробництв. Ідея дуже привабліва, а список можливих виробів залежить від фантазії. Шляховики матимуть шеститонні плити для вимощування доріг, завдяки яким обходитимуться без металу, цементу і щебеню. Для колгоспів, радгоспів є змога налагодити виробництво майданчиків, приміщень для сховищ, підлог, каналів, ферм, криниць і таке інше. Задовольнятимуться й запити будівельників — деталі й вузли з каменю для гребель, відстійників, колекторів, ариків. Спортивні господарники, у свою чергу, матимуть будівельні матеріали для спорудження басейнів, каналів для змагань з греблі, треків тощо. І над усім цим кам'яним роздоллям пануватиме вигода. Тож не дивно, що місцева влада виряджає сюди своїх представників по дешеві й довговічні вироби з каменю.

Осібно стоїть проблема виготовлення з цих матеріалів спеціальних контейнерів для шкідливих відходів, у тому числі й радіоактивних. Наш давній товариш — бетон, з якого споруджують ці пастки, врешті-решт старіє, стає пористим і по деякім часі перетворюється на нашого ворога. Тим часом суцільнолиті кам'яні контейнери з невеликими отворами, крізь які їх завантажуватимуть, більш надійні.

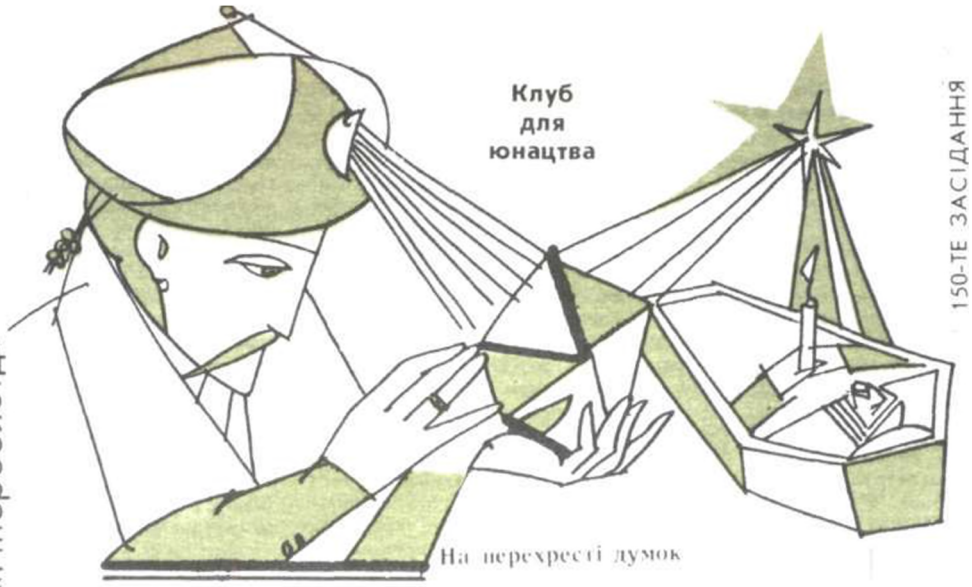

З досьє архіваріуса

Емір Хабарджа втратив спокій після того, як придбав цей діамант: доля наче зрадила його, найкращий астролог Айталик сказав, що на еміра чатує небезпека. Після таких пророцтв емір довго не міг зімкнути очі і щораз подумки повертався до розмови з астрологом. Пригадував, як показав тому діамант і оповів його історію. Діамант перейшов у спадок від батька, котрий беріг його як талісман і частенько клав на долоню, подовгу милуючись чарівним блиском у сонячному світлі. Подейкували, що саме від його дивовижного блиску старий емір і помер. Помер наглою смертю, і ніхто з лікарів так і не визначив причину. Багатьом здавалося, що в усьому винен діамант.

У старовинних хроніках натрапили на записи, буцім дивовижний камінь... упав прямо з неба. Серед ночі видноколо освітив яскравий спалах, а потім почувся страшенний гуркіт. Вранці люди еміра знайшли неподалік палацу чорний камінь. Всередині побачили склоподібне утворення, а коли очистили від нашарувань і віддали знавцю коштовностей, дізналися, що небо подарувало емірові дорогоцінну річ. Відтоді ця історія дедалі обростала різними здогадами. Одні вважади це добрим знаком, інші — провісником нещастя. Останнє не було прибільшенням, оскільки той, хто брав камінь до рук, вмирав за загадкових обставин... Ось чому емір побоювався, чи не вплине діамант і на його долю?

На нашу думку, діамант справді міг впасти з неба. Таке траплялося в історії. Згадаймо хоча б про пригоду, що сталася 10 вересня 1886 року поблизу села Новий Урей Пензенської губернії. Темне небо освітив спалах, а потім люди побачили вогненний слід. Рано-вранці мешканці села

Розповіді про діаманти завжди розбурхують уяву — спрацьовує своєрідний «синдром коштовностей», який може виникнути у кожної людини. Пригадуєте, як і ви в дитинстві, переглянувши фільм про пригоди піратів, годинами ходили доріжками парку, уважно роздивляючись під

вирушили на пошуки зоряного посланця. Неподалік від річки Алатир знайшли невеличке заглиблення, в якому лежав чорний камінь. Поруч кілька дрібних. Люди не наважувалися підійти до них, але таки перебороли страх. Місцевий крамар швидко зметикував — знахідка обіцяє бариш і почав торгувати чорними скалками, твердячи, що це «христові камені», і що вони нібито справляють лікувальну дію.

Найбільший камінь купив місцевий вчитель. Він передав його директорові Санкт-Петербурзького мінералогічного інституту і чекав результатів дослідження. По деякім часі сліди чорного каменю загубилися. Якби не житель Уфи Л. Фролов, який написав листа до газети «Известия» і нагадав про всі ці загадкові події (він надіслав фотокопії документів, які пощастило розшукати в одному архіві), можливо ми й досі не мали б розгадки дивовижної таємниці. Про що ж оповіли стародавні документи?

1887 року чорний камінь, тобто метеорит, досліджували в Петербурзі. Серед науковців був присутній іспанський дипломат Хосе Гост Гінесте, котрий помітив в розколотому метеориті великий діамант. Він заплатив великі гроші за те, щоб знахідка стала його власністю. Ювелір вправив діамант у золоту оправу. Перегодом дипломат подарував його імператорській родині. Російські царі передавали діамант з покоління в покоління. Під час жовтневих подій 1917 року коштовність безслідно зникає.

Справжню таємницю метеорита відкрили російські вчені Єрофеєв та Лачинов. То була сенсація. Ще б пак! Космічні діаманти! На них розпочали полювати сотні любителів легкої наживи. Та багатьом з них доля так і не всміхнулася.

ногами, чи не зблисне, бува, чарівний камінчик.

Щось подібне сталося і 1887 року. Дослідники чорного каменя побачили те, що хотіли побачити. Емоції підігріла присутність іспанського дипломата. Коли за камінчик ладні заплатити золотом, здоровий глузд поступається місцем авантюризму. Про те, що всередині метеорита виявили склоподібне утворення, свідчить і такий факт. 1908 року стався знаменитий Тунгуський вибух. На місці події побували десятки експедицій — від першої, під керівництвом вченого Кулика, до останньої організованої Академією наук. Місце катастрофи досліджували метр за метром. Того ж 1908 року дослідники зібрали і спалили шар торфу у спеціальній печі, а потім ретельно просіяли попіл і піддали хімічному, спектральному, ізотопному та рентгеноструктурному аналізам. Прилади зареєстрували підвищений вміст вуглецю С-14 в силікатних часточках. Цей радіоактивний ізотоп утворюється під дією сильного космічного випромінювання. У попелі також виявили чимало склоподібних зерен діаметром 0,2—0,8 міліметра. Вчені дійшли висновку, що часточки — позаземного походження.

Певне, схожі утворення побачили і дослідники «чорного каменя», знайденого в околицях села Новий Урей. Можливо, вони були більші розміром і справляли враження. Дипломат, здивований незвичайним вмістом каменя, придбав знахідку, а ювелір надав їй певної форми, завдяки чому вона й стала схожою на діамант. Золота оправа підкреслювала надзвичайні властивості каменя, а легенди навколо персня додавали таємничості.

Щось подібне зберігав у своїй скарбниці й емір. «Синдром коштовностей» і тут відіграв не останню роль. Досить легко пояснюється і те, що власники «діаманта» швидко вмирали. Не виключено, що космічний гість мав підвищену радіоактивність і викликав у людей тяжкі захворювання.

Коментар «Гіперболоїда»

Цього разу і прихильники аргументів «за», і прихильники аргументів «проти» зробили все можливе, щоб якнайближче підійти до істини. Одна з останніх експедицій, вирядженних у район Тунгуської катастрофи, натрапила у торф'яних відкладах не лише на склоподібні утворення, а й на дивовижні графітоподібні часточки чорного кольору, що їх поверхня відливала матовим блиском. А графіт, як відомо, за певних умов перетворюється на діамант. Вчені зійшлися на тому, що під час удару космічного тіла об земну поверхню, за високої температури і великого тиску й утворюються... космічні діаманти. Щоправда, щось подібне може статися і в космосі, коли метеорити зіштовхуються один з одним, а на Землю випадає дощ коштовностей. Отже, той, хто придумав вираз: «небо в діамантах»— був не такий вже й далекий від істини. Принаймні, з еміром не можна не погодитись: чорний камінь і справді був провісником дивовижної скарбниці Всесвіту!

Довідка експерта з питань наукової фантастики

Дивні речі трапляються інколи. Живе людина начебто звичайним життям, аж раптом доля підкидає їй якусь дивовижну річ, відбуваються такі зміни, що їх не побачиш навіть уві сні.

Герой оповідання Карла Шульца «Лезо Оккама» також одного разу знайшов начеб звичайний камінець. А коли камінь розтрощили, з нього випала ампула, виготовлена з невідомої речовини.

Бувши людиною допитливою, герой оповідання знайшов-таки спосіб зазирнути всередину ампули. І зрозумів, що це якийсь модуль, адже всередині він побачив дивовижну мікросхему.

Можна зрозуміти настрій людини, яка знайшла камінь, у ньому — модуль, а потім ще й мікросхему. Наче в казці про Кощея Безсмертного. Але герой не вірив у Кощея. Разом з друзями провів дослідження і встановив, що камінь — позаземного походження. А, отже,

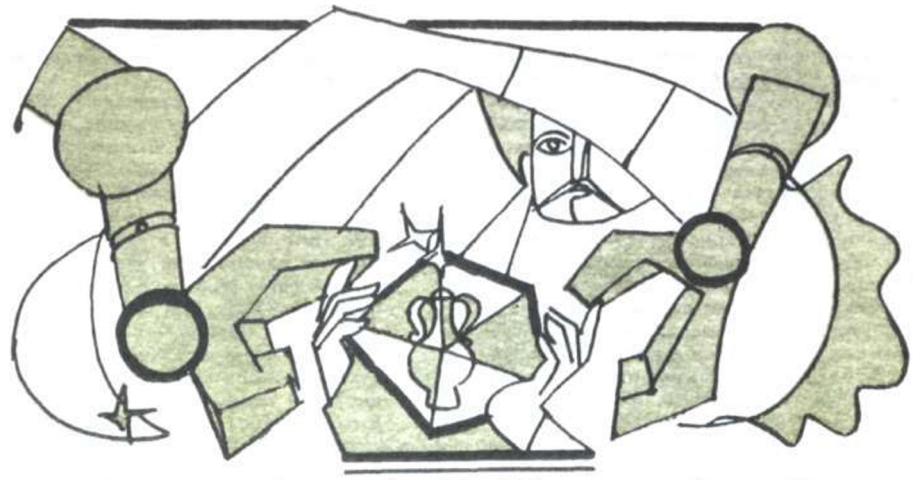

модуль лише свідчив про діяльність далекої цивілізації. Зрештою, все скінчилося благополучно. Модуль наштовхнув героя на винахід, який обезсмертив його ім'я.

Отже, фантасти теж зробили свій внесок у розробку теми, яка сьогодні обговорюється на засіданні нашого клубу. А це означає, що випадки, підказані уявою, трапляються і в реальному житті. Скептики, звичайно, заперечать: а надвисокі температури, а тиск? Та чого не буває на світі! Щодо винаходу героя науково-фантастичного оповідання, то, як бачимо, йому оригінальна ідея впала з неба.

Очевидне-неймовірне

Радирує Сонце

Від Сонця та його атмосфери залежить життя на Землі. Тому астрономи уважно стежать за його поведінкою. Існує навіть спеціальна служба Сонця, яку несе великий загін дослідників.

Спостерігати атмосферу Сонця за допомогою оптичних приладів важко. Приміром, її верхній шар — так звану сонячну корону — можна роздивитися тільки під час повних затемнень. Радіоастрономам не треба чекати їх. Вони скористалися з того, що різні шари сонячної атмосфери випромінюють радіохвилі різної довжини, інакше кажучи, мають індивідуальні «голоси». Так, на хвилі десять метрів «говорять» горішні шари корони, на хвилі 1,25 сантиметра — нижні шари сонячної атмосфери (хромосфера).

Астрофізики вже одержали чимало цікавих і змістовних «радіодепеш» з Юпітера, Марса, Венери, Сатурна. А взагалі, сучасні прилади дають змогу вивчати космічні тіла, віддалені од Землі на шість мільярдів світлових років. Велетенські радіотелескопи приймають сигнали, що линуть до нас близько сорока мільярдів світлових років! Одна світлова секунда відповідає шляхові в триста тисяч кілометрів. Для наочності: всієї енергії випромінювань, прийнятої вченими з космосу за три останні десятиліття, не вистачить, щоб підняти один грам вантажу на висоту в один сантиметр.

Місяць теж відкрив свої таємниці астрофізикам. Вивчаючи його сигнали, вчені помітили: хвилі мають різну довжину. Довші йдуть з глибини, найкоротші — з поверхні. Далі звернули увагу на таке — хоч різниця між температурою вдень і вночі дуже велика, радіопромені не завжди змінюють свою інтенсивність. Так сигнали, що йдуть з 2—3-сантиметрової глибини, майже однакові протягом доби. А це означає, що поверхня нашого нічного світила вкрита шаром пилу з дуже малою теплопровідністю, і він, немов добрячий кожух, захищає нижні шари від різкого охолодження й нагрівання.

Цікаво знати

Водиться в Нілі невеличка рибка — морміус, або водяний слон. Спіймати її дуже важко. Вона здалеку відчуває наближення людини. Яким чином? Виявляється, у хвості морміуса є спеціальний орган, який виробляє електромагнітні хвилі й надсилає їх у навколишній простір. Відбившись од перешкод,

хвилі повертаються назад. Їх ловить «приймач», що знаходиться у плавці риби. Саме за характером відбитого сигналу вона визначає, де перебуває її ворог, і своєчасно уникає зустрічі з ним.

Своєрідне «радіооко» є також у хвостах деяких вугрів, зовні схожих на товстих черв'яків. Їх електричні органи іноді генерують напругу до шестисот вольтів! Має подібний пристрій і так звана риба-ніж, що живе у підводних джунглях Амазонки. Власний «радіолокатор» дає їй змогу продиратися крізь густі зарості.

Нічні метелики і хрущі використовують для радіолокації інфрачервоний діапазон. Це було встановлено на такому досліді. Самицю одного з видів метеликів примістили в клітку з металевої сітки, а іншим разом кинули в скляну банку. В обох випадках самець легко знаходив свою подругу. Коли ж її примістили у непроникну для інфрачервоного проміння посудину, самець не помітив самицю, хоч перебував буквально за кілька метрів од неї. А взагалі, радіус дії локаторів у метеликів сягає десятків кілометрів!

Скат і акула мають органи, дуже чутливі до тепла. Вони вловлюють зміну температури на одну десяту градуса. Але справжнім чемпіоном у цьому є гримуча змія: вона полює в цілковитій темряві, бо природа вмістила поміж її очей спеціальний елемент, що вловлює найменше тепло, випромінюване жертвою.

1. За допомогою якого приладу з дна моря піднімають тварин, рослини, а також зразки донних ґрунтів?

Ехолот, елеватор, драга.

2. Яку назву має трикутне морське вітрило?

Клівер, рангоут, нок.

3. За допомогою якого пристрою запускають двигун внутрішнього згоряння?

Карбюратора, стартера, ежектора.

4. Який серед хижих птахів найкрупніший?

Орел, шуліка, кондор.

5. Хто з російських письменників написав казку про червону квіточку («Аленький цветочек»)?

Бажов, Аксаков, Гоголь.

6. Яку назву має жовто-оранжевий пігмент, який міститься у пластидах рослин?

Каротин, меланін, желатин.

7. Яка друга назва м. Турку (порт у Фінській затоці)?

Фуко, Або, Яік.

8. Який теплий вітер визначає температуру повітря в багатьох районах Африки та Західної Азії?

Самум, сіроко, бора.

Логічний практикум

І Поміркуйте!

У кружальця, що розташовані в кутах ромбів, впишіть цифри від 1 до 16. Причому розмістіть їх так, щоб сума чотирьох кружалець, які оточують ромб, завжди дорівнювала 34. Це стосується як малих ромбів, так і великого, позначеного літерами А, В, С, Д.

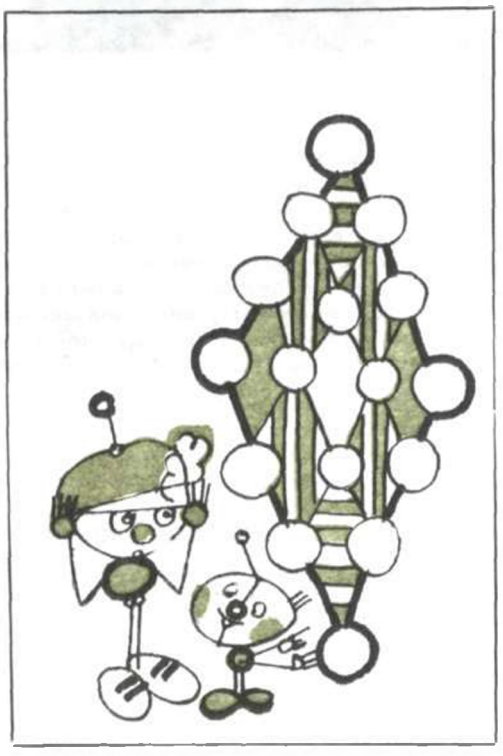

І Розв'яжіть!

На місце знака запитання поставте число, яке не порушило б загальної закономірності. Що це за число?

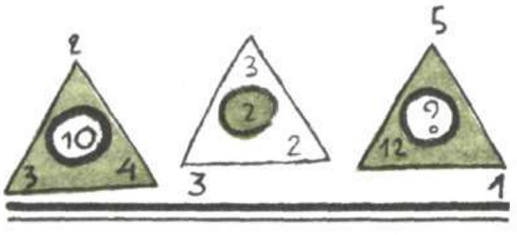

Відповіді на запитання «Гіперболоїда» див. на стор. 87.

За тропіком Рака

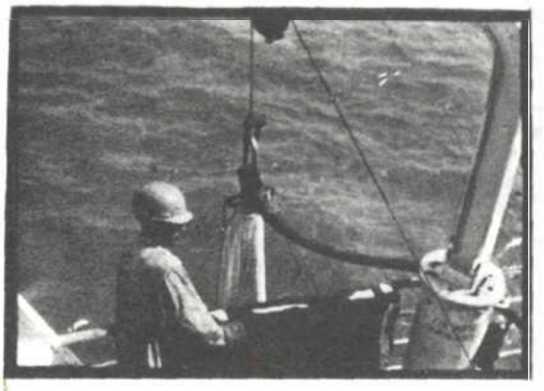

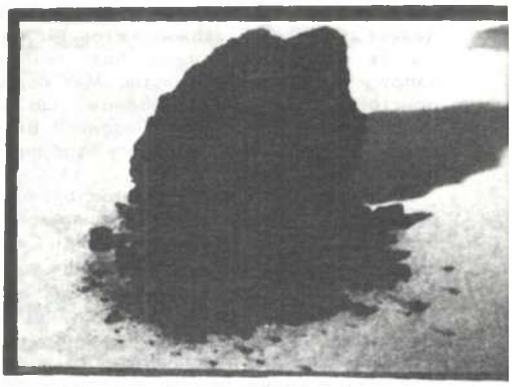

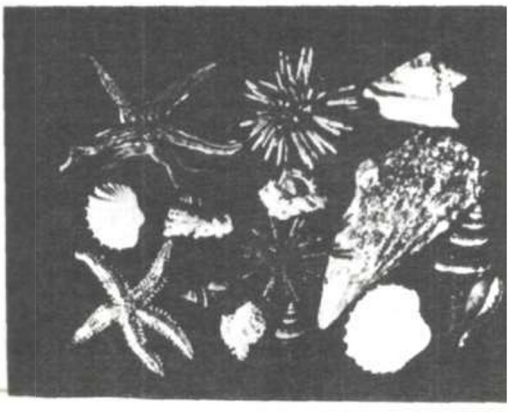

Похмурого осіннього дня невеличке науково-дослідне судно «Професор Колесников» вийшло у бурхливе Чорне море і взяло курс до берегів Гвінеї. То була радянсько-гвінейська геолого-геофізична експедиція по комплексному геологічному картуванню дна шельфової зони Атлантики, до складу якої входили науковці української Академії наук, в тому числі й автор цих нотаток.

До комори Нептуна

Гориста Гвінея — це залізо, алюміній, золото, алмази. Особливо багато тут руд «крилатого металу», бокситів: половина світових запасів. Та ще й яких! Глинозему в них до 35—55 процентів.

Світовий інтерес до гвінейських алюмінієвих руд високий. Їх видобувають фірми Франції, Канади, США, ФРН... Зацікавлена у бокситах Гвінеї і наша країна. Отож наші геологи разом з гвінейськими колегами розвідали не одне родовище бокситів. На одному з них, поблизу міста Кіндії, споруджено радянський бокситовидобувний комплекс. Від родовища до Конакрі протягнуто залізницю, а в самому Конакрі споруджено вантажний порт. Щотижня, а то й двічі на тиждень, звідси відправляються під радянським прапором велетенські суховантажі. Кожен з них везе додому десятки тисяч тонн цінної сировини. У місті є селище для наших гірників та центр з підготовки гвінейських кадрів.

Багато хімічних елементів вимивається з берегових гірських порід й потрапляє в осади шельфу. Таким чином формуються підводні родовища. Тож зрозуміло, яке значення має геологічне картування дна шельфової зони, над чим ми вже протягом кількох експедицій і трудимося.

Шельф Гвінеї відноситься до так званих широких, бо простягається в океан майже на 200 кілометрів.

Він утворився 6—18 тисяч років тому. Тоді розпочався останній великий наступ океану на материки. Загальне потепління і танення льодовиків призвели до підняття рівня води на 100—110 метрів і рівнинна частина гвінейської материкової окраїни опинилася під водою.

Пригадую п'ятнадцятий рейс. Працювали на межі зовнішнього шельфу і материкового схилу. На ехолотній діаграмі вималювався невисокий вал на відносно рівному піщаному дні. Спустили драгу — ківш з товстими сталевими зубами. Він одразу зачепився за скельну породу. Відірвати драгу від дна потужною лебідкою не вдалося. Тоді поклалися на дрейф судна, в якого драга була ніби якорем. Зовсім інша справа! Невдовзі ми підняли 30—40-кілограмову брилу. То був уламок вапнякового рифу. Отже тут у минулому проходила берегова лінія.

Опускання на морське дно гідровібраційного пробовідбирача.

Латерити з дна шельфової зони Гвінейської республіки.

Донна макрофауна Африканського шельфу Атлантичного океану.

Фото автора.

Латерити

Цього разу ми прихопили з собою установку гідровібраційного буріння, сконструйовану у Донецькому політехнічному інституті. Тепер просто з судна робимо неглибокі свердловини у донних відкладах прибережної зони шельфу. Сталеві гравітаційні трубки, що широко використовуються в океанічних дослідженнях, не можуть відібрати пробу грубозернистих осадів, тим паче — в мілководній зоні. Енергії їх падіння недостатньо для подолання величезних сил тертя об піщані та гравійсті грунти. А дночерпалки, що їх використовували у попередніх рейсах, давали змогу заглибитися в океанічне дно лише на 15—25 сантиметрів.

Підіймаємо з глибин зразки грунту гвінейського шельфу. Піщаний осад, що сформувався в умовах суші. Мул озерного типу і навіть лагун. Звідки вони тут? Кілька тисяч років тому нинішнє дно було суходолом. Цю думку підтверджує й те, що в осадах немає решток морської фауни. А головне — вміст латеритів — червоно-бурих жужелистих утворень. Саме вони є продуктом розмивання берега, що містить у собі алюмозалізисті та глинисті мінерали. Припливно-відпливні течії весь час транспортують латеритний матеріал від берега у середню та зовнішню смуги шельфу. Цьому дуже допомагають прарічища великих річок, що перетворилися на підводні каньйони.

В останньому рейсі ми оконтурили смугу шельфу між гирлами річок Конкуре і Нуньєс. Дуже багато розсіяного латеритового матеріалу! Місцями натикаємося на його суцільні кірки. Та установка гідровібраційного буріння їх долає. На палубу піднімають черговий керн.

Латерити багаті окисами заліза. Здебільшого це по суті високоякісна залізна руда з домішками інших цінних елементів.

Є в латеритах уран, торій. Тож і невипадково, що природна радіоактивність донних осадів в два-три рази вища порівняно з радіоактивністю таких же за складом осадів, в яких немає латеритів.

Особливо високу радіоактивність (18—20 тисяч Бекерелів на кілограм сухої породи) мають латерити архіпелагу Лос. Це в прибережній частині шельфу, поруч з портом Конакрі. Острови архіпелагу магматичного походження. На Касі, наприклад, де є рибальське поселення, на пляжі та кам'яному кар'єрі фон гамма-випромінювання становить 50—70 мікрорентгенів на годину. Приставивши прилад до високої стіни кар'єру, ми зафіксували 120 МкР на годину. А на сусідньому острові Рум, де також є рибальське поселення з пляжем (переважно для іноземців), у деяких ущелинах гірських порід стрілка підстрибує до 250 МкР/год. Але тубільці про це, певно, навіть не підозрюють.

З плоских, мов столи, гір, так званих бовалів, важкорозчинні металоносні мінерали нікуди не зникають. І тут, просто на поверхні землі, формуються корисні копалини. Саме такими є родовища бокситів та залізних руд. Процес рудоутворення, як на долоні! Це унікальне явище на планеті, а для геологів — справжнє відкриття. Адже досі ми знали лише про невеликі прояви на поверхні сучасного гідротермального, або карстового рудоутворення.

У Конакрі, столиці Гвінейської республіки, неасфальтовані вулиці і тротуари мають буро-червоний колір. Куди не кинь оком,— міцний латеритний грунт. З нього будують паркани і стіни осель. Центральна частина міста, набережна, національний музей і навіть президентський палац стоять просто на пластах високоякісної залізної руди. Мільярди тонн! Невичерпні, вічні запаси!

Перше чудо світу

Надворі вже березень. Поспішаємо додому. Мов дзеркалом, пройшли Середземним морем,— пощастило. Заходимо в Александрію. Здійснюється моя давня мрія побачити землі легендарного Єгипту.

Каїр. Єгипетський музей. Великі піраміди в Гізі. Стародавні греки назвали їх першим серед семи чудес світу. Над зеленим вбранням Гізи, що розкинулась у вибалку, підносяться силуети велетенських споруд. Простота форм, фіолетово-блакитне тло неба та верхівки дерев, над якими мовби повисли піраміди, надає їм особливої краси і величі. Складені піраміди з великих, гарно обтесаних і щільно підігнаних кам'яних блоків. Скільки б ви думали важить кожен? Щонайменше — 2,5 тонни! Є й

30-тонні! Брил-блоків у тілі піраміди Хеопса два мільйони 300 тисяч!

З північного боку у стіні — вилазка. Від неї досить крутий коридор до поховальної камери, влаштованої високо всередині піраміди. Вгору та вниз — вервечки людей. Притискуємося до стін перехідних майданчиків. Пропускаємо стрічні потоки. Задуха. Нарешті — простора висока зала, оздоблена рожевим гранітом. З протилежного боку — кам'яний саркофаг. Це й було місцем поховання фараона четвертої династії Хеопса.

Біля саркофага — купки людей. Одні — у глибокій задумі, немов зреклися всього земного. Інші, що полюбляють залишати «автографи», забираються у саркофаг, фотографуються.

Ліворуч від пірамід в'ється людський потік до протилежного вибалку. Там — найбільший з відомих сфінксів з головою фараона. В даному разі — з головою фараона Хефрена. Висота того «лева» 20, а довжина тулуба — 57 метрів.

Пагорб, де стоять піраміди, вкритий рухомими пісками. Я спочатку сприйняв їх за розритий майдан. У зоні рухомих пісків починається нова, західна дорога з Каїра до Александрії, якою ми й повертаємося на корабель. Уздовж дороги — молоді цитрусові сади. Місцями на поверхні — вода. Недалеко — Ніл. Освоєні діляночки обнесені з боку дороги кам'яною стіною. Що це? Захист від тихтаки рухомих пісків. Якась аналогія з нашими лісосмугами.

Станіслав ЗВОЛЬСЬКИЙ,
доктор геолого-мінералогічних наук.

Стамбул—Конакрі—Гіза.

На нашій обкладинці

Будинок очима фізиків

Будівельна справа — ще одна галузь народного господарства, де фізичні методи дослідження допомагають споруджувати надійне, комфортне і довговічне житло. У московському Інституті будівельної фізики вивчають акустику майбутніх будинків, дію на конструкції атмосферних явищ, освітленість у різні години доби, витривалість будівельних матеріалів і таке інше. Одне слово, поза увагою фізиків не залишиться ніщо, від чого залежатиме затишок майбутніх мешканців.

У лабораторіях інституту випробовують макети будинків. В одній, наприклад, спорудили штучний небосхил з півтора тисячами джерел світла. Сама лабораторія має вигляд півсфери, де, крім «неба» є ще штучна земля. Тут імітують добовий рух Сонця небосхилом і освітлюваність будинків за будь-якої погоди та їх розміщення на рельєфі. Все тут відповідає міжнародним стандартам освітленості, завдяки чому можна здійснити будь-яке практичне завдання, пов'язане з поліпшенням конструкції. А в лабораторії архітектурної акустики (див. 1-шу стор. обкладинки) розробляють рекомендації для проектувальників та будівельників щодо акустики приміщень та залів громадського призначення. Стіни заглушеної камери облицьовані звукопоглинальним рельєфним матеріалом. Динаміки, мікрофони. Вивчаються особливості суб'єктивного сприймання звуків музики, шумів.

Є в інституті й лабораторія проблем довговічності, де досліджують захисні конструкції, зокрема стіни, за допомогою створеного співробітниками інституту нового лазерного приладу.

Як бачимо, робота Інституту будівельної фізики націлена на майбутнє, а його послугами користуються практично в усіх регіонах країни.

Вам допоможе сластилін

Аптечний кіоск

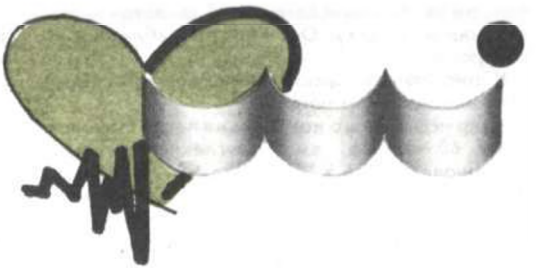

Серед продуктів харчування цукор — не на останньому місці. Це — чиста сахароза. За його рахунок покривається близько 15—25 процентів енерговитрат організму.

Проте як продукт харчування має деякі негативні особливості — дуже швидко піддається дії травних ферментів у шлунково-кишковому тракті, миттю засвоюється, чим викликає різкі коливання рівня глюкози у крові і створює велике навантаження інсулярному апаратові організму. Надлишок цукру в харчовому раціоні придушує процеси ліполізу (розкладу жирових речовин ферментами), підвищує рівень холестерину та тригліцеридів у крові. Тобто веде до ожиріння, а при ряді захворювань — цукровому діабеті, ожирінні, атеросклерозі — до прогресування хвороби й погіршення стану.

У цих випадках доцільно замінити його цукрозамінником. Нині в аптеки республіки надходить новий цукрозамінник — сластилін, який має сильний, чистий солодкий смак. Рекомендується для підсолоджування напоїв та рідких страв хворим на цукровий діабет, ожиріння, а також для профілактики надлишкової ваги. Сластилін засвоюється організмом на 100 процентів без участі інсуліну з утворенням 4 ккал на 1 г препарату. Доза на добу не повинна перевищувати 40 мг на кілограм ваги тіла. Споживати одну-дві таблетки (за смаком) на склянку рідини. Не можна повторно кип'ятити розчин.

Протипоказаний сластилін лише людям, які страждають на фенілкетонурію. Аптеки відпускають препарат без рецептів лікаря.

Людмила МУЛЬКО,
провізор.

Глибоке дихання... шкідливе

Метод К. П. Бутейка. Фізіологічний аспект

Здавна відомо, що порушення функції дихання призводить до багатьох захворювань. Кандидат медичних наук Костянтин Павлович Бутейко пише: «Бронхіальна астма, хронічний бронхіт, ішемічна хвороба серця і гіпертонія, емфізема і пневмосклероз — дуже різні захворювання, а споріднює їх одне: на розвитку кожної так чи інакше позначилося порушення дихання».

У людини цей процес складається з трьох фаз: зовнішнє дихання — суто механічний процес наповнення легенів повітрям (вдих), видалення з них відпрацьованого повітря (видих) і біологічно-хімічний процес в альвеолах легенів — природна автоматична затримка (пауза). Процес цей має бути природним і непомітним, як і робота серця, печінки, нирок.

Коли йдеться про дихання, здебільшого мається на думці насичення тканин киснем. Проте як виявилося, зміна вмісту вуглекислого газу в клітинах веде до відчутних біологічних наслідків. «Експериментальна фізіологія,— пише К. П. Бутейко,— має у своєму розпорядженні чималий фактичний матеріал, що демонструє важливу роль вуглекислого газу, як регулятора багатьох функцій організму, і в першу чергу — регулятора дихання. Вміст у крові CO_2 впливає на кору головного мозку, дихальний і судинноруховий центри, ретикулярну формацію (котра забезпечує тонус і певний ступінь готовності й діяльності різних відділів центральної нервової системи), тонус судин, бронхів, обмін речовин, секрецію гормонів, електролітний склад крові і тканин, нарешті, на кислотно-лужну рівновагу крові і тканин. У свою чергу, це регулює активність ферментів і швидкість майже всіх біохімічних реакцій в організмі. Що ж до кисню, то він є швидше енергетичним матеріалом, регуляторні функції якого обмежені».

Дефіцит CO_2 спричиняється до захворювання нервової, ендокринної та серцево-судинної системи, крові, органів травлення, кістково-м'язового апарата, погіршення обміну речовин. Це давно відомо фізіологам.

Наука починається там, де починаються вимірювання. І це стосується не лише фізики, астрономії, математики, а й медицини. Тому 1958 року й було створено лабораторію клінічної фізіології в Інституті клінічної і експериментальної медицини Сибірського відділення АМН СРСР, яку очолив К. П. Бутейко. Досліджували процес дихання. Реєстрували понад 40 параметрів основних процесів дихання і кровообігу синхронно. Це становило понад 100 тисяч чисел за годину, і згодом їх почали обробляти на ЕОМ. Було доведено: саме глибоке дихання призводить до дефіциту вуглекислого газу в організмі.

У лабораторії К. П. Бутейка розробили методику непрямих визначень стану дихання. Найбільш точним і правдивим виявився зв'я-

зок рівня вуглекислого газу із затримкою дихання на видиху. Ось коротка таблиця для контролю.

Користуючись цією таблицею, перевірте стан власного дихання.

Наприклад, якщо контрольна пауза становитиме 60 секунд, вміст вуглекислого газу дорівнюватиме 6,5 процента. І це норма. Зниження вуглекислого газу на півпроцента відповідає зменшенню запасів кисню в альвеолах легенів на десять секунд затримки. І коли взяти за вихідну величину норму, то в даному разі ми маємо справу з І ступенем хвороби «глибоке дихання».

Глибоке дихання створює дефіцит вуглекислого газу в легенях і в крові. А це викликає спазми бронхів, судин, кишечника та інших органів з гладкою мускулатурою. Тут спрацьовує закон Веріго-Бора: міцнішим стає сполучення кисню з гемоглобіном крові. Інакше кажучи, що глибше дихання, то менше вуглекислоти у крові і... менше кисню потрапляє у життєво важливі центри організму! Ці фактори знижують доплив кисню в клітини мозку, серця, нирок, печінки та інших органів, тобто спричиняють гіпоксію.

Як це не дивно, гіпервентиляційний синдром відкрито ще в 1871 році, а медики й досі не бачать небезпеки у глибокому диханні. Суть синдрому полягає ось у чому. Коли легені надто провентильовані, вміст кисню в альвеолах перевищує фізіологічну норму. Сигнал про це надходить у мозок. Там ця інформація, образно кажучи, інтерпретується так: оскільки кисню в альвеолах надлишок, виходить, і в крові його забагато. Тому мозок видає коригуючу команду кровоносним судинам: звузитись. І надходження крові до тканин обмежується. До того ж ідеться про кров із вмістом кисню, нижчим від норми. Бо його надлишок мають тільки альвеоли — це і ввело в оману керуючий механізм.

Бутейко розробив вольовий метод ліквідації глибокого дихання (ВЛГД), ефективний, як виявилося, для лікування 150 захворювань. Йому — колишньому практичному лікарю — вдалося обгрунтувати походження цих хвороб, які знаходять вияв у гемогіпокарбії (від гемо — кров, гіпо — недостатність, карбон — вуглець).

Знадобилося 30 років, аби одержати авторське свідоцтво на спосіб лікування гемогіпокарбії, котре йому видали 1983 року, правда, з пріоритетом від 1962 року, за № 1067640.

Наведу цитату М. М. Амосова з його статті «Роздуми про здоров'я» (див. журнал «Наука и жизнь» № 11 за 1977 рік): «Не можу втриматись, щоб не згадати про рекомендації К. П. Бутейка: менше дихати, тренуватись у затримках дихання. Мені імпонує його ідея про те, що сучасна людина «перетренована» на надто глибокому диханні, що від цього знижується вміст CO_2 у крові і розвиваються всілякі спазми: бронхів, коронарних судин, кишечника. Рація в його ідеях є. Тест, що він його пропонує, теж заслуговує на увагу. Ось він: затримайте дихання після нормального видиху на скільки зможете.

Якщо менше 20 секунд — погано, від 20 до 40 — задовільно, від 40 до 60 — добре, понад 60 секунд — відмінно».

Отже, з чого, власне, слід починати?

Насамперед необхідно вести щоденник здоров'я і нотувати у ньому кожне тренування. А сумарний їх час за добу має дорівнювати трьом годинам (задовільно). Коли чотири години — добре, а п'ять і більше — відмінно.

Перш ніж розпочати тренування, треба виміряти частоту пульсу (ЧП) і контрольну паузу (КП). Ось як вимірюється КП. Після природного видиху у зручній позі трохи затисніть ніс двома пальцями (великим і вказівним) і зафіксуйте час за секундною стрілкою. При появі перших неприємних відчуттів, викликаних нестачею повітря, розтуліть пальці і вдихніть. Пам'ятайте, що КП — метод діагностики, її не можна перетримувати, бо цим ви введете в оману себе, ще й «зірвете» дихання перед початком занять. КП заміряно правильно, якщо після неї не буде глибокого вдиху. За величиною КП можна визначити, наскільки ваше звичне дихання перевищує норму. Наприклад, КП дорівнює 15 секундам (норма 60 секунд). 60 : 15 = 4. Це означає, що при кожному вдиху ви поглинаєте повітря в чотири рази більше, ніж треба.

Кожний, хто тренується за методом ВЛГД, повинен вміти визначити, які фактори в нього поглиблюють дихання, і прагнути їх уникати чи усувати. Найпоширеніші — глибокодихальна гімнастика, переїдання, надто білковою їжею, продуктами, що містять алергени, куріння, вживання алкоголю, наркотиків, задуха, перегрівання (особливо на сонці), переохолодження, надміру тривалий сон (особливо шкідливий на спині і правому боці), гіподинамія, нервовопсихічні перевантаження, статеве перенапруження тощо.

Коротко про суть методу.

Метод ВЛГД полягає у постійному зменшенні глибини дихання шляхом розслаблення дихальних м'язів (діафрагми) до появи відчуття нестачі повітря і постійного збереження цього відчуття впродовж усього тренування. Досягається це вольовим (свідомим, але не силуваним), поступовим зменшенням зовнішнього дихання до нормального за допомогою розслаблення м'язів, які беруть участь у диханні.

Навчатися ВЛГД краще сидячи в зручній позі: спина пряма, м'язи грудної клітки, діафрагми, живота розслаблені. Ноги зігнуті у колінах. Дивитися вгору і трохи надути губи — це рефлекторно зменшує глибину дихання. Руки покласти долонями — одну на груди, другу на живіт. Дихання має бути непомітним і нечутним (руками не відчувати рухів грудної клітки й живота, ніздрі не повинні ворушитися).

Тренування зводиться до того, щоб прагнути зменшити глибину дихання до відчуття легкої нестачі повітря після кожного вдиху. Зменшувати вдих.

Рекомендується освоювати фактори, що зменшують глибину дихання:

1. Органом дихання має бути тільки ніс. Адже для організму дуже важливо, звідки в легені потрапляє повітря — з носа чи рота. У першому випадку воно проходить крізь лабіринти ходів, зігріваючись і зволожуючись. У легенях воно визначає сигнали, що надходять до дихальних центрів мозку. А мозок потребує стабільності у певному діапазоні сигналів, які характеризують склад, темпера-

Критерії вентиляції легенів

Стан організму	Форма дихання	Ступінь порушення	CO_2 альвеолярний		Контрольна пауза для тих, хто оволодів методом або максимальна для початківців (у сек.)	Максимальна пауза для тих, хто оволодів методом (у сек.)	Пульс за хвилину
			%	мм рт. стовп.			
Надвитривалість	Поверхневе	V	7,5	54	180	210	48
		IV	7,4	53	150	190	50
		III	7,3	52	120	170	52
		II	7,1	51	100	150	55
		I	6,8	48	80	120	57
НОРМА			6,5	46	60	90	65
Хвороба	Глибоке дихання	I	6,0	43	50	75	68
		II	5,5	40	40	60	70
		III	5,0	36	30	50	75
		IV	4,5	32	20	40	80
		V	4,0	28	10	20	90
		VI	3,5	24	5	10	100
		VII	смерть				

туру, вологість повітря. І якщо цей діапазон систематично порушується, відбувається зрушення (патологія) у функціонуванні багатьох систем організму. Ми цього не відчуваємо, бо відбувається воно поступово. А от порушення носового дихання можливе через наявність поліпів, гайморит, нежиті та багатьох інших захворювань. Батьки повинні знати, що дитина, не привчена дихати крізь ніс, як правило, відстає у розумовому розвитку. З відкритим ротом спить лише людина. У решти ссавців носове дихання працює бездоганно.

2. Навчіться спати на животі і на жорсткому ліжку. Сон буде глибоким і коротким: шість годин і без сновидінь.

3. Тренуватися можна під час ходьби, у кінотеатрі, театрі, в автобусі, трамваї, метро, біля телевізора, під час виконання деяких робіт. І відзначати час тренувань у «щоденнику здоров'я».

4. Масаж, самомасаж, точковий масаж, акупресура, масаж стоп, вправи йоги — все це краще виконувати одразу після пробудження.

5. Водні процедури з повільним загартовуванням — від повітряних ванн до моржування.

6. Парові лазні (особливо суха пара), сауна — за КП понад 30 секунд.

7. Обмежене харчування, дозоване голодування, вегетаріанська їжа — більше рослинної й сирої.

8. Збереження нормальної ваги (зріст у сантиметрах мінус 100).

9. Психологічний помірний спокій.

10. Виробити правильну поставу сидячи і стоячи.

11. Уміння розслаблюватися і зосереджуватися.

Додержання принципу розумного аскетизму — недоїдання, недосипання, поверхневе дихання — віддячить вам здоров'ям, активним довголіттям і духовним самовдосконаленням.

Костянтин ЖУРОВ.

Ожиріння

У комплексі лікувальних заходів проти ожиріння одним з провідних мають бути лікарські рослини, які справляють позитивну дію без шкідливих наслідків. Раціонально добрані збори лікарських рослин здатні нормалізовувати порушений обмін речовин, виводити з організму продукти метаболізму, прискорювати випорожнення кишечника, зменшувати відчуття голоду, підсилювати сечовиділення; сприяти поліпшенню загального стану здоров'я.

Пропонуємо найбільш ефективний збір для лікування ожиріння у людей похилого віку.

Кореневище пирію — 100 г; корінь кульбаби — 50 г; кора крушини — 50 г; листя берези — 100 г; корінь валеріани — 50 г; листя меліси — 50 г.

Спосіб приготування: дві ложки суміші заливають $2^1/_2$ склянками окропу в термосі, настоюють 12 годин. Вживають теплий настій по півсклянки тричі на день перед їдою. Настій із суміші цих рослин підсилює сечовиділення, поліпшує діяльність травного тракту, запобігає закрепам.

При лікуванні хворих із сильним апетитом важливу роль відіграє рослинний слиз та цілий ряд харчових продуктів, що мають властивість протягом тривалого часу тамувати сильне відчуття голоду. Для цього п'ють згущений відвар з насіння льону, який треба вживати вранці натще-серце та ввечері. Подібну дію справляють корінь селери у вигляді сирих салатів, або відварений з овочевими добавками.

Хворим, у яких їжа спричиняє розлади, корисний збір: **кореневище валеріани — 100 г; листя м'яти перцевої — 50 г; листя меліси — 100 г; насіння льону — 50 г; квіти глоду — 100 г.**

Спосіб приготування: дві ложки суміші заливають двома склянками окропу, настоюють чотири-п'ять годин, проціджують й уживають по $^1/_2$—1 склянці двічі на день протягом чотирьох-шести тижнів.

Хворим, які потерпають від запорів, слід щодня випорожняти кишечник очисними клізмами або вживати послаблюючі середники (5-процентного розчину сірчано-кислої магнезії, екстракту крушини, екстракту ревеню тощо). При різко виражених хронічних закрепах рекомендують інколи робити очисні клізми двічі на добу (вранці і ввечері).

У період похудіння бажано вживати у великих кількостях вітамін B_{15}, який допомагає організмові у трансформуванні та утилізації вуглеводів і жирів.

Дуже важливим заходом є купель з відварів та настоїв лікарських трав. З цією метою використовують різні рослинні суміші, наприклад таку: плоди ялівцю, траву материнки, кореневища аїру, листя м'яти, траву лаванди. Всі складники треба взяти порівну і змішати. 90—120 г суміші залити двома літрами холодної води, настояти одну-дві години, прокип'ятити і знову настоювати протягом двох годин. Потім процідити крізь марлю у ванну, виповнену гарячою водою (38—39°С). Купіль повинна тривати близько 30 хвилин двічі на тиждень.

Недавно науковці довели, що у багатьох овочах міститься тартронова кислота. На неї дуже багаті соки моркви, помідорів, свіжих огірків та редиски. Ця кислота гальмує процеси трансформації вуглеводів у жири.

Важливо пам'ятати: лікувати ожиріння треба без поспіху, бо раптове схуднення дуже ослаблює серцеву діяльність, нервову та м'язову системи.

Федір МАМЧУР,
професор

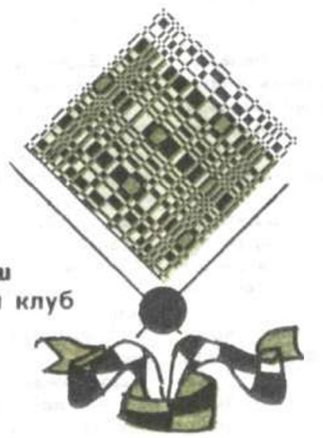

Наш шаховий клуб

Шахова Олімпіада

На численні прохання наших читачів розпочинаємо нове змагання аматорів шахового мистецтва — шахову олімпіаду. Вона проходитиме в три етапи: шахова вікторина (три запитання), конкурс розв'язань шахових задач та етюдів (три тури) та конкурс на краще виправлення дефектної задачі чи етюда (таких, що мають дуаль, побічне рішення або взагалі не розв'язуються).

Призи для переможців — шахова література.

Отже, на старт, шановні читачі!

Шахова вікторина

1. Назвіть першого радянського чемпіона світу з шахів (1 очко).

2. Як називається дебют шахової партії, що починається ходами: 1. e2—e4 e7—e5 2. 2— 4 (2 очка).

3. Назвіть вид шахового мистецтва, пов'язаний із складанням та розв'язанням шахових задач та етюдів? (3 очка).

Термін надсилання відповідей на завдання вікторини — 20 лютого 1991 року (за поштовим штемпелем). На листах або картках до редакції обов'язково робіть позначку «Шахова вікторина».

Для тренування напередодні конкурсу пропонуємо розв'язати дві задачі-двоходівки. Завдання: кооперативний мат за два ходи. Як відомо, у задачах цього жанру (неортодоксального) починають чорні і спільно з білими оголошують мат чорному королю.

Журі конкурсу.

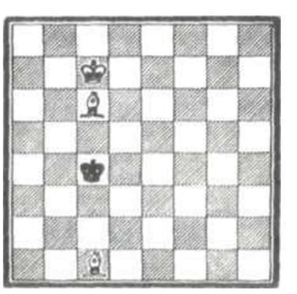

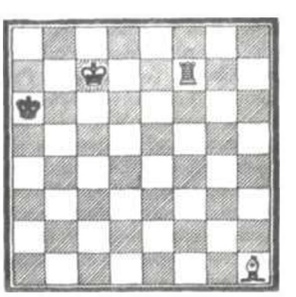

Чудеса! Давайте розберемося...

Екстрасенсом треба народитися

Я — скептик. До цілющих здібностей екстрасенсів ставився відповідно, поки не потрапив до лабораторії лазерної спектроскопії Інституту біохімії імені О. В. Паладіна АН УРСР і не познайомився з роботою вчених. Вони першими у світі провели експеримент, діставши можливість вимірювати екстрасенсорні здібності людини.

●

— Почали ми з припущення, що вловлювати біологічне поле здатна тільки жива матерія,— розповідає керівник робіт Ю. М. Левчук. — Для перевірки підібрали колонію мікроорганізмів (з ними не змовишся), а екстрасенс перебував на відстані близько одного метра (тепер її збільшено до п'ятидесяти метрів, а дехто пробує впливати на мікроби і з іншого району міста Києва) і почав зосереджувати свою увагу на клітинах, генеруючи біополе. І мікроорганізми змінили поведінку. Досі вони рухалися абияк, хаотично. Тепер усі, наче за командою, почали переміщуватися в один бік: під дією біополя змінилася не тільки інтенсивність руху клітин, а й його напрямок. Деякі екстрасенси, ніби магнітом, притягують їх до себе, інші ж, навпаки,— відштовхують. Цим дія біополя принципово відрізняється від, скажімо, дії електромагнітних хвиль і спрямовує рух клітин завжди туди, куди спрямоване й випромінювання. Клітини щораз утікають із зони його дії.

Отож, біополя екстрасенсів різняться потужністю і знаком: є додатні, а є від'ємні.

— І на людей екстрасенс з додатним полем впливає, мабуть, інакше, ніж той, у кого воно від'ємне!

— На жаль, це ще не досліджено. Ми працюємо і з тими, і з тими. І бачимо: якщо поле досить потужне, то незалежно від знаку його власники можуть бути цілителями, біотерапевтами. Біополе, мабуть, універсальний інструмент, створений природою для добрих справ.

Але воно може взаємодіяти з психікою людини, якій під силу моделювати поле. На цьому рівні «злі» екстрасенси можуть зашкодити. Проте, гадаю, таких небагато, хоча приклади негативного впливу є.

А от біополе рослин завжди корисне. У лісі ми добре себе почуваємо найперше не тому, що там свіже повітря (кисню, азоту на природі приблизно стільки ж, як у кімнаті). У лісі — потужне поле рослин. Вони тривалий час ростуть на певному місці і мають поля, «припасовані» одне до одного. Утворена ними суперпозиція забезпечує комфортну обстановку і для організму людини. Дуже рідко, відпочиваючи чи працюючи на природі, ми почуваємося зле, за винятком хіба що алергіків. У мене, наприклад, алергія на ліщину. Однак навіть після прогулянки ліщиновим лісом я відчуваю певний підйом.

— Однак є й алергія людини на людину,— можливо це пов'язано з несумісністю біополів. І, мабуть, кожному екстрасенсові треба добирати пацієнтів. Чи можна це робити вже нині!

— Ні. На сьогодні сама екстрасенсорна діагностика і терапія — білі плями. А те, що ви мовите,— біла пляма в квадраті. Тому я вітаю створення Асоціації народної медицини України. При ній, мабуть, по деякім часі діятиме Інститут народної медицини, де, на мій погляд, доцільно мати лабораторію біополя. Поруч з екстрасенсами там працюватимуть лікарі, фізики, біологи... Вони даватимуть екстрасенсам наукові рекомендації. Поки що останні змушені покладатися на власну інтуїцію і натхнення. Однак навіть за таких умов вони нерідко допомагають людям тоді, коли традиційна медицина безсила. Я знаю це не з чужих слів.

— З ким із популярних екстрасенсів ви співпрацюєте!

— Кашпіровський заперечує існування біополя, а коли завітав до нашої лабораторії, ми виявили в нього дуже потужне поле (близько 600 умовних одиниць). Як сказав один його колега, кожен орган Кашпіровського буквально огорнутий полем. До того ж він ще й прекрасний психотерапевт. Це різні речі — екстрасенсорний і психотерапевтичний вплив, хоча дехто ставить між ними знак рівності. На психотерапевта можна вивчитися, а екстрасенсом треба народитися. Саме поєднання

визначних екстрасенсорних здібностей з освітою і практикою психотерапевта забезпечує Кашпіровському певні переваги порівняно з більшістю колег. Він погодився співпрацювати з нами і далі, за що ми йому вельми вдячні.

Досліджуємо й інші феномени. Чумак пообіцяв діяти на наші клітини з Москви. Це буде, безперечно, цікавий експеримент. «Біла відьма» Серафима Руденська показала невисоку інтенсивність біополя, але це аніскільки не применшує її здібностей як народного лікаря. Адже вона передусім — психотерапевт, хоч і не має відповідної освіти, диплома.

— Який максимальний рівень біополя зустрічався вам, Юрію Миколайовичу?

— А. Бояко якось показав близько тисячі умовних одиниць. Це дуже високий рівень, адже звичайний, за якого в клітинах відбуваються лише випадкові зміни, як правило, не перевишує двох-п'яти одиниць.

— Який, на вашу думку, мінімальний рівень біополя треба мати, щоб впливати на людей?

— Згідно з розробленою нами дуже умовною шкалою це під силу тому, хто володіє полем понад 100 одиниць. Але лазерна установка, якою ми користуємося, призначалася для інших дослідів — з молекулярної біології. Вона недостатньо чутлива, тому поле вдається зафіксувати тільки в кожного восьмого-дванадцятого відвідувача. Хоча є воно, безперечно, у всіх.

Треба шукати й чутливіший сенсор. Досі ми випробували всього кілька видів бактерій і зелені водорості.

— Чи вистачає тільки високого рівня біополя для успішного лікування хворих?

— Ні, треба дечого й навчатись. Потрібно, приміром, добре знати фізіологію людини. Найліпше ж, гадаю, шукати екстрасенсів серед професійних лікарів, особливо серед терапевтів. Адже терапевт, наділений екстрасенсорними здібностями, може лікувати, сам того не відаючи. Виписує, наприклад, рецепт, і вже тільки цим лікує хворого, бо передає йому свою енергію.

Треба обирати серед абітурієнтів медичних навчальних закладів тих, хто має високий, генетично заданий рівень біополя. І готувати з них лікарів-екстрасенсів.

— Чи кожній людині бажано знати рівень і знак свого біополя?

— Звичайно.

— Незалежно від того, великий він чи зовсім маленький?

— Так. Адже ця субстанція супроводжує життя на всіх рівнях його організації, починаючи з клітин.

— Яка ще чисто практична користь може бути від вашого відкриття?

— Мабуть, настане час, коли за знаком і потужністю біополя добиратимемо творчі колективи, космічні, морські екіпажі... Не завадять такі поради і новостворюваним сім'ям. Поки що найпоширеніша причина розпадання сімей — не зійшлися характерами. Я ж певен: вирішальне значення має рівень і знак біополя подружжя, а характер — то вже зовнішній, видимий прояв його дії.

Потрібно зважати на біополе і при доборі лікарів, особливо акушерів. Перше, що відчуває дитя, з'явившись на світ, доторк акушерових рук. Недарма колись дуже шанували повитух. Адже там недостатньо самого тільки вміння, треба ще й від бога мати щось, а саме — відповідне біополе. І священикам бажано володіти досить сильним біополем, яке б позитивно впливало на людей.

Одна з найбільших бід сучасної армії — «дідівщина». Тим часом її можна було б позбутися, якби була змога підбирати в кожну частину військовослужбовців, чиї біополя «мирилися» б між собою.

— Мабуть, можна, знаючи знак і рівень біополя людини, рекомендувати їй тримати в кімнаті ті або інші квіти, рослини?

— Рослини — це скоріше детектори біополя. Але нині ми ще не можемо, вимірявши біополе тієї чи іншої людини, давати поради щодо «спілкування» з певними рослинами. Це справа, мабуть, недалекого, але все-таки майбутнього.

Ще про сумісність осіб у трудових колективах. Інколи одна людина, маючи дуже високий рівень біополя і погану сумісність, здатна дезорганізовувати своїх колег. Вона входить до кімнати, і в тих, хто там знаходиться, псується настрій, знижується продуктивність праці, виникає «потреба» конфліктувати... В іншому ж колективі така людина буває бажаною. Можливо, згодом можна буде враховувати й це за наявності систем, аналогічних нашій. Виготовити її переносний варіант неважко, були б персональні комп'ютери і ще деякі засоби. Тоді з'явиться можливість проводити масові обстеження, збирати певну статистику, завдяки чому ми працювали б не навпомацки, а робили б серйозні передбачення, відповідно коригували свою діяльність.

Нині ж моя найперша мрія — зібрати звичайний банк даних про екстрасенсів України. На сьогодні у нашій лабораторії їх побувало понад 300. У декого біополе виявилося дуже потужним. Вони принесли б суспільству величезну користь, але з ними треба працювати.

У зв'язку з цим я чималі надії покладаю на вже згадувану Асоціацію народної медицини, яка, можливо, допоможе нам і з приміщенням, і технічними засобами. Тоді можна було б працювати справді системно.

— Можливо, навіть курси екстрасенсів організувати?

— Так, але не запрошувати туди буквально всіх бажаючих, як нині дехто чинить, а приймати тих, у кого високий рівень біополя.

— Яка, до речі, його природа?

— Очевидно, що це не є модифікацією фізичного поля, не є й поєднанням якихось двох відомих полів (приміром, магнітного і гравітаційного). Всі, хто вивчає цю проблему, переконані: маємо справу з новою, досі не вивченою субстанцією.

— А якісь цікаві гіпотези є?

— Гіпотез вистачає, але всі вони чисто умоглядні, жодна не спирається на експериментальний грунт...

Що ж, наукове відкриття, відповідаючи на одне запитання, ставить, як правило, кілька нових, ще складніших. Так сталося і з розробкою Ю. М. Лавчука та його колег. Наберімося ж терпіння.

Інтерв'ю взяв Володимир РУБАН.

ВСЕСВІТНІЙ ДЕНЬ БОРОТЬБИ ЗІ СНІДОМ
1 грудня 1990
УКРЦЕНТРЗДОРОВ

Уберегти майбутнє покоління від СНІДу — наша загальна справа!

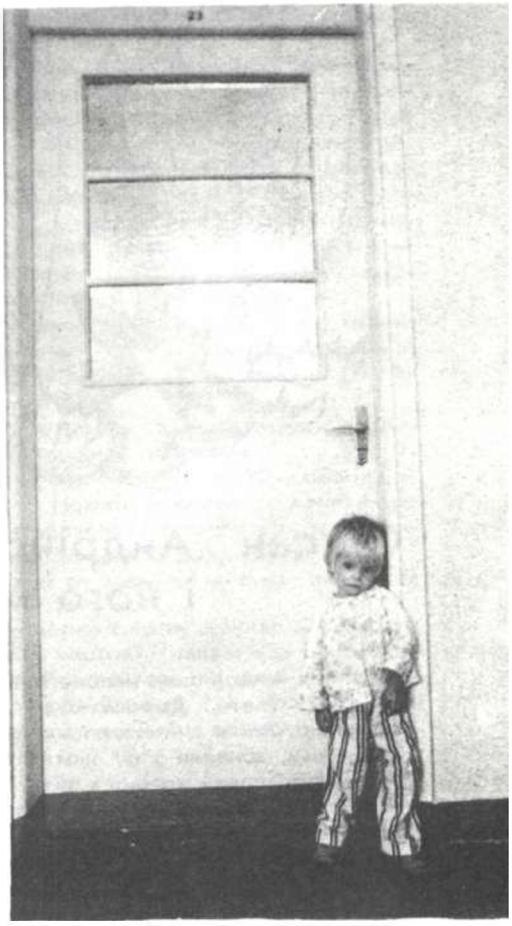

«ЖІНКИ І СНІД» — цей девіз обрали для проведення Всесвітнього дня боротьби зі СНІДом тому, що тільки жінці судилося передавати цю смертельну хворобу майбутній дитині у спадок. Ризик інфікування дитини сягає 50 процентів, причому такі діти, попри найсучасніші засоби лікування, живуть не більше п'яти років.

Отже, інфікована жінка практично приречена на бездітність. Причини зараження жінок: наркоманія, статеві стосунки з особами, що належать до груп підвищеного ризику або просто ведуть безладне статеве життя. Відмовтеся від наркотиків, упорядкуйте своє життя, користуйтеся презервативами, і ви значною мірою убезпечите себе від зараження вірусом СНІДу!

Пам'ятайте ж!

УКРЦЕНТРЗДОРОВ
УКРАЇНСЬКЕ РЕКЛАМНЕ АГЕНТСТВО

Степан Андрійович і його мета

Степан Андрійович наполегливо йшов до своєї Мети. Дорога була довгою й важкою. Зливи змінювались тріскучими морозами, збивали з ніг люті вітри, від нестерпної спеки хотілося вити.

Але Мета була великою й благородною, тому Степан Андрійович ішов. Він загрузав у трясовині, долав уплав гірські річки, безліч разів провалювався під кригу.

Степан Андрійович тонув й горів у вогні, голодував і недосипав, але він був сильним, справжнім мужчиною, ніщо не могло його зламати: він уперто йшов.

І, нарешті, ось вона, Мета!

Степан Андрійович, ридаючи від неземного щастя, упав на землю й знепритомнів.

Оговтався на світанку. Роздивившись довкола, раптом з жахом подумав, що досяг своєї Мети. Від цієї думки волосся піднялося дибом, затремтіли ноги. Все! Тепер у нього немає Мети! Тієї, яка змогла б його надихнути і звеличити, заповнити світ музикою...

Тепер у нього немає Мети.

Життя втратило сенс! Степан Андрійович зітхнув і повісився.

Олександр ПЕРЛЮК.

Кидали гроші на вітер — і засмітили атмосферу.

Що товща Червона книга, то тонша Книга про смачну і здорову їжу.

Міняю купання в славі на купання в чистій водоймі.

Леонід ЗАБАРА.

с. Тур'я,
Сумської області.

Чого тільки не знайдеш на заводському подвір'ї. За трафаретами на ящиках «Мейд ін...» можна вивчити географію усього світу.

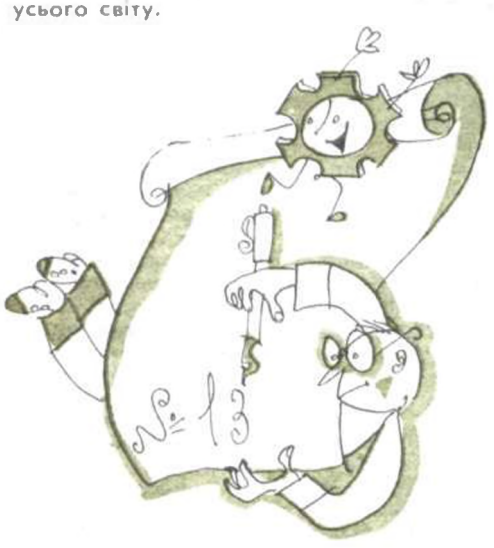

Любить наш народ блискучі речі. Особливо ті, які піддаються викрутці та ломику. Тож коли заходилися монтувати в цеху № 6 японську конвейєрну лінію, що пролежала у дворі десяток років, виявилось, що зникли не те що кілька деталей, а кілька ящиків.

Задумалося керівництво заводу. Комісія, очолювана головним інженером, два дні тупцювала біля конвейєра, але так нічого й не придумала. Зрештою, зрозуміли, що без дядька Івана, слюсаря-ремонтника з цеху № 13, тут не обійтися.

Через годину вже був підписаний наказ по заводу: «Для налагодження конвейєрної лінії МСО-011-026 призначити бригаду спеціалістів у складі головного інженера, головного механіка заводу, начальника цеху № 6 та слюсаря-ремонтника І. Ножкіна...»

І дядько Іван почав працювати. День, другий, третій...

За тиждень у цех заглянув головний інженер заводу. Зайшов... і зупинився вражений: лінія працювала.

Терміново був підписаний ще один наказ: «За виконання важливого завдання... оголосити подяку всім, хто брав участь в цій роботі, і нагородити премією: Я. Ю. Козлова, головного інженера — 500 карбованців, Ф. Х. Цапова, головного механіка — 450 карбованців, П. П. Свиніна, начальника цеху № 6 — 300 карбованців, І. І. Ножкіна — слюсаря-ремонтника — 50 карбованців».

Підписавши наказ у директора, головний інженер вирішив ще раз зазирнути в цех. Лінія працювала. Ножкін збирав інструменти.

— А це що? — головний інженер угледів два ящики з деталями.

— Та розумієте, Якиме Юхимовичу,— почав Ножкін,— склав лінію — не працює. Довелось трішечки удосконалити, дещо викинути. Запрацювала.

— Та як ви посміли! — підвищив голос головний інженер.

А ще через годину друкарка віднесла на підпис черговий наказ: «За самоправність під час складання лінії позбавити слюсаря-ремонтника І. І. Ножкіна премії й оголосити йому догану».

Володимир ПОЛІЩУК.

м. Кіровоград.

Придумайте підпис до цього фото.
Фото С. СЕМАШКА.

Увага, конкурс!

Шановні читачі!

Запрошуємо вас взяти участь у новому конкурсі-вікторині **«Подорож у Всесвіт».**

Ми живемо з-посеред безлічі зоряних світів. Наша Галактика — то наш великий дім. Чи добре ми його знаємо? Отож, перевірте себе, взявши участь у нашому конкурсі. Він проводиться у п'ять турів, з січня по травень цього року включно. Кожен тур — це три запитання з астрономії, космічних наук, астрології тощо.

Журі конкурсу очолює кандидат фізико-математичних наук А. О. Корсунь. Для переможців встановлено три премії: 100 крб. (перша), 80 крб. (друга), 50 крб. (третя). Учасники конкурсу, які дадуть змістовні відповіді, будуть нагороджені цінними призами.

Отже, запитання першого туру:

1. Хто відкрив закон всесвітнього тяжіння? Які ще відкриття належать цьому вченому?

2. Що таке червоне зміщення? Чому відбувається цей процес і яку він іще має назву?

3. Що ви знаєте про сузір'я Змієносця? Чи входить воно до складу зодіакальних?

Листи-відповіді з позначкою на конвертах «Конкурс-вікторина» просимо надсилати за адресою: 252047, Київ-47, просп. Перемоги, 50, редакції журналу «Наука і суспільство». До уваги братимуться відповіді, що надійшли (за поштовим штемпелем) не пізніше, як через 30 днів після закінчення місяця, в якому вийшов журнал.

Відповіді на одне запитання, що за обсягом перевищують три сторінки машинописного тексту, редакція не розглядатиме.

З гороскопу друїдів

Фігове дерево (Інжир)

(14.06—23.06
і 12.12—21.12)

Дерево делікатне, вродою не наділене, проте не залишається непоміченим. Інжир трохи вразливий і з деякими комплексами, не завжди і не скрізь почуває себе добре. Потребує життєвого простору і тепла. В'яне за несприятливих умов. Не в змозі долати складні ситуації: сумує, всихає. У таких випадках його імунна система ослаблюється, і необхідно бути дуже уважним, щоб не знищити дерево.

Інжир наділений неабиякими сімейними почуттями, має потребу у постійних контактах зі своїми близькими, навіть якщо вони не оцінюють і не виправдують його надій. Він також має потребу в стабільності, хоча сам не дуже постійний.

Характер емоційний і поблажливий. Розплачується інколи за це душевним спокоєм і радощами життя, тим більше, що не піддається спокусам. Хоч і не постійний (частіше в думках), але намагається чітко виконувати щоденні обов'язки. На нього можна покластися. Працює старанно, хоч у душі лінивий. Імпульсивний і сповнений добрих намірів, але життя його проходить у постійній боротьбі зі своїми слабкостями.

Інжир — реаліст, завжди діловитий, заповзятливий. Це дерево — справжній скарб для близьких. Воно приносить добрі плоди. Посадіть його у своєму садку і добре доглядайте — не пожалієте. Воно належить до числа тих, з якими варто взяти шлюб. Але не чекайте від нього чудес, він не належить до романтичних коханців. Реальні почуття цінує вище, ніж фантазії. Будь-яка людина, позбавлена комплексів, добре з ним порозуміється.

Риси народжених під знаком Інжира: імпульсивність, практичний розум, спостережливість, реалізм, організаторські здібності.

Під цим знаком народилися: Г. Гейне, Бетховен, Е. Піаф, В. Брандт, Ф. Гарсіа Лорка, Гріг, Стравинський.

Кросворд

ПО ГОРИЗОНТАЛІ:

2. Урочистий вечір. 4. Низький бар'єр уздовж авансцени, який закриває від глядачів освітлювальну апаратуру. 5. Смуга, вирубана в лісі. 9. Кулінарний виріб. 10. Снігова кора. 12. Густий туман, змішаний з димом. 13. Вулкан у Японії. 16. Атмосферні опади. 17. Масове народне гуляння з вуличною процесією, маскарадом. 20. Новорічний танцювальний бал. 23. Фізично розвинена, дужа людина. 24. Промислова риба. 25. Коротка застольна промова з побажанням. 28. Засіб пересування по снігу. 30. Викопна смола хвойних дерев. 31.

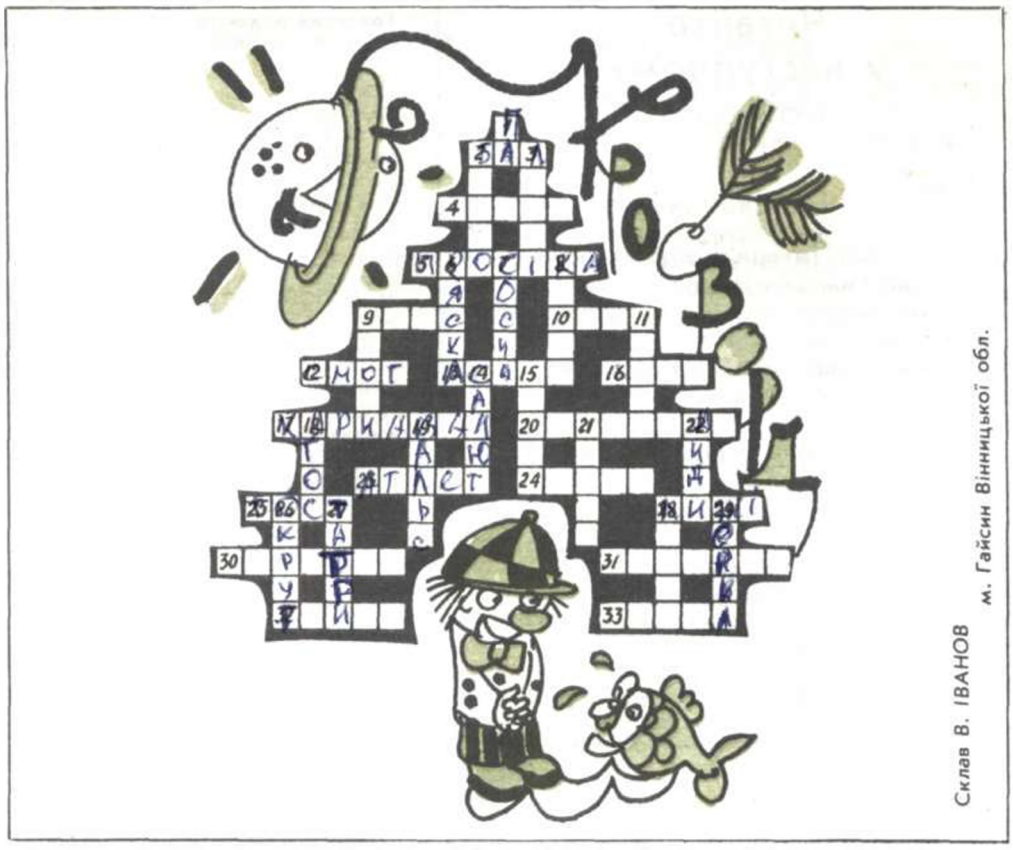

Склав В. ІВАНОВ м. Гайсин Вінницької обл.

Спортивне зимове змагання. 32. Видатний український радянський співак, народний артист СРСР. 33. Український радянський кінорежисер, автор екранізації «Мальви» М. Горького.

ПО ВЕРТИКАЛІ:

1. Фігура в танці. 2. Вигук, що виражає схвалення. 3. Сучасний бальний танець. 4. Багаторічна рослина, що вкриває стоячі води. 7. Хвойне дерево. 8. Велика африканська антилопа. 9. Артист цирку. 11. Місто на БАМі. 14. Урочисте вітання. 15. Супутник Сатурна. 18. Один з героїв роману О. Дюма «Три мушкетери». 19. Бальний танець. 21. Лісовий птах. 22. Гірська система в Південній Америці. 26. Одиниця адміністративно-територіального поділу в СРСР. 27. Гірський масив у Карпатах. 28. Річка у Франції. 29. Герой кінофільму «Дорога моя людина».

Відповіді на кросворд, вміщений у № 12 1990 року

ПО ГОРИЗОНТАЛІ:

1. Романенко. 5. Уланова. 6. «Арсенал». 9. Арека. 10. Тромбон. 11. Атакама. 15. Крона. 17. Галілей. 18. Барто. 19. Апілак. 20. «Отелло». 24. Інвар. 25. Соколов. 26. Карно. 29. Алідада. 30. Корсіка. 31. Вулик. 33. Деметра. 34. Юстиція. 35. Роговцева.

ПО ВЕРТИКАЛІ:

1. Ренклод. 2. Мавка. 3. Нарва. 4. Оперета. 5. Утьосов. 7. Литаври. 8. Фермій. 10. Тектоніка. 12. Апострофа. 13. Хабаров. 14. Нейтрон. 16. Ампер. 18. Білик. 21. Евріпід. 22. Коваль. 23. Орхідея. 27. Одометр. 28. «Горпина». 31. «Варяг». 31. Кюсле.

Відповіді на запитання, вміщені у «Гіперболоїді» (див. стор. 70—73).

«ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ!..»

1. Драга. 2. Клівер. 3. Стартера. 4. Кондор. 5. Аксаков. 6. Каротин. 7. Або. 8. Самум.

II РОЗВ'ЯЖІТЬ!

Це число 6. Від суми чисел, що знаходяться всередині трикутника, відніміть суму чисел, що знаходяться за його межами. Це допоможе вам знайти розв'язок: 12—6=6.

І ПОМІРКУЙТЕ!

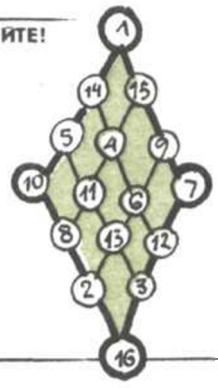

Читайте у наступному номері:

Україна і світ. Інтерв'ю відомого вченого, члена Римського клубу

На сонячній вахті. Репортаж із ГАО АН УРСР

Чи чекає на нас феномен «вавілонської вежі»?

Якою мовою розмовляли київські князі

Біогеограф досліджує «шлях з варяг у греки»

Останні дні лейтенанта Шмідта. Спогади очевидця

«З роду-віку». Повноліття

Володимир Винниченко. Відродження нації. Доба Гетьманщини

Конкурс-вікторина «Подорож у Всесвіт»

Екстрасенс із Донецька

Рослини проти радіонуклідів. Поради лікаря

НТР і здоров'я. Коментар спеціалістів

Відповідаємо читачам

Гумор

Інформація звідусіль

На 1-ій стор. обкладинки — у лабораторії архітектурної акустики Інституту будівельної фізики.

Головний редактор
Ю. Г. РОМАНЮК

Редколегія:
Б. М. ГИЧКО
(відповідальний секретар)
В. І. ІВЧЕНКО
(заступник головного редактора)
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
В. П. КУХАР
І. Д. ЛЕПША
М. В. ПОПОВИЧ
А. М. СЕВЕРИН
В. І. СЕРГІЙЧУК
К. М. СИТНИК
Е. В. СОБОТОВИЧ
Н. В. СУКМАНСЬКА
(редактор відділу)
К. С. ТЕРНОВИЙ
О. К. ФЕДОРУК
А. О. ЯЦИШИН

Редактори відділів:
М. В. КУХАРЧУК
О. Ю. ПОЛІЩУК
В. І. ПУСТОВОЙТ
Н. В. СУКМАНСЬКА

Літературний редактор
С. В. ЯНКО

Коректор
Т. Д. МУРАВИЦЬКА

Художнє оформлення та художній макет
Р. Є. БЕЗП'ЯТОВА та
Г. П. ФІЛАТОВА

Здано до набору 31.10.90.
Підписано до друку 24.12.90.
Формат 70×108/16.
Папір офсетний № 1. Офсетний друк.
7,7 ум. друк. арк.
16,5 ум. фарб. відб.
9,7 облік.-вид. арк.
Тираж 40 400 прим.
Зам. 01130010.
Ціна 80 к.

252047, Київ-47,
проспект Перемоги, 50.
Тел. 441-88-13, 441-88-25, 441-88-09.
Адрес редакции: 252047. Киев-47,
проспект Победы, 50.

Комбінат друку
видавництва «Радянська Україна»,
252047, Київ-47, проспект Перемоги, 50.

Комбинат печати
издательства «Радянська Україна»,
252047, Киев-47, проспект Победы, 50.

Ежемесячный научно-популярный
журнал общества «Знание»
Украинской ССР
«Наука и общество»
(на украинском языке), № 1 1991 г.

Издательство «Радянська Україна»

Мікрокомп'ютер «Электроника МК 88» —

це саме те, що ви чекаєте!

Київське НВО «Мікропроцесор» звертає вашу увагу
на мікрокомп'ютер «Электроника МК 88».
Це сучасна портативна модель індивідуального пристрою
для виконання наукових, інженерних та статистичних розрахунків
у народному господарстві, школах, технікумах, вузах.
МІКРОКОМП'ЮТЕР дає змогу з допомогою чотириклавішної станції
вводити і контролювати на 12-розрядному рідиннокристалічному індикаторі
десятирозрядні дійсні й комплексні числа
в алгебраїчній та показовій формах,
символьні та 16-розрядні логічні вектори,
а також тексти російською та англійською мовами.
«Электроника МК 88» записує інформацію,
редагує та опрацьовує її в режимі «біжучий рядок».
Вона автоматично виконує 225 функцій і операцій,
виконує програми на мові «Бейсик»,
а також з використанням команд мови «Ассемблер».
МІКРОКОМП'ЮТЕР здійснює тестування власних електронних вузлів.
Він встановлює й контролює час,
а також робить попередню установку таймера.
«Электроника МК 88» має 32 Кбайт постійної пам'яті
(ПЗУ) та шість Кбайт оперативної пам'яті,
що дає змогу працювати з програмами до 5000 кроків.
Вона має чотири порта для підключення зовнішніх пристроїв
(блоки розширення пам'яті ОЗУ, ПЗУ).
Енергозберігаючі режими роботи,
автоматичне включення із збереженням інформації у пам'яті
забезпечують мікрокомп'ютеру тривалу роботу
від автономних джерел живлення
(чотири елементи Сц 0,18).
Важить мікрокомп'ютер не більше 300 грамів,
його розміри 207,5×91×19,5 мм.

«Электроника МК 88» — це саме те, що ви чекаєте!

НВО «МІКРОПРОЦЕСОР»

До відома населення!

Міністерство фінансів СРСР з дозволу Ради Міністрів СРСР випускає для придбання на добровільних засадах населенням зобов'язань Державної скарбниці СРСР вартістю 1000, 500, 100 і 50 карбованців.

Придбавши за готівку в установах Ощадного банку СРСР такий цінний папір строком на 8 років — з 1 січня 1990 року по 1 січня 1998 року, його власник щороку одержуватиме доход з розрахунку десять процентів річних. Для цього йому досить прийти наступного після придбання зобов'язання року в місцеве відділення Ощадного банку СРСР і за купонами цього зобов'язання одержати належний доход.

Починаючи з 1 січня 1995 року, проводитимуться щорічні тиражі погашення за зобов'язаннями Державної скарбниці СРСР, які вийшли в тираж погашення, оплачуватиметься їх номінальна вартість. У разі, якщо власник зобов'язання, яке увійшло в тираж погашення, не подає його на оплату, він має право на дальше одержання доходу з купонів до завершення строку дії зобов'язання.

Зобов'язання, які не вийшли в тиражі погашення, викуплять установи Ощадного банку СРСР, починаючи з 1 січня 1998 року. Зобов'язання Державної скарбниці СРСР і доход з них не підлягають оподаткуванню.

У разі потреби людина, яка купила зобов'язання, може достроково здати їх в установу Ощадного банку, де їй повернуть суму в розмірі номінальної вартості зданих зобов'язань за вирахуванням одержаних раніше доходів з купонів і нарахують додаткові проценти за використання державою коштів власника у розмірі одного процента річних від номінальної вартості за час володіння зобов'язаннями Державної скарбниці.

Якщо власникові зобов'язання знадобляться гроші, то зовсім не обов'язково здавати його в банк: він може одержати позику в установі Ощадного банку СРСР під заставу купленого ним зобов'язання.

Користуйтесь новими послугами Ощадного банку СРСР!

УКРАЇНСЬКИЙ РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ БАНК
ОЩАДНОГО БАНКУ СРСР.

80 к.
Індекс 74330

ISSN 0130—7037 «Наука і суспільство», 1991, № 1, 1—88